

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НІКІФОРОВА АНАСТАСІЯ ЮРІЇВНА

УДК 351.74:343.85:343.341:[355.02](477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
СТВОРЕННЮ НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО
ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

26 – Цивільна безпека

262 – Правоохоронна діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А.Ю. Нікіфорова**

Науковий керівник – **Єспринцев Пилип Сергійович**,
доктор юридичних наук, професор

Кропивницький – 2026

АНОТАЦІЯ

Нікіфорова А. Ю. Діяльність правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 262 – «Правоохоронна діяльність». – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2026.

Дисертація є одним із перших монографічних досліджень в якому реалізовано теоретико-прикладний підхід до діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань із визначенням шляхів реалізації низки праксеологічних завдань в умовах воєнного стану.

Сформульовано поняття «воєнізоване формування» – стійке об'єднання трьох і більше осіб, що має організаційну структуру військового типу, «збройне формування» – воєнізоване формування, яке незаконно має на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Визначальними ознаками таких формувань визнано відсутність передбаченої законами України правової підстави для їх створення, стійкість, об'єднання трьох і більше осіб, організаційну структуру військового типу, єдиноначальність, підпорядкованість, дисципліну, проведення військової, стрійової або фізичної підготовки, а для збройного формування – також незаконну наявність придатної для використання зброї, що забезпечує їх відмежування від законних оборонних, добровольчих, ветеранських, спортивних і громадських об'єднань.

Обґрунтовано науковий підхід до криміналізації діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, що забезпечує можливість реагування з моменту фактичного утворення автономної організованої структури силового типу, яка набула передбачених ст. 260 КК України ознак, до вчинення її учасниками нападів, терористичних актів, диверсій, воєнних або інших тяжких чи особливо тяжких злочинів; поглиблено

теоретичне розуміння об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 260 КК України, відповідно до якого його основним безпосереднім об'єктом незалежно від обстановки вчинення є громадська безпека, водночас створення та діяльність не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань під час воєнного стану в інтересах держави-агресора поряд із громадською безпекою створюють безпосередню загрозу державному суверенітету, конституційному ладу, обороноздатності й територіальній цілісності України.

Визначено способи створення та забезпечення діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, до яких віднесено дистанційне вербування учасників, цифрову координацію, інформаційно-пропагандистське супроводження, використання електронних платіжних інструментів, надання транспортних, логістичних і комунікаційних ресурсів; обґрунтовано, що відповідні дії необхідно враховувати не як самодостатній доказ участі у не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях, а під час установлення фактичної ролі кожної причетної особи та відмежування участі від створення, керівництва, фінансування, істотного сприяння чи пособництва.

Обґрунтовано необхідність кримінально-правового забезпечення запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах воєнного стану шляхом доповнення ст. 260 КК України нормою (нова ч. 6), яка передбачатиме відповідальність за діяння, визначені ч.ч. 1–3 цієї статті, вчинені з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації, якщо вони не містять складу кримінального правопорушення, за яке передбачено більш суворе покарання.

Узагальнено зарубіжний досвід та сформовано комплексну організаційно-аналітичну модель діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах воєнного стану, яка поєднує постійне міжвідомче оцінювання загроз за методологією SOCTA, партнерську взаємодію поліції з військовими адміністраціями та територіальними громадами, OSINT-аналіз, узагальнення

інформації про вербування, фінансування, озброєння, транскордонні переміщення і цифрову координацію, а також застосування методів community policing, ситуаційного та просторового запобігання з метою нейтралізації організаційної, кадрової, фінансової, матеріально-технічної й інформаційної інфраструктури не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та відновлення безпечного середовища на деокупованих і прифронтових територіях.

Розроблено рекомендації щодо організації міжнародного співробітництва у запобіганні створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, що передбачають використання захищеного інформаційного обміну через мережевий застосунок Європолу SIENA, обліків і каналів Інтерполу, механізмів Європолу та Євроюсту, можливостей спільних слідчих груп, OSINT-аналізу для виявлення транскордонних каналів вербування, фінансування та озброєння, встановлення зовнішніх координаторів і способів цифрової координації не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а також узгодження заходів із припинення використання таких формувань у воєнних цілях.

Визначено сучасний стан і тенденції створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, відповідно до яких зменшення кількості облікованих за ст. 260 КК України правопорушень в умовах воєнного стану поєднується зі збереженням високого рівня їх суспільної небезпечності, зумовленого зовнішнім управлінням, інтеграцією до військово-окупаційного механізму держави-агресора, багатофункціональністю, поєднанням політичної та корисливої мотивації, цифровізацією вербування і координації, ускладненням установа та притягнення до відповідальності організаторів і зовнішніх координаторів, а також ризиком відновлення законспірованих осередків на деокупованих і прифронтових територіях, що потребує диференціації правового реагування з урахуванням характеру участі, виконуваної ролі та фактичного внеску кожної особи.

Систематизовано детермінанти створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах воєнного стану шляхом їх розподілу на: макрорівень – із розмежуванням об’єктивних (збройна агресія, тимчасова окупація, зовнішнє управління, руйнування інфраструктури, поширення незаконної зброї, переміщення населення, послаблення державного контролю над окремими територіями) та суб’єктивних чинників (делегітимація органів державної влади, поширення антидержавних установок та збройного насильства, деформація правосвідомості й зниження довіри до державних інституцій); мезорівень – із виокремленням воєнно-безпекових, соціально-економічних, організаційно-правових та інформаційно-технологічних чинників, пов’язаних із формуванням командної вертикалі, вербуванням та підготовкою учасників, фінансуванням, озброєнням, координацією і транскордонним постачанням ресурсів; особистісний рівень – сукупність морально-психологічних чинників, що визначають механізм залучення особи до створення та діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Обґрунтовано структурно-функціональний підхід до диференціації осіб, які створюють не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, беруть участь у їх діяльності, керують ними, фінансують їх, постачають їм зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку або у складі таких формувань беруть участь у нападах, шляхом виокремлення їх соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових і морально-психологічних ознак та розподілу на ситуаційний, залежний, ідейний і професійний типи, що дозволило встановити особливості мотивації, ступінь добровільності, функціональну роль і фактичний внесок особи, а також вплив воєнного стану, тимчасової окупації, пропаганди, групової залежності, спеціальної підготовки й доступу до зброї на залучення особи до не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Запропоновано програмно-правовий механізм запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення України шляхом розроблення та прийняття

комплексу взаємоузгоджених стратегічних і планових документів (Стратегія протидії злочинності в Україні до 2035 р., Комплексний план запобігання кримінальним правопорушенням на 2027–2035 рр., регіональні плани запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань), положення яких мають ураховувати безпекову специфіку прифронтових, прикордонних і деокупованих територій.

Доведено доцільність запровадження в оперативно-розшукову практику запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань стратегії випередження, яка передбачає такі напрями: пошуковий – виявлення та припинення дій із добору й вербування учасників, формування системи командування та підпорядкування, організації військової підготовки, фінансування, озброєння й матеріально-технічного забезпечення; установлення організаторів, керівників, інших учасників, зовнішніх координаторів і каналів цифрового управління; виявлення місць підготовки та зберігання зброї, перекриття каналів її незаконного переміщення; викриття способів маскування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань під виглядом зовнішньо правомірної діяльності, приховування персонального складу, ресурсної бази та засобів зв'язку, а також недопущення відновлення законспірованих осередків на деокупованих територіях; перевірочний – перевірка інформації в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів на територіях ведення бойових дій, у прифронтових, прикордонних і деокупованих районах; інформаційно-аналітичний – одержання, систематизація та оцінювання відомостей про організацію та діяльність не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Сформульовано праксеологічне розуміння пошукових ознак створення й діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, що охоплює: встановлення фактів організації, комплектування, підготовки, фінансування, озброєння або іншого забезпечення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; виявлення зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військової техніки, документів, цифрових носіїв, засобів зв'язку та

інших предметів, пов'язаних із функціонуванням формування; встановлення осіб, які можуть бути організаторами, керівниками, учасниками, фінансовими посередниками, постачальниками, свідками або потерпілими від діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Розроблено комплексну методику діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах воєнного стану, яка ґрунтується на характеристиці діянь, передбачених ст. 260 КК України, та охоплює: кількісні й якісні показники, що характеризують їх стан і тенденції; детермінанти, що зумовлюють створення та функціонування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; значущі ознаки організаторів, керівників та інших учасників, зокрема готовність діяти в організаційній структурі військового типу на засадах єдиноначальності, підпорядкованості та дисципліни, проходити військову, стройову чи фізичну підготовку й виконувати визначені керівництвом завдання; систему суб'єктів запобігання, їхню компетенцію та взаємодію; узгоджений комплекс правових і організаційних заходів запобігання.

Ключові слова: воєнізоване формування, збройне формування, кримінальне правопорушення, громадська безпека, національна безпека, організована злочинність, воєнний стан, збройна агресія, деокупація, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, детермінанти, особа злочинця, запобігання, протидія, Національна поліція.

ABSTRACT

Nikiforova A. Yu. Law Enforcement Agencies' Activities in Preventing the Creation of Paramilitary or Armed Formations Not Provided for by Law. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 262 «Law Enforcement». – Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, 2026.

The dissertation is one of the first monographic studies to implement a theoretical and applied approach to law enforcement agencies' activities in preventing the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law, while identifying ways of achieving a range of praxeological objectives under martial law.

A «paramilitary formation» is defined as a stable association of three or more persons having a military-type organisational structure, whereas an «armed formation» is defined as a paramilitary formation unlawfully equipped with serviceable firearms, explosive weapons or other weapons. The defining features of such formations include the absence of a legal basis for their creation under Ukrainian law, stability, the association of three or more persons, a military-type organisational structure, unity of command, subordination, discipline, military, drill or physical training and, in the case of an armed formation, the unlawful possession of serviceable weapons. These features make it possible to distinguish such formations from lawful defence, volunteer, veterans', sports and public associations.

A scientific approach to the criminalisation of the activities of paramilitary or armed formations not provided for by law has been substantiated. This approach enables a legal response from the moment an autonomous organised structure of a force-oriented type, possessing the features stipulated by Article 260 of the Criminal Code of Ukraine, is actually established, before its members commit attacks, terrorist acts, acts of sabotage, war crimes, or other serious or particularly serious offences. The theoretical understanding of the object of the criminal offence under Article 260 of the Criminal Code of Ukraine has been further developed. Accordingly, its principal direct object, irrespective of the circumstances in which the offence is committed, is public

security. At the same time, the creation and operation of paramilitary or armed formations not provided for by law under martial law in the interests of the aggressor State pose a direct threat not only to public security but also to Ukraine's State sovereignty, constitutional order, defence capability and territorial integrity.

The methods used to create and support the activities of paramilitary or armed formations not provided for by law have been identified. These include the remote recruitment of members, digital coordination, information and propaganda support, the use of electronic payment instruments, and the provision of transport, logistics and communication resources. It has been substantiated that such actions should not be regarded as self-sufficient evidence of participation in paramilitary or armed formations not provided for by law. Instead, they should be considered when establishing the actual role of each person involved and distinguishing participation from creation, leadership, financing, substantial facilitation, or aiding and abetting.

The need for criminal-law measures to prevent the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law under martial law has been substantiated. It is proposed to supplement Article 260 of the Criminal Code of Ukraine with a new provision, namely a new part six, establishing liability for the acts specified in parts one to three of that Article where they are committed by taking advantage of martial law or an armed conflict in the interests of the aggressor State, its armed formations or occupation administration, provided that such acts do not constitute another criminal offence punishable by a more severe penalty.

Foreign experience has been generalised, and a comprehensive organisational and analytical model of law enforcement agencies' activities aimed at preventing the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law under martial law has been developed. The model combines continuous inter-agency threat assessment based on the SOCTA methodology; partnership between the police, military administrations and territorial communities; OSINT analysis; the consolidation of information concerning recruitment, financing, armament, cross-border movements and digital coordination; and the use of community policing, situational prevention and spatial prevention methods. Its purpose is to neutralise the organisational, personnel,

financial, logistical and information infrastructure of paramilitary or armed formations not provided for by law and restore a secure environment in de-occupied and frontline territories.

Recommendations have been developed for organising international cooperation in preventing the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law. They envisage secure information exchange through Europol's Secure Information Exchange Network Application (SIENA), the use of Interpol databases and communication channels, Europol and Eurojust mechanisms, the capabilities of joint investigation teams, and OSINT analysis. These instruments should be used to identify cross-border recruitment, financing and armament channels, establish external coordinators and methods of digital coordination, and harmonise measures aimed at preventing the use of such formations for military purposes.

The current state and trends in the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law have been identified. The decrease in the number of offences recorded under Article 260 of the Criminal Code of Ukraine during martial law coincides with the continued high level of their social danger. This danger is caused by external control; integration into the aggressor State's military occupation machinery; multifunctionality; the combination of political and profit-driven motives; the digitalisation of recruitment and coordination; difficulties in identifying and prosecuting organisers and external coordinators; and the risk of clandestine cells being re-established in de-occupied and frontline territories. These circumstances require a differentiated legal response that takes into account the nature of participation, the role performed and the actual contribution of each person.

The determinants of the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law under martial law have been systematised at three levels. The macro level distinguishes between objective factors, including armed aggression, temporary occupation, external control, destruction of infrastructure, proliferation of illicit weapons, population displacement and the weakening of State control over certain territories, and subjective factors, including the delegitimisation of public authorities, the spread of anti-State attitudes and armed violence, deformation of legal

consciousness and declining trust in State institutions. The meso level encompasses military and security, socio-economic, organisational and legal, and information and technological factors associated with the formation of a chain of command, recruitment and training of members, financing, armament, coordination and the cross-border supply of resources. The individual level comprises moral and psychological factors that determine the mechanism through which a person becomes involved in the creation and activities of paramilitary or armed formations not provided for by law.

A structural and functional approach has been substantiated for differentiating persons who create paramilitary or armed formations not provided for by law, participate in their activities, lead or finance them, supply them with weapons, ammunition, explosives or military equipment, or participate in attacks as members of such formations. The approach involves identifying their socio-demographic, social-role, criminal-law, moral and psychological characteristics and classifying them into situational, dependent, ideological and professional types. This classification has made it possible to establish the specific features of their motivation, degree of voluntariness, functional role and actual contribution, as well as the influence of martial law, temporary occupation, propaganda, group dependence, specialised training and access to weapons on a person's involvement in such formations.

A programme-based legal mechanism has been proposed for preventing the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law during martial law and Ukraine's post-war recovery. It involves developing and adopting an interconnected set of strategic and planning documents, including the Strategy for Combating Crime in Ukraine until 2035, the Comprehensive Plan for the Prevention of Criminal Offences for 2027–2035, and regional plans for preventing the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law. These documents should take into account the specific security conditions of frontline, border and de-occupied territories.

The expediency of introducing a pre-emptive strategy into operational-search practice aimed at preventing the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law has been demonstrated. The strategy comprises the following

areas: the search area, including the detection and suppression of activities involving the selection and recruitment of members, the establishment of command and subordination systems, the organisation of military training, financing, armament and logistical support; the identification of organisers, leaders, other members, external coordinators and digital command channels; the identification of training sites and weapons storage facilities and the disruption of illicit weapons-transfer channels; the exposure of methods used to disguise such formations as ostensibly lawful activities and to conceal their membership, resource base and means of communication; and the prevention of clandestine cells from being re-established in de-occupied territories; the verification area, involving the verification of information under special administrative and legal regimes in combat zones and frontline, border and de-occupied areas; and the information and analytical area, involving the collection, systematisation and assessment of information concerning the organisation and activities of paramilitary or armed formations not provided for by law.

A praxeological understanding of the operational search indicators of the creation and activities of paramilitary or armed formations not provided for by law has been formulated. It encompasses establishing facts concerning the organisation, staffing, training, financing, armament or other support of such formations; detecting weapons, ammunition, explosives, military equipment, documents, digital storage media, means of communication and other items associated with their functioning; and identifying persons who may be organisers, leaders, members, financial intermediaries, suppliers, witnesses or victims of the activities of paramilitary or armed formations not provided for by law.

A comprehensive methodology has been developed for law enforcement agencies' activities aimed at preventing the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law under martial law. It is based on the characteristics of the acts stipulated by Article 260 of the Criminal Code of Ukraine and encompasses quantitative and qualitative indicators characterising their current state and trends; determinants contributing to the creation and functioning of such formations; relevant characteristics of organisers, leaders and other members, including their readiness to

operate within a military-type organisational structure based on unity of command, subordination and discipline, undergo military, drill or physical training and perform tasks assigned by the leadership; the system of prevention actors, their competence and interaction; and a coordinated set of legal and organisational preventive measures.

Keywords: paramilitary formation, armed formation, criminal offense, public security, national security, organized crime, martial law, armed aggression, de-occupation, law enforcement agencies, law enforcement activity, determinants, offender profile, prevention, countering, National Police.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Нікіфорова А. Ю. Характеристика лідерів та інших учасників створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024 № 3. С. 42–46.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-7>

2. Нікіфорова А. Ю. Криміналізація створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 4. С. 309–313.

DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.48>

3. Нікіфорова А. Ю. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів у запобіганні створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 5. С. 409–413.

DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.64>

4. Нікіфорова А. Ю. Заходи запобігання створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 6. С. 357–361.

DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.56>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Нікіфорова А. Ю. Особливості створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах збройного конфлікту. *Сучасні виклики та загрози системі національної стійкості України: тези наук.-практ. конф.* (Вінниця, 20 черв. 2025 р.). Вінниця: Zenodo, 2025. С. 350–353.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21077694>

6. Нікіфорова А. Ю. Організаційні заходи запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Глобальні виклики сучасності та шляхи їх вирішення: науковий і практичний дискурс: зб. матеріалів*

наук. практ. конф. (Вінниця, 20 берез. 2026 р.) Вінниця: «ГО ЦНДІ», 2026. С. 142–146.

URL: <https://gocsri.com/index.php/GCPS/article/view/NIKIFOROVA>

7. Нікіфорова А. Ю. Використання зарубіжного досвіду у запобіганні створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Людина, право, держава: правові та соціально-психологічні виміри*: зб. матеріалів наук. практ. конф. (Вінниця, 15 трав. 2026 р.). Вінниця: «ГО ЦНДІ», 2026. С. 191–194.

URL: <https://gocsri.com/index.php/HLS-LSPD/uk/article/view/NIKIFOROVA>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ СТВОРЕННЮ НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ	31
1.1. Стан наукової розробленості проблем запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань	31
1.2. Криміналізація створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань	52
1.3. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань	75
Висновки до розділу 1	93
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТВОРЕННЯ НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ.....	97
2.1. Сучасний стан та тенденції створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	97
2.2. Детермінанти, що впливають на створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	114
2.3. Особливості характеристики осіб, причетних до створення й діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань	135
Висновки до розділу 2	158

РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ СТВОРЕННЮ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ.....	163
3.1. Загальні заходи запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	163
3.2. Спеціальні заходи запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	188
Висновки до розділу 3	209
ВИСНОВКИ.....	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	218
ДОДАТКИ.....	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НЗВЗФ – не передбачене законом воєнізоване або збройне формування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

США – Сполучені Штати Америки

ст. – стаття

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ч. 6 ст. 17 Конституції України на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. Збройна агресія РФ проти України надала проблемі створення та діяльності НЗВЗФ якісно нового безпекового значення. У 2014 р. такі формування були використані державою-агресором для маскуванню зовнішнього втручання, захоплення органів державної влади й об'єктів критичної інфраструктури, установа протиправного контролю над окремими районами Донецької та Луганської областей, забезпечення функціонування окупаційного режиму. Після початку повномасштабного вторгнення відповідна практика поширилася на тимчасово окуповані території Запорізької та Херсонської областей. НЗВЗФ стали складовою військово-окупаційного механізму, виконуючи бойові, охоронні, розвідувальні, адміністративні, логістичні, інформаційні та репресивні функції, а їх організація, комплектування й забезпечення здійснюються із застосуванням особистих і професійних зв'язків, цифрових засобів комунікації, пропагандистського впливу, фінансового стимулювання та незаконного обігу зброї.

Показники офіційної статистики підтверджують масштабність і тривалість досліджуваної загрози. За даними Офісу Генерального прокурора, упродовж 2014–2025 рр. за ст. 260 КК України обліковано 3720 кримінальних правопорушень: 457 – у 2014 р., 543 – у 2015 р., 536 – у 2016 р., 431 – у 2017 р., 396 – у 2018 р., 305 – у 2019 р., 376 – у 2020 р., 213 – у 2021 р., 276 – у 2022 р., 105 – у 2023 р., 56 – у 2024 р. та 26 – у 2025 р. Водночас, зменшення кількості облікованих за ст. 260 КК України кримінальних правопорушень у 2023–2025 рр. не свідчить про відповідне зниження рівня загрози, а відображає трансформацію НЗВЗФ від масового створення відкритих структур у 2014–2016 рр. до організаційного закріплення, інтеграції частини формувань у військові структури й окупаційні адміністрації держави-агресора, використання

спеціалізованих груп, дистанційного вербування та прихованих мереж фінансового, матеріально-технічного й інформаційного забезпечення.

Тому, діяльність правоохоронних органів здійснюється в умовах конспіративності, функціонального розподілу ролей, використання закритих каналів зв'язку, поєднання законних і незаконних фінансових операцій, транскордонного переміщення учасників і ресурсів, зовнішнього командування та інформаційно-пропагандистського супроводження. На початковому етапі уповноважені органи нерідко володіють лише фрагментарними відомостями про добір і вербування осіб, формування системи командування та підпорядкування, організацію військової підготовки, придбання спорядження, накопичення зброї, пошук фінансування або створення цифрової інфраструктури. Результативність запобіжної діяльності за таких обставин залежить від здатності Національної поліції України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, органів прокуратури, митних органів, військових адміністрацій та інших компетентних суб'єктів своєчасно об'єднувати й аналітично опрацьовувати наявні відомості, діяти в межах визначеної законом компетенції та забезпечувати належну міжвідомчу координацію, тобто діяти на випередження злочинної діяльності.

Теоретичні та прикладні проблеми запобігання організованим формам кримінально протиправної діяльності досліджували А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, С. С. Вітвіцький, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. Л. Грохольський, Л. Я. Гула, О. М. Джужа, Л. М. Демидова, О. С. Доценко, О. О. Дудоров, П. С. Єспринцев, О. О. Кваша, М. В. Корнієнко, О. Г. Кулик, В. І. Литвиненко, В. В. Малюк, А. А. Небитов, Ю. В. Орлов, В. Г. Севрук, М. О. Семенишин, Д. М. Тичина та інші вчені.

Окремі кримінально-правові, організаційні, оперативно-розшукові та процесуальні аспекти створення й діяльності НЗВЗФ висвітлено у працях К. Ю. Бобрика, А. А. Вознюка, В. І. Галагана, Р. М. Дударця, О. В. Ілінського,

А. О. Конончука, Є. П. Коць, Р. В. Осуховського, А. А. Патика, В. А. Робака, М. І. Сірого, С.І. Халимона та інших науковців.

Напрацювання зазначених учених становлять вагоме теоретичне підґрунтя для вдосконалення правоохоронної діяльності. Однак більшість наявних досліджень присвячена окремим питанням кримінально-правової кваліфікації, розслідування або оперативного виявлення НЗВЗФ і не утворює цілісного наукового бачення запобігання їх створенню в сучасному безпековому середовищі. Недостатньо опрацьованими залишаються зміна способів комплектування й забезпечення формувань після 2022 р., їх інтеграція у військово-окупаційний механізм держави-агресора, використання цифрових технологій, специфіка запобіжної діяльності на прифронтових, прикордонних і деокупованих територіях, розмежування компетенції правоохоронних органів, критерії оцінювання результативності та організація міжнародної взаємодії. Бракує також комплексних рекомендацій щодо поєднання загальних і спеціальних заходів, системного оцінювання загроз, нейтралізації ресурсної основи НЗВЗФ та диференційованого правового реагування відповідно до ролі й фактичного внеску кожної особи.

Наведені обставини зумовили вибір теми дисертації, визначили її мету й завдання та підтверджують науково-теоретичне і практичне значення комплексного дослідження діяльності правоохоронних органів у запобіганні створенню НЗВЗФ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано з урахуванням положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1126); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як складової сектора безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок МВС України на 2020–2024 роки (наказ МВС

України від 11.06.2020 р. № 454), 2025–2029 роки (наказ МВС України від 21.05.2024 р. № 326). Роботу виконано в межах комплексної науково-дослідної теми Донецького державного університету внутрішніх справ на 2020–2024 рр. «Теоретичні та практичні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євроінтеграційного вибору України» (державний реєстраційний номер 0120U105582), а також прикладної науково-дослідної роботи на 2024–2028 рр. «Організаційні, правові та тактичні засади протидії організованим злочинній діяльності» (державний реєстраційний номер 0123U104250).

Темі дисертації затверджено рішенням Донецького державного університету внутрішніх справ 28 листопада 2023 року (протокол № 6).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є теоретичне узагальнення та розв’язання комплексної науково-прикладної задачі запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань з розробленням пропозицій і рекомендацій спрямованих на удосконалення практики діяльності правоохоронних органів України.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблем запобігання створенню НЗВЗФ;
- розкрити соціально-правову природу криміналізації створення та діяльності НЗВЗФ;
- узагальнити зарубіжний досвід правоохоронної діяльності у відповідній сфері та визначити напрями його використання в Україні;
- охарактеризувати сучасний стан й основні тенденції створення та діяльності НЗВЗФ;
- систематизувати детермінанти, що впливають на створення НЗВЗФ;
- встановити особливості осіб, причетних до створення й діяльності НЗВЗФ;
- сформулювати концептуальне бачення загальних заходів запобігання створенню НЗВЗФ;

– розробити спеціальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері забезпечення громадської безпеки під час запобігання кримінальним правопорушенням.

Предмет дослідження – діяльність правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, виконання науково-дослідних завдань та обґрунтування одержаних результатів у дисертаційній роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема: *діалектичний* – для дослідження створення та діяльності НЗВЗФ, їх суспільної небезпечності в умовах воєнного стану й діяльності правоохоронних органів щодо запобігання таким формуванням як цілісної теоретико-прикладної проблеми (розділи 1–3); *історико-правовий* – під час розкриття становлення та розвитку кримінально-правової заборони створення НЗВЗФ, наукових поглядів і правозастосовної практики (підрозділи 1.1, 1.2); *формально-логічний* – для уточнення поняття та систематизації ознак НЗВЗФ, їх відмежування від законних формувань і суміжних кримінальних правопорушень, визначення сучасного стану, тенденцій, детермінант та особливостей осіб, причетних до їх створення і діяльності (підрозділ 1.2, розділ 2); *системно-структурний* – для дослідження детермінант, що впливають на створення НЗВЗФ, надання характеристики осіб, причетних до їх створення й діяльності, а також визначення системи заходів запобігання (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2); *порівняльно-правовий* – для узагальнення зарубіжного законодавства та практики діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ і визначення можливостей їх упровадження в Україні (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2); *логіко-юридичний* – для обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення ст. 260 КК України, формування системи програмно-стратегічних документів та алгоритму діяльності правоохоронних органів (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2); *соціологічний* (анкетування та узагальнення експертних оцінок) – для вивчення думок слідчих, оперативних працівників Національної поліції України, а також

оцінювання запропонованих заходів запобігання (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2); *статистичний* – під час опрацювання офіційної статистичної інформації, кількісного та якісного аналізу одержаних емпіричних даних і встановлення тенденцій створення та діяльності НЗВЗФ упродовж 2014–2025 рр. (підрозділи 2.1–2.3, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали 170 судових рішень за ст. 260 КК України упродовж 2014–2025 рр.; результати опитування 93 слідчих і 122 оперативних працівників Національної поліції України з проблем запобігання створенню НЗВЗФ; інформаційно-аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, а також результати вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших монографічних досліджень в якому реалізовано теоретико-прикладний підхід до діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань із визначенням шляхів реалізації низки праксеологічних завдань в умовах воєнного стану. До найбільш значущих наукових положень, що визначають новизну дисертації, належать такі:

вперше:

– розроблено комплексну методику діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану, яка ґрунтується на характеристиці діянь, передбачених ст. 260 КК України, та охоплює: кількісні й якісні показники, що характеризують їх стан і тенденції; детермінанти, що зумовлюють створення та функціонування НЗВЗФ; значущі ознаки організаторів, керівників та інших учасників, зокрема готовність діяти в організаційній структурі військового типу на засадах єдиноначальності, підпорядкованості та дисципліни, проходити військову, стройову чи фізичну підготовку й виконувати визначені керівництвом завдання; систему суб'єктів

запобігання, їхню компетенцію та взаємодію; узгоджений комплекс правових і організаційних заходів запобігання;

– узагальнений зарубіжний досвід дозволив сформувати комплексну організаційно-аналітичну модель діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану, яка поєднує постійне міжвідомче оцінювання загроз за методологією SOCTA, партнерську взаємодію поліції з військовими адміністраціями та територіальними громадами, OSINT-аналіз, узагальнення інформації про вербування, фінансування, озброєння, транскордонні переміщення і цифрову координацію, а також застосування методів community policing, ситуативного та просторового запобігання з метою нейтралізації організаційної, кадрової, фінансової, матеріально-технічної й інформаційної інфраструктури НЗВЗФ та відновлення безпечного середовища на деокупованих і прифронтових територіях;

– запропоновано програмно-правовий механізм запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення України шляхом розроблення та прийняття комплексу взаємоузгоджених стратегічних і планових документів (Стратегія протидії злочинності в Україні до 2035 р., Комплексний план запобігання кримінальним правопорушенням на 2027–2035 рр., регіональні плани запобігання створенню НЗВЗФ), положення яких мають ураховувати безпекову специфіку прифронтових, прикордонних і деокупованих територій;

– науково доведено доцільність запровадження у оперативно-розшукову практику запобігання створенню НЗВЗФ стратегії випередження, яка передбачає такі напрями: *пошуковий* – виявлення та припинення дій із добору й вербування учасників, формування системи командування та підпорядкування, організації військової підготовки, фінансування, озброєння й матеріально-технічного забезпечення; установа організаторів, керівників, інших учасників, зовнішніх координаторів і каналів цифрового управління; виявлення місць підготовки та зберігання зброї, перекриття каналів її незаконного переміщення; викриття способів маскування НЗВЗФ під виглядом зовнішньо правомірної діяльності, приховування персонального складу, ресурсної бази та засобів

зв'язку, а також недопущення відновлення законспірованих осередків на деокупованих територіях; *перевірочний* – перевірка інформації в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів на територіях ведення бойових дій, у прифронтових, прикордонних і деокупованих районах; *інформаційно-аналітичний* – одержання, систематизація та оцінювання відомостей про організацію та діяльність НЗВЗФ;

удосконалено:

– поняття «*воєнізоване формування*» – стійке об'єднання трьох і більше осіб, що має організаційну структуру військового типу, «*збройне формування*» – воєнізоване формування, яке незаконно має на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Визначальними ознаками таких формувань визнано відсутність передбаченої законами України правової підстави для їх створення, стійкість, об'єднання трьох і більше осіб, організаційну структуру військового типу, єдиноначальність, підпорядкованість, дисципліну, проведення військової, стрийової або фізичної підготовки, а для збройного формування – також незаконну наявність придатної для використання зброї, що забезпечує їх відмежування від законних оборонних, добровольчих, ветеранських, спортивних і громадських об'єднань;

– кримінально-правове забезпечення запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану шляхом доповнення ст. 260 КК України нормою (нова ч. 6), яка передбачатиме відповідальність за діяння, визначені ч.ч. 1–3 цієї статті, вчинені з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації, якщо вони не містять складу кримінального правопорушення, за яке передбачено більш суворе покарання;

– систематизацію детермінант створення НЗВЗФ в умовах воєнного стану шляхом їх розподілу на: макрорівень – із розмежуванням об'єктивних (збройна агресія, тимчасова окупація, зовнішнє управління, руйнування інфраструктури, поширення незаконної зброї, переміщення населення, послаблення державного контролю над окремими територіями) та суб'єктивних чинників (делегітимація

органів державної влади, поширення антидержавних установок та збройного насильства, деформація правосвідомості й зниження довіри до державних інституцій); мезорівень – із виокремленням воєнно-безпекових, соціально-економічних, організаційно-правових та інформаційно-технологічних чинників, пов'язаних із формуванням командної вертикалі, вербуванням та підготовкою учасників, фінансуванням, озброєнням, координацією і транскордонним постачанням ресурсів; особистісний рівень – сукупність морально-психологічних чинників, що визначають механізм залучення особи до створення та діяльності НЗВЗФ;

– праксеологічне розуміння пошукових ознак створення й діяльності НЗВЗФ, що охоплює: встановлення фактів організації, комплектування, підготовки, фінансування, озброєння або іншого забезпечення НЗВЗФ; виявлення зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військової техніки, документів, цифрових носіїв, засобів зв'язку та інших предметів, пов'язаних із функціонуванням формування; встановлення осіб, які можуть бути організаторами, керівниками, учасниками, фінансовими посередниками, постачальниками, свідками або потерпілими від діяльності НЗВЗФ;

дістало подальший розвиток:

– теоретичне розуміння об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 260 КК України, відповідно до якого його основним безпосереднім об'єктом незалежно від обстановки вчинення є громадська безпека, водночас створення та діяльність НЗВЗФ під час воєнного стану в інтересах держави-агресора поряд із громадською безпекою створюють безпосередню загрозу державному суверенітету, конституційному ладу, обороноздатності й територіальній цілісності України;

– науковий підхід до криміналізації діяльності НЗВЗФ, що забезпечує можливість реагування з моменту фактичного утворення автономної організованої структури силового типу, яка набула передбачених ст. 260 КК України ознак, до вчинення її учасниками нападів, терористичних актів, диверсій, воєнних або інших тяжких чи особливо тяжких злочинів;

– визначення сучасних способів створення та забезпечення діяльності НЗВЗФ, до яких віднесено дистанційне вербування учасників, цифрову координацію, інформаційно-пропагандистське супроводження, використання електронних платіжних інструментів, надання транспортних, логістичних і комунікаційних ресурсів; обґрунтовано, що відповідні дії необхідно враховувати не як самодостатній доказ участі у НЗВЗФ, а під час установлення фактичної ролі кожної причетної особи та відмежування участі від створення, керівництва, фінансування, істотного сприяння чи пособництва;

– рекомендації до організації міжнародного співробітництва у запобіганні створенню НЗВЗФ, що передбачає використання захищеного інформаційного обміну через мережевий застосунок Європолу SIENA, обліків і каналів Інтерполу, механізмів Європолу та Євроюсту, можливостей спільних слідчих груп, OSINT-аналізу для виявлення транскордонних каналів вербування, фінансування та озброєння, встановлення зовнішніх координаторів і способів цифрової координації НЗВЗФ, а також узгодження заходів із припинення використання таких формувань у воєнних цілях;

– характеристика сучасного стану і тенденцій створення НЗВЗФ, відповідно до якої зменшення кількості облікованих за ст. 260 КК України правопорушень в умовах воєнного стану поєднується зі збереженням високого рівня їх суспільної небезпечності, зумовленого зовнішнім управлінням, інтеграцією до військово-окупаційного механізму держави-агресора, багатофункціональністю, поєднанням політичної та корисливої мотивації, цифровізацією вербування і координації, ускладненням установлення та притягнення до відповідальності організаторів і зовнішніх координаторів, а також ризиком відновлення законспірованих осередків на деокупованих і прифронтових територіях, що потребує диференціації правового реагування з урахуванням характеру участі, виконуваної ролі та фактичного внеску кожної особи;

– структурно-функціональний підхід до диференціації осіб, які створюють НЗВЗФ, беруть участь у їх діяльності, керують ними, фінансують їх, постачають їм

зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку або у складі таких формувань беруть участь у нападах, шляхом виокремлення їх соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових і морально-психологічних ознак та розподілу на ситуаційний, залежний, ідейний і професійний типи, що дозволило встановити особливості мотивації, ступінь добровільності, функціональну роль і фактичний внесок особи, а також вплив воєнного стану, тимчасової окупації, пропаганди, групової залежності, спеціальної підготовки й доступу до зброї на залучення особи до НЗВЗФ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки й пропозиції впроваджено у:

– *законодавчій діяльності* – під час підготовки пропозицій щодо внесення змін і доповнень до кримінального законодавства в частині уточнення ознак НЗВЗФ, диференціації відповідальності за їх створення, керівництво, фінансування та участь у діяльності, а також удосконалення підстав звільнення від кримінальної відповідальності;

– *практичній діяльності правоохоронних органів України* – для вдосконалення відомчих нормативно-правових актів, міжвідомчих алгоритмів взаємодії, методичних рекомендацій щодо виявлення і припинення створення НЗВЗФ;

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів із кримінології, кримінального права, поліцейської діяльності, оперативно-розшукової діяльності, а також проведення відповідних видів занять і підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів України.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях: «Сучасні виклики та загрози системі національної стійкості України» (м. Вінниця, 20 червня 2025 р.); «Глобальні виклики сучасності та шляхи їх вирішення: науковий і практичний дискурс» (м. Вінниця, 20 березня 2026 р.); «Людина,

право, держава: правові та соціально-психологічні виміри» (м. Вінниця, 15 травня 2026 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у семи публікаціях, із яких чотири статті опубліковано у наукових фахових виданнях України, та три праці – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (219 найменувань на 22 сторінках) та двох додатків на 9 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 250 сторінок, із них основний текст дисертації – 177 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ СТВОРЕННЮ НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

1.1. Стан наукової розробленості проблем запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Збройна агресія РФ проти України спричинила докорінну трансформацію криміногенної та безпекової ситуації в державі, а її наслідками стали інтенсифікація міграційних процесів, поширення проявів сепаратизму й колабораціонізму, утворення терористичних організацій, а також зростання кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними угрупованнями, зокрема із застосуванням вогнепальної зброї та вибухових речовин. У 2014 р. РФ, прагнучі приховати безпосередню участь у збройній агресії та надати їй ознак внутрішнього конфлікту, залучала на свій бік окремих представників населення східних регіонів України. За таких обставин особливої актуальності набуло своєчасне виявлення та припинення діяльності, пов'язаної зі створенням НЗВЗФ. Створення таких формувань, участь у їхній діяльності, керівництво ними, їх фінансування, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки утворюють самостійні форми кримінально протиправної поведінки, відповідальність за які передбачено ст. 260 КК України [84].

НЗВЗФ характеризуються не лише протиправною метою створення та функціонування, а й специфічною внутрішньою організацією, якій притаманна власна субкультура, що охоплює систему звичаїв, традицій, ритуалів і неформальних правил поведінки. Організаційна побудова таких формувань має ознаки військового типу, серед яких ієрархічність, вертикальний характер управління, єдиноначальність, підпорядкованість, дисципліна та проведення бойової підготовки. Збройні формування незаконно мають на озброєнні

придатну до використання вогнепальну чи іншу зброю, а також вибухові речовини. Їхня діяльність вирізняється динамічністю, здатністю до структурної трансформації, розширення території впливу, конспірації та пристосування до змін оперативної й безпекової обстановки. Сукупність зазначених ознак підвищує суспільну небезпечність НЗВЗФ і зумовлює необхідність застосування комплексних правоохоронних заходів щодо недопущення їх створення та функціонування.

У Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [170], і Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020 р.) [168], закріплено людиноцентричну спрямованість державної безпекової політики. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а реалізація цього конституційного положення – головною метою державної політики у сфері національної безпеки. Відповідно, захист особи, суспільства та держави від організованих форм кримінально протиправної діяльності, до яких можуть належати й не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, становить один із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів.

Стратегією боротьби з організованою злочинністю визначено основні напрями розвитку відповідної державної політики, серед яких: удосконалення нормативно-правового забезпечення; формування ефективної системи інституційної протидії організованим злочинним формуванням; запровадження дієвих механізмів координації та взаємодії державних органів; посилення запобіжної діяльності у сферах із високим ризиком проявів організованої злочинності; розвиток інформаційно-аналітичного, наукового та кадрового забезпечення уповноважених суб'єктів; залучення громадськості до реалізації запобіжних заходів; поглиблення міжнародного співробітництва. Зазначені напрями мають безпосереднє значення для запобігання створенню НЗВЗФ, оскільки діяльність таких об'єднань поєднує ознаки організованості, озброєності, ієрархічної побудови та спрямованості на порушення громадської і державної безпеки.

Державна політика у сфері національної безпеки відповідно до зазначених стратегічних документів ґрунтується на трьох взаємопов'язаних засадах. Першою є стримування, що передбачає розвиток оборонних і безпекових спроможностей держави для унеможливлення збройної агресії проти України. У контексті предмета дослідження ця засада охоплює також формування спроможності правоохоронних органів завчасно виявляти та нейтралізувати загрози, пов'язані зі створенням і діяльністю незаконних збройних структур. Другою засадою є стійкість, тобто здатність держави та суспільства швидко адаптуватися до змін безпекового середовища, мінімізувати внутрішні й зовнішні вразливості та забезпечувати стабільне функціонування критично важливих систем в умовах криз. Третьою є взаємодія, яка полягає в розвитку стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед Європейським Союзом, НАТО та їхніми державами-членами, Сполученими Штатами Америки, а також у налагодженні прагматичного співробітництва з іншими державами й міжнародними організаціями відповідно до національних інтересів України [19].

Водночас практична реалізація окремих стратегічних положень не повною мірою відповідає характеру та масштабу сучасних загроз. Динамічне реформування сектору безпеки і правоохоронної системи, застарілість та неузгодженість окремих нормативно-правових актів, організаційні прогалини в діяльності суб'єктів протидії злочинним угрупованням, недостатня міжвідомча координація, а також недосконалість механізмів моніторингу й оцінювання криміногенної ситуації знижують ефективність запобігання організованим злочинності. Особливо гостро зазначені недоліки виявляються під час протидії НЗВЗФ, діяльність яких може мати латентний, законспірований, мережевий і транскордонний характер, поєднуватися із сепаратизмом, тероризмом, незаконним обігом зброї та іншими кримінальними правопорушеннями проти громадської і державної безпеки. Сукупність цих обставин свідчить про неповне досягнення стратегічно визначених цілей та обумовлює необхідність подальшого вдосконалення державної політики у сфері національної безпеки і

запобігання організованим збройним формам кримінально протиправної діяльності.

На XIV Конгресі ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, який відбувся в Кіото у 2021 р., особливу увагу було приділено розробленню та поширенню спеціальних стратегій запобігання злочинності з урахуванням місцевих умов. Серед пріоритетних напрямів визначено формування в суспільстві культури законності, поваги до верховенства права та культурного розмаїття; розвиток співробітництва між поліцією, громадами й іншими зацікавленими суб'єктами; мирне врегулювання конфліктів; упровадження орієнтованої на потреби громади поліцейської діяльності. Окремо наголошено на необхідності запобігання злочинам, учиненим бандами, міській злочинності та всім формам організованим злочинності [70]. Зазначені положення підтверджують необхідність поєднання правоохоронних, соціальних, інформаційних та організаційних заходів під час запобігання створенню НЗВЗФ.

Передумови виникнення і поширення НЗВЗФ значною мірою пов'язані з розвитком організованої злочинності, яка становить реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, а її вплив поширюється на економічну, політичну, управлінську й соціальну сфери, деформує суспільну свідомість, підриває довіру до органів державної влади та негативно позначається на міжнародному авторитеті України. Незважаючи на вжиття державою комплексу правових та організаційних заходів, прояви організованої злочинності продовжують ускладнювати безпекову ситуацію і посилювати соціальну напруженість.

Масштабність поширення організованої злочинності вперше була офіційно визнана ще наприкінці існування СРСР. У 1989 р. З'їзд народних депутатів СРСР ухвалив постанову «Про посилення боротьби з організованою злочинністю», в якій констатувалося об'єднання злочинців в організовані групи, підвищення рівня їх озброєності й технічного оснащення, а також зрощування злочинних угруповань із корумпованими посадовими особами. Проте на той час проблема організованої злочинності не дістала належного системного

осмислення та цілісного нормативно-правового й інституційного врегулювання [127].

Суспільна небезпечність організованої злочинності істотно перевищує небезпечність ізольованих кримінальних проявів, оскільки організовані злочинні структури здатні впливати на політичні, економічні та соціальні процеси, проникати до органів публічної влади, використовувати корупційні зв'язки, здійснювати контроль над окремими територіями й ресурсами. Тому організовану злочинність доцільно розглядати складне соціальне та політичне явище, що створює безпосередню загрозу національній безпеці. Сучасні організовані злочинні угруповання активно використовують мережу Інтернет, інформаційно-комунікаційні технології, засоби захищеного зв'язку та цифрові платформи для вербування учасників, координації дій, поширення пропаганди, фінансування і приховування кримінально протиправної діяльності. З огляду на масштаби та руйнівний потенціал цього явища протидія організованим злочинностям визнається одним із важливих напрямів забезпечення національних інтересів і державної безпеки України [51].

Розроблення та реалізація державної політики у сфері національної безпеки належать до найважливіших складових управління суспільством, яке функціонує в умовах воєнної, політичної, економічної та соціальної трансформації. Вітчизняний досвід засвідчує, що реалізація доктрин, стратегій, концепцій і державних програм у цій сфері має забезпечувати узгодженість усіх напрямів діяльності держави, ґрунтуватися на належній теоретико-методологічній основі та враховувати історичний досвід протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Забезпечення національної безпеки передбачає своєчасне виявлення, оцінювання, запобігання та нейтралізацію загроз державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу, політичній системі й національній ідентичності. Виокремлення та побудова ієрархії таких загроз мають здійснюватися відповідно до національних інтересів України, тоді як їх нейтралізація потребує скоординованого використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів держави. У цій системі запобігання створенню НЗВЗФ

повинно розглядатися як самостійний комплексний напрям правоохоронної діяльності, спрямований на раннє виявлення відповідних намірів, усунення умов формування таких об'єднань, припинення вербування та озброєння їх учасників, блокування фінансування й інформаційного забезпечення, а також нейтралізацію пов'язаних із ними загроз [163].

Отже, збройна агресія РФ, трансформація організованої злочинності, неконтрольоване поширення зброї та використання цифрових технологій для координації протиправної діяльності актуалізували потребу в комплексному науковому дослідженні діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ. Водночас наявні стратегічні й нормативно-правові засади визначають лише загальні напрями такої діяльності, не формуючи цілісної системи спеціальних запобіжних заходів, розподілу компетенції та міжвідомчої взаємодії. Зазначене зумовлює необхідність аналізу стану наукового розроблення цієї проблематики, систематизації сформованих у юридичній науці підходів і визначення питань, які залишаються недостатньо дослідженими.

Одним із перших комплексних досліджень організованої злочинності, здійснених в українській науці періоду незалежності, стала праця В. Д. Гвоздецького «Організована злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу» (1997 р.). У ній сформульовано висновки та пропозиції щодо визначення напрямів боротьби з такою злочинністю в умовах переходу українського суспільства до ринкової моделі відносин. Учений здійснив комплексний соціально-філософський аналіз організованої злочинності як цілісного антисоціального явища, дослідив її сутність, основні чинники, закономірності становлення, функціонування та форми прояву. Обґрунтовуючи необхідність посилення державного впливу на це явище, В. Д. Гвоздецький визначив організовану злочинність серйозною загрозою для економіки держави, соціально-політичного устрою суспільства, духовних цінностей, прав і свобод громадян та конституційного ладу, а також одним із чинників політичної і соціально-економічної нестабільності в Україні [25, с. 15].

Безпосередній інтерес для розуміння озброєності становить дослідження В. В. Василевича «Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування» (1998 р.) [13]. Наукові положення В. В. Василевича утворюють одну з методологічних передумов дослідження НЗВЗФ. Водночас корисливо-насильницька спрямованість озброєних злочинних угруповань не охоплює всієї специфіки формувань, передбачених ст. 260 КК України, діяльність яких може мати політичну, сепаратистську, терористичну, військову або іншу спрямованість. Тому сформовані автором положення потребують переосмислення з урахуванням сучасного безпекового середовища, збройної агресії РФ та завдань правоохоронних органів щодо раннього виявлення процесів створення НЗВЗФ.

Транснаціональний вимір організованої злочинності досліджено І. В. Пшеничним у дисертації «Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у її протидії» (2000 р.). Учений розкрив основні ознаки організованої транснаціональної злочинності, систематизував міжнародні й національні підходи до класифікації транснаціональних злочинних груп, узагальнив зарубіжний досвід і сформулював рекомендації щодо законодавчого та організаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Організовану транснаціональну злочинність визначено як явище, розвиток якого пов'язаний із розширенням міжнародних економічних і соціальних відносин, активізацією інтеграційних процесів та суспільно-політичними трансформаціями у країнах Східної Європи й на пострадянському просторі [148]. Запропоновані положення набувають додаткової актуальності в умовах, коли створення та діяльність НЗВЗФ можуть забезпечуватися з території іноземної держави шляхом фінансування, постачання зброї, вербування учасників, інформаційного супроводу та координації їхніх дій.

Порівняльно-правовий напрям дослідження організованої злочинності представлено працею Т. Серватко «Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та Україні» (2002 р.). На відміну від традиційного структурно-організаційного підходу, автор запропонував розглядати

організовану злочинність крізь призму системного підходу, центральне місце в якому посідають поняття «злочинного підприємства, що здійснює обіг кримінального капіталу» та «злочинної діяльності, спрямованої на забезпечення обігу злочинного капіталу». Дослідником визначено поняття організованої злочинності, встановлено основні чинники, які перешкоджають ефективній діяльності правоохоронних органів Польщі й України, та запропоновано зміни до кримінального законодавства обох держав [158, с. 5]. Хоча економічна модель пояснення організованої злочинності не відображає всіх особливостей НЗВЗФ, системний і порівняльно-правовий підходи можуть бути використані для дослідження ресурсного забезпечення таких формувань та міжнародного досвіду запобігання їх створенню.

Детермінанти інтернаціоналізації організованої злочинності досліджено А. Д. Дорошенком у дисертації «Фактор транснаціональної злочинності в сучасних міжнародних відносинах» (2003 р.). Науковцем визначено місце транснаціональної злочинності в системі міжнародних відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., проаналізовано концептуально-теоретичні підходи зарубіжних і вітчизняних учених, а також критично оцінено погляди, у яких перебільшувалися масштаби відповідного явища. У роботі встановлено тенденції інтеграційних процесів між транснаціональними злочинними організаціями, систематизовано їх альянси, розкрито особливості функціонування та конкретизовано принципи формування державної політики України у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю [45]. Відповідні положення становлять інтерес для з'ясування зовнішніх чинників створення НЗВЗФ та обґрунтування необхідності міжнародної взаємодії правоохоронних органів.

Кримінально-правові засади відповідальності за створення злочинних організацій ґрунтовно опрацьовано Л. М. Демидовою у дисертації «Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації» (2003 р.). Авторка обґрунтувала, що злочинна організація має розглядатися не лише як форма співучасті, а і як специфічне злочинне об'єднання, якому притаманні стійкість,

ієрархічність та визначена мета діяльності. Ієрархічність пов'язувалася з наявністю керівника або єдиного керівного центру, декількох структурних рівнів, підпорядкованістю учасників і обов'язковістю виконання ними управлінських рішень. Мету створення злочинної організації запропоновано розглядати як поєднання первинної мети, що полягає у створенні та забезпеченні функціонування об'єднання, і кінцевої – вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів. На думку дослідниці, стійкість, ієрархічність і спільна мета взаємопов'язані та забезпечують організаційну, структурну і психологічну єдність учасників злочинного об'єднання [35]. Попри відмінність складів кримінальних правопорушень, зазначені підходи можуть бути використані під час дослідження внутрішньої побудови НЗВЗФ, способів управління ними та змісту діяльності їх організаторів і керівників.

Б. В. Лизогуб у праці «Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії» запропонував уніфіковану класифікацію організованих злочинних угруповань і наголосив, що їхня діяльність має аналізуватися спеціально уповноваженими підрозділами правоохоронних органів із використанням сукупності визначених критеріїв [93, с. 6]. Такий підхід має прикладне значення для диференціації НЗВЗФ за рівнем організованості, озброєністю, територією функціонування, спрямованістю діяльності, джерелами фінансування та характером зовнішніх зв'язків.

Проблеми співучасті розглянуто Г. П. Жаровською в дисертації «Співучасть у злочині за кримінальним правом України» (2004 р.). Авторка звернула увагу на недостатню визначеність критеріїв організованої групи, ознаки якої частково перетинаються як з ознаками групи осіб за попередньою змовою, так і з властивостями злочинної організації. У роботі досліджено проблеми поділу співучасті на форми й види, визначено критерії їх розмежування, розкрито загальні та спеціальні ознаки співучасників, а також обґрунтовано можливість поєднання однією особою декількох ролей під час спільного вчинення кримінального правопорушення [54, с. 7–16]. Висновки дослідниці мають значення для визначення правового статусу організаторів,

керівників, учасників та інших осіб, які забезпечують створення і функціонування НЗВЗФ.

Окремий напрям дослідження озброєних злочинних об'єднань започатковано у праці В. В. Голіни «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом». На підставі емпіричних матеріалів учений надав характеристику бандитизму, визначив типи банд, охарактеризував особу організатора банди та встановив чинники, які сприяли поширенню цього явища в Україні. Крім того, запропоновано стратегічні й тактичні заходи протидії бандитизму. За результатами дослідження встановлено, що 75 % бандитських нападів спрямовувалися проти окремих осіб із метою заволодіння їхнім майном або позбавлення їх життя [27].

Попри те, що банда та НЗВЗФ є самостійними видами злочинних об'єднань і відповідальність за їх створення передбачена різними статтями КК України, результати дослідження В. В. Голіни можуть бути використані для встановлення спільних ознак озброєної організованої діяльності, механізмів формування відповідних груп, ролі організаторів, способів добору учасників та значення незаконного озброєння.

Управлінські та адміністративно-правові аспекти протидії організованій злочинності досліджено В. Л. Грохольським у дисертації «Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю» (2004 р.). Автор комплексно проаналізував систему управління спеціальними підрозділами МВС України та запропонував напрями вдосконалення відповідних управлінських процесів. Обґрунтовано можливість розглядати управління діяльністю спеціальних підрозділів як самостійну систему, визначено їх місце у структурі МВС України, уточнено завдання, функції, компетенцію і повноваження, а також розкрито зміст функціональної структури [33]. Для нашого дослідження важливим є сформований ученим інституційно-управлінський підхід, який може бути застосований під час визначення компетенції та механізмів взаємодії правоохоронних органів у запобіганні створенню НЗВЗФ. Водночас подальше реформування системи МВС

і ліквідація окремих спеціальних підрозділів зумовлюють необхідність актуалізації сформульованих положень.

Соціально-психологічний підхід до пізнання групової кримінально протиправної поведінки використано О. В. Головкіним у праці «Груповою злочинність та її попередження» (2005 р.). Науковцем розкрито зміст групової динаміки, групових санкцій і конфліктів, згуртованості, лідерства та психологічного впливу в злочинній групі. Групову злочинність розглянуто як початкову форму розвитку організованої злочинності, оскільки обидва явища ґрунтуються на спільних соціально-психологічних закономірностях. Автор дійшов висновку, що ефективне запобігання організованим злочинності потребує застосування відповідних заходів уже на етапі трансформації ситуативної або нестійкої групи у стійке організоване об'єднання. Запропоновано також урегулювати заходи запобігання організованим злочинності в єдиному законодавчому акті [32, с. 7].

Сформульований О. В. Головкіним підхід має принципове значення для предмета нашого дослідження, оскільки спрямовує діяльність правоохоронних органів на ранній етап формування злочинного об'єднання. Саме виявлення групових процесів, появи лідера, розподілу ролей, установлення дисципліни, формування спільної мотивації та пошуку засобів озброєння створює можливість запобігти перетворенню неформальної групи на НЗВЗФ.

Адміністративно-правові засади боротьби з організованою транснаціональною злочинністю проаналізував Г. П. Пожидаєв. Науковець запропонував систему удосконалення державного управління у цій сфері, основу якої становлять цілісна система управління та стратегія комплексної протидії. У роботі обґрунтовано необхідність поєднання адміністративно-правового й організаційного забезпечення, систематизовано суб'єктів загальної та спеціальної компетенції, а також розкрито зміст діяльності Національної поліції України у відповідній сфері. Вчений запропонував розглядати протидію як окремий об'єкт державного управління, визначив організаційно-правові напрями її вдосконалення та розкрив значення антикорупційної політики для

підвищення результативності правоохоронної діяльності. Окремо обґрунтовано адміністративно-правові й організаційні засади міжнародного співробітництва уповноважених суб'єктів [128, с. 7]. Запропонована управлінська модель може бути використана для побудови системи міжвідомчої взаємодії у запобіганні створенню НЗВЗФ, особливо за наявності їх транскордонних зв'язків.

Теоретичні та практичні аспекти боротьби з організованою злочинністю у європейських державах проаналізувала О. Ю. Шостко (2010 р.). Дослідниця узагальнила основні кримінологічні підходи до розуміння організованої злочинності, розглянула системи її статистичного обліку в окремих державах – членах ЄС та надала кримінологічну характеристику стану організованої злочинності у Європі. З урахуванням позитивного й негативного зарубіжного досвіду та тенденцій розвитку європейського права авторка сформулювала рекомендації щодо вдосконалення кримінального і кримінального процесуального законодавства України, а також загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання організованим злочинностям [194]. Здобуті результати утворюють порівняльно-правову основу для імплементації європейських підходів до оцінювання ризиків та координації правоохоронної діяльності.

Адміністративно-правовий механізм протидії організованій злочинності став предметом дисертації Ю. Ю. Сорочик «Адміністративно-правове забезпечення протидії організованим злочинностям» (2010 р.). Авторка розкрила поняття й ознаки організованої злочинності як негативного соціального явища, уточнила елементи адміністративно-правового забезпечення протидії їй та окреслила систему відповідних суб'єктів. У роботі проаналізовано діяльність національних та міжнародних інституцій, проблеми їх співробітництва, причини й умови існування такої злочинності в Україні, а також запропоновано вдосконалити законодавство, що регулює діяльність суб'єктів протидії [164, с. 10–11]. Значення цього дослідження полягає у формуванні інституційного підґрунтя для визначення компетенції правоохоронних органів у запобіганні створенню НЗВЗФ.

Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинних організацій проаналізував В. П. Ковальчук у відповідній монографії (2013 р.). Учений дослідив передбачені кримінальним законодавством України механізми протидії створенню таких організацій і сформулював науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності [73]. Положення монографії сприяють з'ясуванню співвідношення кримінально-правових заборон, установлених ст. 255 і 260 КК України.

Найбільш наближеним до предмета нашого дослідження є фундаментальна праця А. А. Вознюка «Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку» (2018 р.). Автор розробив доктринальну модель системи норм, які визначають підстави кримінальної відповідальності за створення злочинних організацій, банд, терористичних груп чи терористичних організацій, не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участь у них. Дослідження охоплює також питання кримінально-правового заохочення учасників відповідних об'єднань. За його результатами сформульовано пропозиції щодо вдосконалення КК України та розроблено рекомендації для правозастосовної практики [24]. Водночас кримінально-правова спрямованість цієї праці не охоплює повною мірою діяльності правоохоронних органів щодо недопущення створення НЗВЗФ.

Комплексну концепцію протидії транснаціональній організованій злочинності запропонувала Г. П. Жаровська в дисертації «Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні» (2019 р.). Авторка систематизувала підходи до визначення транснаціональної організованої злочинності та простежила вплив глобалізаційних процесів на криміналізацію суспільних відносин. У роботі охарактеризовано структуру й динаміку відповідних кримінальних правопорушень, виокремлено моделі транснаціональних угруповань та запропоновано концептуальні напрями реалізації правових і організаційних заходів на загальнодержавному та спеціально-кримінологічному рівнях [55]. Результати цієї праці можуть бути

використані для аналізу НЗВЗФ, створення та функціонування яких забезпечується зовнішнім керівництвом, фінансуванням або постачанням ресурсів.

Важливою для врахування воєнного контексту є дисертація М. О. Семенишина «Теорія та практика запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил)» (2021 р.) [157]. У роботі розроблено цілісний доктринальний підхід до формування концепції запобігання корисливо-насильницьким кримінальним правопорушенням та обґрунтовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства і практики діяльності органів та підрозділів Національної поліції України.

У контексті предмета цього дослідження особливе значення має сформована О. С. Доценком концепція адміністративно-правового механізму забезпечення протидії організованим злочинності в Україні. У докторській дисертації «Адміністративно-правовий механізм забезпечення протидії організованим злочинності в Україні: концептуальні підходи» здійснено комплексне теоретичне узагальнення та запропоновано авторське розв'язання наукової проблеми формування теоретико-методологічних і концептуально-правових засад функціонування відповідного механізму [46]. Запропоновані наукові шляхи формують важливе теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження адміністративно-правової та організаційної складових діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ.

Правові, теоретичні та практичні проблеми протидії злочинам, учиненим організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, дослідив В. Г. Севрук у праці «Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика» [153]. На підставі аналізу теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінальної процесуальної діяльності, національного й зарубіжного законодавства, практики правоохоронних і судових органів та рішень Європейського суду з прав людини автор сформулював теоретичні

положення і практичні рекомендації щодо вдосконалення протидії таким злочинним об'єднанням.

Концептуально важливим для нашого дослідження є науковий доробок П. С. Єпринцева «Теорія і практика запобігання організованим злочинності в Україні» (2023 р.). Учений розробив цілісний доктринальний підхід до формування концепції запобігання організованим злочинності та обґрунтував пропозиції щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування. У роботі розкрито теоретико-правові засади запобігання організованим злочинності шляхом аналізу її поняття, сутності, ознак, суспільної небезпечності, кримінальної відповідальності та відповідного зарубіжного досвіду [53].

Однак, варто наголосити, що поза межами відкритого наукового огляду залишається частина досліджень, присвячених оперативно-розшуковим формам і методам протидії організованим злочинності, доступ до яких обмежено відповідно до законодавства про державну таємницю та службову інформацію. Неможливість використання їх повного змісту у відкритому дисертаційному дослідженні об'єктивно звужує джерельну базу аналізу спеціальних методів діяльності правоохоронних органів.

Отже, вітчизняною юридичною наукою сформовано ґрунтовну теоретичну основу дослідження організованої злочинності, злочинних об'єднань та кримінально-правової відповідальності за їх створення і функціонування. Водночас більшість проаналізованих праць присвячено загальним проблемам організованої злочинності, окремим формам співучасті, кримінальній відповідальності або діяльності певного правоохоронного органу. Наявні дослідження лише фрагментарно розкривають питання запобігання створенню НЗВЗФ, зокрема в частині раннього виявлення ознак їх формування, розподілу компетенції правоохоронних органів, міжвідомчої координації, інформаційно-аналітичного забезпечення, припинення вербування, фінансування та озброєння учасників.

Недостатньо дослідженими залишаються також особливості правоохоронної діяльності в умовах збройної агресії, тимчасової окупації

територій, зовнішнього керівництва НЗВЗФ, використання цифрових технологій для залучення учасників і координації їхніх дій, а також взаємозв'язок відповідних формувань із терористичною, диверсійною, колабораційною та іншою організованою кримінально протиправною діяльністю. Наявність зазначених прогалин підтверджує необхідність комплексного дослідження діяльності правоохоронних органів у запобіганні створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та розроблення цілісної системи правових, організаційних, інформаційно-аналітичних і спеціально-кримінологічних заходів.

Проблематика створення та функціонування НЗВЗФ не є новою для української кримінально-правової науки. Водночас якісно нового змісту й особливої актуальності її дослідження набуло після тимчасової окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та початку збройної агресії Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях у 2014 р. Зазначені події спричинили істотну трансформацію форм, способів і територіальних масштабів діяльності НЗВЗФ, посилили їх зв'язок із терористичними організаціями, іноземними спеціальними службами, окупаційними адміністраціями та іншими суб'єктами, діяльність яких спрямована проти національної безпеки України.

Відповідно, твердження про започаткування вітчизняних досліджень НЗВЗФ лише після 2014 р. потребує уточнення. Окремі кримінально-правові проблеми відповідальності за створення таких формувань та участь у них розроблялися й раніше. Однак саме з 2014 р. спостерігається істотна інтенсифікація наукового пошуку, зумовлена необхідністю осмислення практики застосування ст. 260 КК України в умовах збройної агресії, тимчасової окупації частини території держави та діяльності контрольованих державою-агресором формувань.

Наукові праці, присвячені зазначеній проблематиці, доцільно розподілити за кількома взаємопов'язаними напрямками: кримінально-правовим; кримінологічним; кримінальним процесуальним і криміналістичним; оперативно-розшуковим. Такий підхід дає змогу точніше визначити внесок

кожного науковця та встановити, які аспекти діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ залишаються недостатньо дослідженими.

Однією з перших спеціальних праць за цим напрямом стало дисертаційне дослідження В. А. Робака «Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» [150], який здійснив ґрунтовний теоретичний аналіз понять «воєнізоване формування» і «збройне формування», розкрив їхні спільні та відмінні ознаки, дослідив соціальну зумовленість криміналізації відповідних діянь. Ученим визначено чинники, які спричинили встановлення кримінально-правової заборони на створення НЗВЗФ, та розглянуто ознаки, що відрізняють такі об'єднання від передбачених законом військових і правоохоронних формувань. Наукова цінність цієї роботи полягає насамперед у формуванні поняттєво-категоріального апарату, який надалі використовувався під час дослідження ст. 260 КК України.

Кримінально-правову характеристику створення НЗВЗФ та участі в них комплексно дослідив А. О. Конончук [78]. Науковець розкрив об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 260 КК України, сформулював рекомендації щодо тлумачення законодавчих понять воєнізованого та збройного формування, а також визначив критерії відмежування цього кримінального правопорушення від суміжних діянь. Особливу увагу А. О. Конончук приділив співвідношенню ст. 260 КК України з нормами, що встановлюють відповідальність за створення злочинної організації, бандитизм, терористичну діяльність та участь у терористичних організаціях. Обґрунтовано, що кримінально-правова оцінка поведінки особи повинна ґрунтуватися не лише на формальній назві об'єднання, а й на його фактичній структурі, меті, характері підпорядкування, озброєності та функціях, які виконує учасник. Науковцем також розроблено пропозиції щодо вдосконалення передбаченого ч. 6 ст. 260 КК України спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема стосовно визначення його передумов, умов і недопущення повторного застосування відповідної заохочувальної норми

до однієї особи.

Сучасні проблеми кримінальної відповідальності за створення НЗВЗФ досліджували О. В. Ільченко та А. О. Лимонько. Учені проаналізували правову природу зазначених формувань, об'єктивні й суб'єктивні ознаки передбаченого ст. 260 КК України складу кримінального правопорушення, судову практику та можливості використання зарубіжного досвіду для вдосконалення національного кримінального законодавства [67]. Водночас О. О. Кваша та В. В. Левчук систематизували основні правові позиції Верховного Суду щодо застосування ст. 260 КК України, зокрема у провадженнях стосовно учасників формувань, які входили до структури так званих «ДНР» і «ЛНР» [69]. Зазначені напрацювання мають важливе значення для забезпечення правильної кваліфікації діянь та розмежування участі в НЗВЗФ і терористичній організації.

Окремі аспекти проблематики представлено працями М. І. Сірого, який дослідив причини та умови створення НЗВЗФ, наслідки їх діяльності та можливі напрями обмеження їх організаційних, фінансових і силових можливостей [161]. Характеристики осіб, які беруть участь у створенні та діяльності таких формувань, проаналізовано Г. М. Устіною-Бойченко [183]. Спільно з М. О. Богатирьовою та Т. В. Черниш дослідниця також простежила історичний розвиток законодавчої заборони створення не передбачених законом воєнізованих або збройних об'єднань [182]. Зазначені роботи мають значення для встановлення детермінант відповідної злочинної поведінки та формування системи запобіжних заходів.

Криміналістичний напрям найбільш повно представлений дисертаційним дослідженням Р. М. Дударця «Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» [47]. Науковець узагальнив слідчу та судову практику, визначив основні елементи криміналістичної характеристики відповідних кримінальних правопорушень, проаналізував особливості особи організатора, керівника та учасника НЗВЗФ. Одержані результати використано для розроблення рекомендацій щодо обрання тактики допиту та проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Р. М. Дударець сформулював організаційні й тактичні рекомендації щодо проведення огляду місця події, допиту, освідкування, пред'явлення особи для впізнання та призначення судових експертиз. Ученим проаналізовано типові способи протидії досудовому розслідуванню з боку організаторів та учасників НЗВЗФ, а також систематизовано обставини, які підлягають встановленню. До них віднесено мету створення та завдання формування; способи його комплектування і функціонування; відомості про організаторів, керівників та осіб, які здійснюють фінансування; розподіл організаційно-розпорядчих функцій; внутрішню ієрархію; джерела одержання зброї, боєприпасів і військової техніки; характер зв'язків з іншими злочинними об'єднаннями та представниками держави-агресора.

Дослідник також визначив типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування. Їх зміст, на думку Р. М. Дударця, залежить від того: чи перебувала діяльність формування під оперативним контролем до початку кримінального провадження або його існування виявлено під час розслідування іншого кримінального правопорушення; чи затримано організаторів і всіх відомих учасників або лише окремих рядових виконавців; чи встановлено ознаки НЗВЗФ на початку розслідування або вже після проведення першочергових процесуальних дій. Для кожної ситуації було запропоновано відповідні алгоритми дій слідчого та напрями взаємодії з оперативними підрозділами.

Проблеми доказування під час досудового розслідування кримінальних проваджень цієї категорії комплексно розглянула Є. П. Коць у дисертації «Доказування під час досудового розслідування кримінальних проваджень про створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» [81]. Дослідниця систематизувала передбачені ст. 260 КК України форми протиправної поведінки та безпосередні способи їх реалізації.

До таких форм віднесено створення воєнізованого або збройного формування, участь у його діяльності, керівництво формуванням, фінансування, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, а також участь у складі формування в нападі на підприємства, установи, організації або

громадян. Безпосередні способи реалізації відповідної діяльності можуть охоплювати добір і залучення учасників, ведення документації, поширення пропозицій щодо вступу до формування, імітацію виконання функцій працівників правоохоронних органів, організацію пропускового режиму на блокпостах, охорону захоплених об'єктів, облаштування та укріплення фортифікаційних споруд.

Є. П. Коць систематизувала обставини, що підлягають доказуванню, та запропонувала алгоритм доказування стороною обвинувачення фактів створення і діяльності НЗВЗФ. Окрему увагу приділено способам збирання, перевірки й використання доказів, тактиці огляду, обшуку, допиту, слідчого експерименту та пред'явлення для впізнання. Наукові результати Є. П. Коць розвивають криміналістичні положення Р. М. Дударця, однак зосереджуються передусім на процесі доказування, а не на запобіганні створенню таких формувань.

Оперативно-розшуковий напрям представлений працями В. Ю. Мазура та О. Б. Фаріона, які дослідили можливості оперативно-розшукової діяльності органів Державної прикордонної служби України як інструменту виявлення та припинення діяльності НЗВЗФ у районі проведення АТО [99]. Значення їхніх напрацювань полягає в обґрунтуванні ролі прикордонних оперативних підрозділів у встановленні каналів переміщення учасників формувань, зброї, боєприпасів, матеріальних ресурсів і коштів через державний кордон та лінію розмежування.

Р. В. Осуховський сформував оперативно-розшукову характеристику НЗВЗФ, створених в умовах збройної агресії та контрольованих Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей [121]. Автор проаналізував передумови виникнення таких формувань, мотиви вступу до них, способи вчинення кримінальних правопорушень, характеристики їх учасників та слідову картину. Дослідником звернено увагу на вплив пропаганди на місцеве населення, використання соціальних зв'язків для комплектування формувань і необхідність удосконалення оперативно-розшукового забезпечення документування їх діяльності.

Підсумовуючи слід наголосити, що державна політика України у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану ставить перед правоохоронною наукою нові завдання, які потребують ґрунтового теоретичного осмислення та узагальнення практики. Розбудова демократичної, соціальної і правової держави неможлива без ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройним насильством, високим рівнем організованості та спрямованістю проти громадської безпеки. До таких діянь належить створення НЗВЗФ, небезпечність яких істотно посилюється в умовах збройної агресії, тимчасової окупації територій та соціальної нестабільності.

Проведений аналіз засвідчив, що трансформація безпекового середовища, зміна криміногенної ситуації, реформування правоохоронних органів і оновлення законодавства зумовлюють необхідність переосмислення підходів до запобігання організованим формам злочинної діяльності. Особливої актуальності набуває розроблення комплексної системи раннього виявлення та припинення дій, спрямованих на створення НЗВЗФ, установлення каналів їх фінансування, комплектування й озброєння, а також удосконалення координації та інформаційного обміну між правоохоронними органами.

Встановлено, що в межах предмета дослідження основну увагу в наукових доробках зосереджено на: 1) адміністративно-правових і кримінологічних засадах протидії організованим злочинності та злочинним об'єднанням (В. В. Василевич, В. Л. Грохольський, Л. М. Демидова, О. С. Доценко, П. С. Єспринцев, Г. П. Жаровська, М. О. Семенишин); 2) кримінально-правовій характеристиці створення НЗВЗФ та участі в них (А. А. Вознюк, О. О. Кваша, А. О. Конончук, В. А. Робак); 3) методиці виявлення НЗВЗФ та розслідування кримінальних проваджень щодо них (Р. М. Дударець, Є. П. Коць, Р. В. Осуховський). Здійснений аналіз наукових доробків розширює теоретичне підґрунтя для вдосконалення відповідної діяльності правоохоронних органів. Водночас наявні праці переважно висвітлюють лише окремі аспекти цієї проблематики, а значна частина досліджень не враховує сучасних криміногенних чинників, зокрема неконтрольованого обігу зброї, використання

інформаційно-комунікаційних технологій для залучення та координації учасників, специфіки діяльності на деокупованих територіях, соціальної вразливості населення і транснаціоналізації діяльності відповідних формувань. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України бракує комплексних наукових досліджень запобігання створенню НЗВЗФ, у яких було б ураховано специфіку діяльності правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України та Служби безпеки України, а також розроблено теоретичні положення і практичні рекомендації щодо вдосконалення їхньої діяльності за цим напрямом.

Отже, запобігання створенню НЗВЗФ є не сукупністю тимчасових заходів, а комплексним механізмом, що поєднує адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні, криміналістичні та оперативно-розшукові засоби, спрямовані на раннє виявлення передумов і ознак підготовки до створення таких формувань, припинення їх фінансування, недопущення комплектування та озброєння, а також забезпечення належної координації діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

1.2. Криміналізація створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Забезпечення громадської та національної безпеки належить до базових функцій демократичної правової держави. Монополія держави на легітимне застосування організованої збройної сили становить інституційну передумову суверенітету, конституційного правопорядку та реального захисту прав людини. Відповідно до ч. 6 ст. 17 Конституції України на території України забороняються створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом, а згідно з ч. 2 ст. 37 Конституції України політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань [80]. Кримінально-правовим засобом реалізації цієї конституційної заборони є ст. 260 КК України, що встановлює відповідальність за створення не передбачених

законом воєнізованих або збройних формувань, участь у їх діяльності, керівництво ними, фінансування, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, участь у нападі та діянні, які спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки [84]. Відповідна кримінально-правова заборона має випереджальний характер: держава реагує вже на виникнення організованої структури військового типу, не очікуючи вчинення її учасниками нападів, терористичних актів, диверсій чи інших тяжких кримінальних правопорушень.

Криміналізація створення НЗВЗФ є закономірною реакцією держави на суспільно небезпечне явище, здатне порушити нормальне функціонування публічної влади, підірвати громадську безпеку й перетворити приватну або політичну волю організаторів на фактичну збройну владу. У теорії криміналізації підставою встановлення заборони визнається реальна суспільна небезпечність діяння [125], а до умов належать його поширеність, типовість, узгодженість із системою права, співмірність обмеження прав поставленим меті та відсутність ефективної менш репресивної альтернативи [105, с. 605]. Створення НЗВЗФ відповідає зазначеним критеріям, оскільки передбачає утворення структури військового типу, якій притаманні єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліна та в якій проводиться військова, стройова або фізична підготовка, а у випадку збройного формування – незаконна наявність на озброєнні придатної для використання вогнепальної, вибухової чи іншої зброї. Навіть за відсутності доведеної мети вчинити конкретний напад така структура формує автономний центр силового примусу, який не підконтрольний державі та здатний швидко трансформуватися в банду, терористичну групу, злочинну організацію або інструмент зовнішньої агресії [23, с. 401; 191, с. 113].

В умовах сучасних безпекових викликів, пов'язаних із повномасштабною збройною агресією РФ проти України, активізацією діяльності організованих злочинних угруповань, незаконним обігом зброї та поширенням гібридних форм протиправної діяльності, особливого значення набуває ефективне кримінально-правове реагування на створення та функціонування незаконних воєнізованих і

збройних формувань. Такі об'єднання становлять серйозну загрозу не лише громадській безпеці, а й державному суверенітету, територіальній цілісності та конституційному ладу України [114, с. 310]. Наведене положення відображає сучасну соціальну обумовленість ст. 260 КК України: після 2014 р., а особливо після 24 лютого 2022 р., НЗВЗФ стали не поодиноким проявом організованої злочинності, а одним із засобів ведення агресивної війни, встановлення окупаційного режиму, примусу цивільного населення та утримання незаконного контролю над територіями.

Організована злочинність є однією з ключових загроз національній безпеці держави та міжнародному правопорядку. Кризові явища, неконтрольований обіг зброї, вимушена міграція, соціальна вразливість населення, ослаблення формального контролю на територіях, наближених до бойових дій, і корупційні зв'язки створюють середовище для виникнення озброєних угруповань. П. С. Єспринцев обґрунтовує, що сучасна організована злочинність здатна утворювати паралельні механізми управління, проникати до легального сектору економіки й використовувати насильство для перерозподілу ресурсів та впливу на владні рішення [51, с. 211]. Транснаціональні злочинні структури, за висновками Г. П. Жаровської, застосовують міжнародні фінансові канали, мобільні комунікації, корупційне прикриття та різні юрисдикції для уникнення контролю [55, с. 302-303]. НЗВЗФ у такому середовищі можуть одночасно виконувати силову, логістичну, охоронну, пропагандистську й рекрутингову функції, що підвищує їхню стійкість та ускладнює документування діяльності правоохоронними органами.

Стратегія боротьби з організованою злочинністю (2020 р.), передбачає запровадження оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (СОСТА Україна), визначення стратегічних цілей на основі такої оцінки та міжвідомчу координацію [168]. Для запобігання створенню НЗВЗФ особливого значення набуває не лише реагування на вже сформоване угруповання, а й своєчасне виявлення сукупності ранніх індикаторів:

- вербування осіб із бойовим досвідом;

- придбання спорядження і засобів зв'язку;
- накопичення зброї та боєприпасів;
- проведення військової або тактичної підготовки;
- формування ієрархії, позивних і правил конспірації;
- поширення матеріалів, спрямованих на легітимацію насильства;
- створення фінансової та логістичної інфраструктури.

Превентивний потенціал кримінально-правової заборони реалізується за умови належної оцінки зазначених індикаторів у їх сукупності, оскільки кожен із них окремо не свідчить про наявність усіх обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 260 КК України.

Нормативна конструкція ст. 260 КК України розмежовує воєнізовані та збройні формування. Згідно з приміткою до статті воєнізованими визнаються формування, які мають організаційну структуру військового типу – єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну – та в яких проводиться військова, стройова чи фізична підготовка. Збройними формуваннями є воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю [84]. Водночас, О. М. Джужа та А. В. Савченко звертають увагу на комплексний характер створення такого об'єднання: організаційні дії можуть полягати в пошуку учасників, розподілі ролей, визначенні структури й завдань, облаштуванні місць дислокації, організації підготовки та матеріального забезпечення [105, с. 605]. Закінченим створення визнається з моменту фактичного утворення формування, яке набуло передбачених законом ознак; попередні дії за відсутності завершеної структури можуть за відповідних умов утворювати готування [106, с. 606].

Р. В. Осуховський визначає характерними рисами НЗВЗФ, створених в умовах збройної агресії, наявність військового способу організації, єдиного керівництва, розподілу функцій, дисципліни, підготовки, озброєння, символіки, матеріально-технічної бази та спрямованості на виконання завдань, пов'язаних із підтриманням окупаційного режиму або веденням бойових дій [121, с. 295]. Водночас перелік фактичних ознак не слід механічно перетворювати на

обов'язкові елементи складу. Формений одяг, позивні, присяга, власні знаки розрізнення, статутні документи чи постійне місце дислокації можуть підтверджувати організованість, однак їх відсутність не виключає кваліфікації [49]. Сучасні мережеві структури здатні підтримувати дисципліну й розподіл функцій через закриті цифрові канали без усталеної зовнішньої атрибутики. Доказуванню підлягає не формальна назва об'єднання, а реальний спосіб організації та діяльності.

Відмежування воєнізованого формування від звичайної групи осіб вимагає встановлення сукупності взаємопов'язаних характеристик. Єдиноначальність передбачає фактичну можливість одноособового керівника (командира) ухвалювати обов'язкові для учасників рішення; підпорядкованість – усвідомлене прийняття учасниками розподілу ролей і виконання наказів; дисципліна – систему встановлених правил поведінки та внутрішньої відповідальності. Підготовка має бути функціонально пов'язана з діяльністю формування і спрямована на набуття навичок колективного силового застосування, а не зводиться до звичайних занять спортом, туризмом, стрільбою у законному тирі або військово-патріотичного виховання. І. С. Шапкін слушно пов'язує кримінально-правову оцінку стійких об'єднань із доведенням не окремого зовнішнього атрибута, а внутрішнього організаційного зв'язку між учасниками [191, с. 93]. Такий підхід мінімізує ризик надмірної криміналізації законної колективної активності.

Поняття «воєнізований» у примітці до ст. 260 КК України викликає обґрунтовану дискусію. М. І. Сірий звертає увагу, що в національному законодавстві цей термін застосовується також до законних відомчих структур, зокрема воєнізованої охорони, а сучасний досвід оборони України підтвердив необхідність законного залучення населення до національного спротиву [161, с. 158]. Положення про відомчу воєнізовану охорону АТ «Українська залізниця» та Положення про воєнізовану охорону Державного підприємства спеціального зв'язку використовують поняття воєнізованості для опису спеціально організованих, але законних охоронних підрозділів [129; 130]. Отже, суспільну

небезпечність утворює не воєнізована форма сама по собі, а відсутність передбаченої законом правової підстави для створення. Автономність від установленого державного контролю та здатність до організованого застосування сили доцільно розглядати як доктринальні характеристики суспільної небезпечності НЗВЗФ, а не як самостійні ознаки складу, безпосередньо закріплені у ст. 260 КК України.

Закон України «Про основи національного спротиву» передбачає створення добровольчих формувань територіальних громад як воєнізованих підрозділів, сформованих на добровільній основі для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони [141]. Під час воєнного стану такі формування переходять в оперативне підпорядкування командирів відповідних військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» урегулював одержання цивільними особами вогнепальної зброї для відсічі збройній агресії в установленому порядку [135]. Наявність нормативно-правової підстави, визначених завдань, процедури комплектування, обліку, командування й підпорядкування принципово відрізняє відповідні формування від НЗВЗФ. Стихійні дії громадян у перші години нападу мають оцінюватися з урахуванням положень про необхідну оборону, крайню необхідність, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, законодавства про участь цивільних осіб у відсічі агресії та подальшої інтеграції до законної системи оборони. Водночас правомірність окремих оборонних дій сама по собі не легалізує створення стійкої структури військового типу поза встановленим законом порядком [114].

Збройне формування відрізняється додатковою обов'язковою ознакою – незаконною наявністю на озброєнні придатної до використання зброї. Відповідно до примітки до ст. 260 КК України йдеться про вогнепальну, вибухову чи іншу зброю, яка є придатною для використання; самого лише призначення предмета для майбутнього використання без установлення його придатності недостатньо. В. А. Робак обґрунтовував, що озброєність формування повинна охоплювати зброю як заводського, так і саморобного

виробництва, а також бойові припаси, вибухові пристрої та інші засоби ураження за умови їх придатності [151, с. 11]. Сам факт законного володіння окремим учасником мисливською зброєю не означає озброєності формування: необхідно встановити, що зброя незаконно перебуває на озброєнні саме групи та є придатною для використання. Обізнаність конкретного учасника про збройний характер формування належить до суб'єктивної сторони його діяння і підлягає індивідуальному доказуванню. Протилежний підхід створив би ризик криміналізації будь-якої організованої групи, один із членів якої незалежно від інших законно володіє зброєю [98].

Створення НЗВЗФ охоплює комплекс організаційних дій: ініціювання об'єднання, вербування, визначення керівника та структурних ланок, розподіл функцій, запровадження правил підпорядкування і дисципліни, організацію підготовки, забезпечення приміщеннями, транспортом, зв'язком, обмундируванням та зброєю. Р. М. Дударець відносить до криміналістично значущих ознак створення погоджений добір учасників, матеріальне забезпечення, формування системи управління та підготовку до спільної діяльності [48, с. 193]. Не кожна з таких дій є самостійною обов'язковою ознакою; сукупність доказів має підтвердити результат – реально створене формування. Незавершене вербування або придбання спорядження без фактичного утворення структури може свідчити про готування до кримінального правопорушення, якщо умисел був конкретизований і вчинене створювало реальні передумови для досягнення злочинного результату.

Керівництво НЗВЗФ полягає в управлінні вже створеним об'єднанням або його структурною частиною: постановці завдань, відданні наказів, плануванні операцій, розподілі ресурсів, контролі дисципліни, координації підрозділів, організації підготовки, приховуванні діяльності та підтриманні зовнішніх зв'язків. Організатор і керівник можуть збігатися в одній особі, однак відповідні форми поведінки мають різний часовий та функціональний зміст. У ч. 3 ст. 260 КК України передбачено суворішу відповідальність за керівництво, ніж за створення воєнізованого формування за ч. 1, хоча фактичний засновник нерідко

визначає структуру, добирає командний склад і забезпечує стійкість об'єднання. Така асиметрія санкцій потребує перегляду з позицій справедливої диференціації відповідальності [102, с. 35; 23, с. 614].

Участь у діяльності НЗВЗФ означає добровільне входження особи до формування та виконання нею функцій на його користь. Згода може підтверджуватися прийняттям присяги, одержанням позивного, форми, зброї, пропуску, зарахуванням до підрозділу, систематичним виконанням наказів або іншою поведінкою, яка засвідчує стійкий функціональний зв'язок. А. О. Конончук доводить, що участь не обмежується безпосереднім веденням бойових дій і може полягати в чергуванні на блокпостах, охороні об'єктів, розвідці, перевірці транспорту, проходженні підготовки, зв'язку, логістичному забезпеченні чи пропагандистській підтримці, якщо така діяльність виконується саме в статусі учасника формування [79, с. 291]. Випадкова одноразова допомога без вступу до складу об'єднання повинна оцінюватися як пособництво, фінансування, інше сприяння або за іншою статтею КК України залежно від змісту умислу та фактичних дій.

Суб'єктивна сторона діянь, передбачених чч. 1–4 ст. 260 КК України, характеризується умисною формою вини; створення формування, керівництво ним, участь у його діяльності, фінансування, постачання та участь у нападі за своїм змістом вчиняються з прямим умислом. Психічне ставлення до загибелі людей або інших тяжких наслідків, передбачених ч. 5 ст. 260 КК України, необхідно встановлювати окремо; воно не охоплюється автоматично твердженням про прямий умисел щодо основного діяння. Особа має усвідомлювати фактичні обставини, що свідчать про не передбачений законом характер формування, його воєнізовані або збройні ознаки, та бажати створити його, керувати ним, брати участь у діяльності або надавати визначене законом забезпечення. Помилка щодо законності формування підлягає ретельній перевірці з урахуванням способу вербування, публічних заяв організаторів, символіки, місця діяльності, характеру наказів, підпорядкованості, контактів із представниками держави-агресора, доступності нормативної інформації та

поведінки особи після отримання достовірних відомостей. Формальна заява обвинуваченого про переконання в законності не спростовує умислу, якщо сукупність об'єктивних обставин доводить усвідомлення протиправного статусу. Водночас припущення про «загальновідомість» не може замінити індивідуалізоване доказування вини.

Мета створення НЗВЗФ не визначена обов'язковою ознакою основних складів ст. 260 КК України. Такий підхід дозволяє припиняти небезпечну організаційну діяльність незалежно від того, чи прагнули організатори вчинити напади, отримати економічний контроль, підтримати сепаратизм або проголошували суспільно корисні наміри. А. О. Конончук розрізняє злочинну та декларовано незлочинну спрямованість недержавних формувань, наголошуючи, що окремі об'єднання можуть створюватися під гаслами захисту держави чи громадян [79, с. 295]. Мотив має значення для встановлення умислу, ступеня суспільної небезпечності, відмежування від законних добровольчих структур і призначення покарання. У період збройної агресії особливо важливо розрізняти самовільне привласнення силових повноважень і реальну участь у законно організованому національному спротиві.

Суспільна небезпечність НЗВЗФ визначається кількома взаємопов'язаними чинниками. Організаційна структура дає змогу швидко мобілізувати учасників і виконувати накази; підготовка підвищує ефективність насильства; зброя істотно збільшує можливий масштаб шкоди; конспірація ускладнює раннє виявлення; зовнішнє фінансування забезпечує автономність; пропаганда та цифрове вербування розширюють соціальну базу. В. Г. Севрук відзначає здатність організованих груп використовувати етнічні, локальні та соціальні зв'язки для конспірації й відтворення кадрового складу [153, с. 425]. Дослідження ролі Служби безпеки України у протидії організованим злочинності підтверджує необхідність поєднання контррозвідального, оперативно-розшукового та кримінально-процесуального інструментарію, коли діяльність угруповання має зовнішнє управління або спрямована проти державності [163, с. 96–111].

Трансформаційний потенціал НЗВЗФ пояснює випереджальний характер криміналізації. Сформована і дисциплінована структура може бути використана для нападів на підприємства, установи, організації чи громадян; захоплення адміністративних будівель; блокування транспортних комунікацій; незаконного утримання осіб; охорони місць незаконного позбавлення волі; примусової мобілізації; диверсій; терористичних актів; забезпечення окупаційних адміністрацій. В. М. Серватюк і М. М. Поліщук на матеріалах подій на південному сході України описали модульну структуру незаконних збройних формувань, у якій бойові підрозділи доповнювалися розвідкою, зв'язком, логістикою, охороною та пропагандою [159, с. 131]. Тому участь особи в тилловій або допоміжній ланці не є автоматично менш значущою для існування формування, хоча характер виконуваної функції має враховуватися при індивідуалізації відповідальності.

Події, пов'язані зі спробою організованого силового розхитування ситуації у Харкові у 2014 р., демонструють, що перехід від групи найманих учасників масових заворушень до структури, здатної підтримати незаконне псевдодержавне утворення, може відбуватися швидко за наявності зовнішнього управління, фінансування та готовності до насильства [179]. Публіцистичне джерело не замінює процесуальних доказів, але відображає соціальний контекст криміналізації й типову послідовність ескалації: мобілізація під політичним гаслом, створення силового ядра, захоплення публічного простору, озброєння та інституціоналізація незаконної влади. Своєчасне (раннє) встановлення організаторів, каналів фінансування та підготовки за таких умов має вирішальне запобіжне значення.

Наголосимо, що криміналізація діянь, пов'язаних із НЗВЗФ, має виражений запобіжний характер і спрямована на недопущення виникнення організованих структур військового типу, здатних використовувати зброю та інші засоби насильства для досягнення протиправних цілей. Незаконні воєнізовані або збройні формування можуть виступати підґрунтям для створення більш небезпечних форм злочинної діяльності, зокрема банд, терористичних

груп, злочинних організацій та інших об'єднань, діяльність яких спрямована на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації в державі [114, с. 310–311]. Зазначені основи пояснюють самостійність складу, передбаченого ст. 260 КК України: караність не залежить від обов'язкового доведення плану конкретного нападу, адже небезпека вже матеріалізована у створенні позадержавного механізму організованої сили.

Водночас криміналізація повинна відповідати принципам правової визначеності та пропорційності. А. А. Вознюк розглядає відповідальність за створення непередбачених законом воєнізованих формувань у контексті допустимого обмеження прав людини, звертаючи увагу на необхідність чіткої межі між суспільно небезпечною організацією та реалізацією свободи об'єднання [20, с. 43]. Історичний досвід парамілітарних структур українського націоналістичного руху, проаналізований Е. С. Андрющенком, показує різноманітність організаційних форм, ідеологій та практик, які не можуть оцінюватися виключно за назвою чи символікою [2, с. 48]. Кримінально-правове втручання є виправданим лише тоді, коли доведені встановлені законом організаційні ознаки й реальний зв'язок діяльності з автономним силовим потенціалом.

Особливо складним є відмежування НЗВЗФ від банди. Банда є озброєною організованою групою або злочинною організацією, створеною з метою нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб; спеціальна мета нападів становить її обов'язкову ознаку [7]. Для складів, передбачених ч. 1 і 2 ст. 260 КК України, така мета не вимагається. НЗВЗФ може існувати для охорони незаконного порядку, контролю території, підготовки учасників або політичного тиску, ще не маючи доведеного плану нападів. За появи мети систематичних нападів і відповідності ознакам банди кваліфікація повинна враховувати правила конкуренції норм та фактичну трансформацію об'єднання. А. А. Вознюк пропонує оцінювати кожен форму діяльності злочинного об'єднання з урахуванням її самостійного об'єкта, моменту закінчення та ролі особи

[23, с. 528]. Механічна сукупність ст. 257 і 260 КК України без встановлення самотійних діянь створює ризик подвійного інкримінування.

Від терористичної групи чи терористичної організації НЗВЗФ відрізняється відсутністю обов'язкової терористичної мети та спеціальної спрямованості на вчинення терористичної діяльності. Організоване збройне формування може водночас використовувати терористичні методи, однак така обставина потребує окремого доведення. Кваліфікація за ст. 258-3 КК України є обґрунтованою, коли встановлено створення терористичної групи або організації, керівництво нею, участь чи організаційне або інше сприяння саме терористичній діяльності. За наявності самотійних епізодів створення НЗВЗФ і терористичної діяльності можлива сукупність, але одна й та сама поведінка не повинна отримувати подвійну оцінку лише через різні юридичні назви одного формування. Практика 2014–2021 рр. демонструвала коливання між ст. 260 і 258-3 КК України, а відтак Р. М. Дударець підкреслює потребу в єдиних критеріях та встановленні спрямованості конкретного об'єднання [48, с. 192].

Після запровадження у 2022 р. кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність виникла конкуренція між ч. 7 ст. 111-1 та ч. 2 ст. 260 КК України. Зокрема, ч. 7 ст. 111-1 КК України охоплює добровільну участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора, а також допомогу таким формуванням у веденні бойових дій проти законних сил оборони України [84]. Спеціальними ознаками є громадянство суб'єкта, добровільність, зв'язок із тимчасово окупованою територією або державою-агресором та передбачена диспозицією форма поведінки. За їх наявності норма про колабораційну діяльність є спеціальною щодо загальної участі в НЗВЗФ.

Державна зрада, диверсія, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України та створення терористичної організації мають власні обов'язкові ознаки. Участь громадянина України в НЗВЗФ може одночасно бути наданням допомоги іноземній державі у проведенні підривної діяльності проти

України, однак для ст. 111 КК України необхідно довести громадянство, зв'язок із конкретною іноземною державою, організацією або їх представниками та умисел на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці. Кваліфікація повинна відображати не політичне сприйняття угруповання, а встановлені факти. М. І. Сірий обґрунтовано зазначає, що досвід російсько-української війни розкрив НЗВЗФ як основу розпалювання та підтримання міжнародного збройного конфлікту, через що в окремих випадках основним об'єктом посягання фактично виступає національна безпека [161, с. 161].

Позиція М. І. Сірого щодо доцільності окремої норми у розділі I Особливої частини КК України для випадків посягання НЗВЗФ на державну владу, конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність України заслуговує підтримки в частині діагностики проблеми, але потребує системного узгодження з нині чинними ст. 109–111-2, 113 і 258-3 КК України [161, с. 162]. Просте дублювання відповідного складу кримінального правопорушення в іншому розділі Особливої частини КК України посилить конкуренцію кримінально-правових норм. Раціональнішим видається збереження ст. 260 у розділі IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» з одночасним уточненням ознак НЗВЗФ; диференціацією відповідальності за участь у його діяльності, створення та керівництво ним; установленням підвищеної відповідальності за відповідні діяння, вчинені з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації; закріпленням правила про застосування кримінально-правової норми, яка передбачає більш суворе покарання. Запропонована модель зберігає превентивне призначення ст. 260 КК України, водночас дає змогу врахувати підвищену суспільну небезпечність воєнно зумовлених форм діяльності НЗВЗФ та мінімізувати ризик конкуренції норм і подвійної кримінально-правової оцінки того самого діяння.

Судова практика істотно конкретизує зміст участі у НЗВЗФ. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 квітня 2024 р.

у справі № 296/10812/20 підтверджено, що виконання небойової функції психолога у підрозділі незаконного збройного формування, за умови усвідомленого вступу, підпорядкування та діяльності на користь формування, може становити участь, передбачену ч. 2 ст. 260 КК України [134]. Правове значення має функціональна належність особи до структури, а не лише особисте застосування зброї. Такий підхід узгоджується з організаційною природою злочину: існування формування забезпечують не тільки бійці, а й зв'язківці, медики, психологи, водії, розвідники, фінансисти та особи, які здійснюють пропаганду або вербування.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 28 лютого 2024 р. у справі № 415/2182/20 розглянула співвідношення участі в незаконному збройному формуванні та інших насильницьких діянь, учинених в умовах збройного конфлікту [132]. Судова позиція акцентує на необхідності встановлювати, чи охоплюється конкретна поведінка об'єктивною стороною інкримінованого складу, чи утворює самостійне кримінальне правопорушення. Загальне правило має полягати в недопущенні подвійної оцінки одного факту та одночасному забезпеченні повної кваліфікації самостійних посягань на життя, здоров'я, волю, власність або закони та звичаї війни. Для правоохоронної діяльності висновки означає необхідність здійснювати запобіжну діяльність за окремими протиправними діями, ролями й об'єктами посягання, а не обмежуватися загальним посиланням на членство у формуванні.

Окремі злочини учасників НЗВЗФ підлягають кваліфікації за сукупністю, якщо їх ознаки не охоплені ст. 260 КК України та не поглинаються спеціальною нормою. Умисні вбивства, катування, зґвалтування, пограбування, терористичні акти, диверсії й інші самостійні посягання зберігають окрему кримінально-правову оцінку. Водночас діяння, яке в контексті збройного конфлікту становить серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, кваліфікується за ст. 438 КК України без дублювання загальнокримінальної норми, якщо обидві охоплюють той самий факт [132]. Придбання, носіння і зберігання зброї учасниками як складова діяльності незаконного збройного формування

охоплюються ч. 2 ст. 260 КК України, тоді як самостійне придбання для створення чи озброєння формування із зовнішніх джерел або збут третім особам може потребувати додаткової оцінки за ст. 263 КК України. Постачання зброї формуванню прямо передбачене ч. 3 ст. 260 КК України. Аналогічно фінансові операції оцінюються з урахуванням спеціальних норм про фінансування тероризму, якщо доведено відповідну спрямованість коштів та умисел.

Міжнародно-правовий контекст не змінює кримінально-правової кваліфікації, але допомагає правильно визначити статус і функції формувань. Г. Верле підкреслює, що належність особи до організованої сторони збройного конфлікту та її індивідуальна кримінальна відповідальність є різними питаннями: відповідальність виникає за протиправне, вчинене або іншим чином інкриміноване діяння [16, с. 188]. НЗВЗФ, які контролюються іноземною державою або діють за її загальним керівництвом, можуть бути фактичним інструментом міжнародного збройного конфлікту. Встановлення такого зв'язку має значення для кваліфікації воєнних злочинів, державної зради, агресії та визначення відповідальності командирів, однак не звільняє органи досудового розслідування від доведення ознак конкретного складу за КК України.

Порівняльно-правовий аналіз показує, що кримінальні закони багатьох держав передбачають відповідальність за участь у незаконних збройних формуваннях, тоді як моделі відповідальності за воєнізовані формування без зброї є менш поширеними. А. А. Вознюк відзначає, що законодавець Грузії окремо охоплює створення незаконного формування, керівництво, участь та фінансування, а в низці європейських і пострадянських держав акцент зроблено саме на озброєному характері об'єднання [21, с. 167]. Такі зарубіжні підходи не можуть механічно імплементуватися до вітчизняного кримінального законодавства, оскільки національна система ґрунтується на конституційній забороні та досвіді збройної агресії. Корисним є функціональне розмежування ролей і встановлення суворішої відповідальності організаторів та керівників порівняно з рядовими учасниками.

Проблема участі громадян України у незаконних збройних формуваннях за межами України виявляє територіальну обмеженість поняття «не передбачене законом». Формування, законно створене за правом іноземної держави, не може визнаватися незаконним лише тому, що його існування не врегульоване законами України. Водночас участь громадянина України у формуванні, забороненому правом держави місця діяльності, може створювати загрози міжнародній безпеці та потребує правової реакції. Доцільна криміналізація повинна бути вузькою: охоплювати умисну участь у незаконному збройному формуванні за кордоном, якщо діяння спрямоване проти України, її союзних зобов'язань або міжнародного правопорядку, не є виконанням законного військового обов'язку та не підпадає під суворішу норму. Надмірно широка екстериторіальна конструкція створила б конфлікт юрисдикцій і порушила принцип правової визначеності [114, с. 312; 151, с. 14].

Ефективність кримінально-правової заборони залежить від можливості доказування. Є. П. Коць систематизує типові джерела доказів у провадженнях за ст. 260 КК України: показання учасників і свідків; вилучені документи, списки особового складу та накази; фото- й відеозаписи; листування у месенджерах; дані телекомунікацій; фінансові операції; результати огляду цифрових пристроїв; інформацію про перетин кордону та місцезнаходження; зброю, спорядження і символіку; висновки експертів [81, с. 97]. Кожне джерело потребує перевірки належності, допустимості й достовірності. Відкриті публікації в соціальних мережах можуть ідентифікувати особу або підтверджувати атрибути формування, але без контексту не завжди доводять добровільний вступ, тривалість участі та конкретну функцію.

І. І. Іванчишин звертає увагу на протидію розслідуванню з боку організованих угруповань: узгоджені неправдиві показання, знищення слідів, використання підставних засобів зв'язку, корупційний вплив і залякування свідків [64, с. 201]. У кримінальних провадженнях щодо НЗВЗФ такі ризики посилюються бойовим досвідом учасників, доступом до зброї, перебуванням на тимчасово окупованій території та інформаційними операціями держави-

агресора. Відповіддю мають бути спеціалізація слідчих і прокурорів, міжвідомчі аналітичні групи, належне збереження електронних доказів та міжнародна правова допомога.

Інформаційно-комунікаційні технології змінюють спосіб створення НЗВЗФ, але не скасовують матеріальних ознак складу. Вербування може відбуватися через закриті канали, інструктаж – дистанційно, фінансування – через електронні платіжні інструменти й криптоактиви, координація – через зашифровані сервіси, а пропаганда – через мережі взаємопов’язаних облікових записів. Законодавче перерахування окремих технологій швидко застаріватиме, тому доцільно зберегти технологічно нейтральну диспозицію та конкретизувати цифрові способи в методичних рекомендаціях і судовій практиці. Водночас умисне адміністрування рекрутингового каналу, розподіл завдань або збір коштів можуть становити створення, керівництво, фінансування чи пособництво залежно від фактичної ролі особи.

Проведений аналіз ст. 260 КК України дає підстави констатувати недостатньо послідовну диференціацію кримінальної відповідальності за окремі форми діяльності, пов’язаної з НЗВЗФ. Зокрема, у ч. 1 і ч. 2 створення відповідного формування прирівняне за ступенем караності до участі в його діяльності, тоді як керівництво, фінансування та постачання зброї передбачені ч. 3 цієї статті як більш небезпечні діяння. Організатор, який сформував структуру, завербував учасників, розподілив функції та встановив правила підпорядкування і дисципліни, може надалі безпосередньо не керувати формуванням, проте його внесок у виникнення відповідної суспільної небезпеки є суттєво вагомішим за діяльність рядового учасника. У зв’язку із цим заслуговує на підтримку позиція А. А. Вознюка щодо необхідності віднесення участі та сприяння до основних форм протиправної поведінки, а створення, організації та керівництва – до форм, які повинні зумовлювати підвищену відповідальність [23, с. 619].

Законодавчого уточнення потребує також співвідношення понять «участь у діяльності формування» та «сприяння його створенню чи діяльності». Нині

чинна ч. 3 ст. 260 КК України окремо передбачає фінансування та постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, проте безпосередньо не охоплює систематичне надання транспорту, приміщень, засобів зв'язку, розвідувальної інформації, документів прикриття, послуг вербування та інших ресурсів особою, яка не входить до складу формування. Застосування загальних положень про співучасть не завжди забезпечує однакову кримінально-правову оцінку такої поведінки. Тому доцільно передбачити відповідальність за умисне істотне сприяння створенню чи діяльності НЗВЗФ, розуміючи під ним надання особою, яка не є учасником формування, матеріальних, організаційних, інформаційних, логістичних чи інших ресурсів або послуг, що істотно полегшили його створення, функціонування або продовження діяльності. Побутова послуга, надана без усвідомлення характеру формування, не може визнаватися таким сприянням.

Окремого кримінально-правового значення набуває використання НЗВЗФ під час воєнного стану або збройного конфлікту. Сам по собі факт дії воєнного стану не в усіх випадках підвищує суспільну небезпечність формування, оскільки воно може не мати змістовного зв'язку з воєнними загрозами. Посилення відповідальності доцільно пов'язувати з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора. Такий підхід забезпечує причинний і функціональний зв'язок кваліфікуючої ознаки з підвищеною суспільною небезпечністю діяння та не створює автоматичного обтяження відповідальності за будь-яке правопорушення, вчинене в період воєнного стану.

Відповідна законодавча конструкція має враховувати співвідношення ст. 260 КК України з нормами про державну зраду, колабораційну діяльність, диверсію та терористичні кримінальні правопорушення. Діяльність НЗВЗФ в інтересах держави-агресора поряд із громадською безпекою створює безпосередню загрозу державному суверенітету, конституційному ладу, обороноздатності й територіальній цілісності України. Водночас установлення

окремої кваліфікуючої ознаки у ст. 260 КК України не повинно спричиняти подвійної кримінально-правової оцінки того самого діяння. Тому у відповідній частині статті доцільно передбачити субсидіарне правило, згідно з яким вона застосовується лише за відсутності складу іншого кримінального правопорушення, за яке встановлено більш суворе покарання. Кваліфікація за сукупністю допускається за наявності самостійних посягань, кожне з яких має окремі об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Узгодження потребують і санкції ст. 260 КК України. Участь у не передбаченому законом воєнізованому формуванні повинна каратися менш суворо, ніж участь у збройному формуванні; створення, організація та керівництво – суворіше за рядову участь; участь у нападі та спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків мають зумовлювати найсуворішу відповідальність. Фінансування і постачання зброї обґрунтовано належать до форм підвищеної суспільної небезпечності, а їх систематичність, обсяг, тривалість та фактичне значення для функціонування формування повинні враховуватися під час індивідуалізації покарання. Конфіскація майна має застосовуватися з урахуванням ролі особи, характеру її діяння, зв'язку майна з кримінальним правопорушенням і принципу пропорційності.

Також потребує удосконалення й ч. 6 ст. 260 КК України [84]. Відповідна заохочувальна норма має істотний превентивний потенціал, оскільки стимулює добровільний вихід із формування, припинення його ресурсного забезпечення та одержання інформації про керівників, структуру, озброєння і заплановані дії. Добровільність відсутня, якщо вихід із формування або припинення сприяння стали наслідком викриття, затримання, роззброєння чи фактичної неможливості продовжувати протиправну діяльність.

Оскільки запропонована редакція чч. 1 і 2 ст. 260 КК України охоплює не лише участь, а й істотне сприяння особою, яка не входить до складу формування, умови спеціального звільнення необхідно поширити також на добровільне припинення такого сприяння. Обґрунтованим є доповнення відповідних умов повідомленням компетентних органів та активним сприянням припиненню

діяльності формування або розкриттю кримінального правопорушення, якщо особа мала об'єктивну можливість надати таке сприяння. Звільнення не повинно поширюватися на осіб, які брали участь у нападі, спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки або вчинили інше самостійне тяжке чи особливо тяжке кримінальне правопорушення.

Правова визначеність ст. 260 КК України залежить також від чіткості її понятійного апарату. Воєнізоване формування пропонується визначити як стійке об'єднання трьох і більше осіб, що має організаційну структуру військового типу, яка характеризується єдиноначальністю, підпорядкованістю та дисципліною, і в якому проводиться військова, стройова або фізична підготовка. Збройним слід визнавати таке воєнізоване формування, яке незаконно має на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Обізнаність кожного учасника про збройний характер формування повинна встановлюватися індивідуально.

Визначення участі має охоплювати усвідомлене входження особи до складу формування та виконання нею певної функції в його інтересах, тоді як істотне сприяння передбачає надання необхідних ресурсів або послуг без набуття статусу учасника. Не є НЗВЗФ об'єднання, створені та такі, що функціонують відповідно до законів України. Дії осіб у складі самоорганізованих для безпосередньої відсічі збройній агресії груп, які надалі в установленому порядку були інтегровані до сил оборони України, повинні оцінюватися з урахуванням положень про необхідну оборону, крайню необхідність і виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Закріплення мінімальної кількості учасників на рівні трьох осіб узгоджує поняття формування із загальними положеннями про організовану групу, проте не означає необхідності встановлення мети вчинення конкретних кримінальних правопорушень, передбаченої ст. 28 КК України. Кількісний критерій повинен застосовуватися разом із функціональними ознаками єдиноначальності, підпорядкованості, дисципліни та проведення відповідної підготовки. Самої

лише наявності трьох і більше осіб для визнання об'єднання воєнізованим формуванням недостатньо.

Таким чином, удосконалення ст. 260 КК України має передбачати: зміну її назви; відокремлення участі й істотного сприяння від створення, організації та керівництва; диференціацію відповідальності за діяльність воєнізованих і збройних формувань; збереження підвищеної відповідальності за участь у нападі та спричинення тяжких наслідків; установлення кваліфікованої відповідальності за використання НЗВЗФ в умовах воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора; уточнення спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності; законодавче визначення основних понять. Реалізація наведених положень забезпечить системність кримінально-правової заборони, підвищить її правову визначеність та сприятиме належному розмежуванню ст. 260 КК України із суміжними кримінально-правовими нормами. З огляду на викладене пропонуємо назву та текст ст. 260 КК України викласти в такій редакції:

«Стаття 260. Створення та діяльність не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

1. Умисна участь у діяльності не передбаченого законами України воєнізованого формування або умисне істотне сприяння створенню чи діяльності такого формування –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, вчинені щодо не передбаченого законом збройного формування, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без такої.

3. Створення, організація або керівництво формуванням, зазначеним у частині першій або другій цієї статті, його фінансування, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи військової техніки –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

4. Участь у складі формування, зазначеного у частині першій або другій цієї статті, у нападі на підприємства, установи, організації чи громадян –

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

5. Діяння, передбачене частиною четвертою цієї статті, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

6. Діяння, передбачені частинами першою – третьою цієї статті, вчинені з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора, якщо вони не утворюють складу іншого кримінального правопорушення, за яке передбачено більш суворе покарання, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

7. Звільняється від кримінальної відповідальності за цією статтею особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування та сприяла припиненню його діяльності, за умови, що така особа не брала участі у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Примітка.

1. Під воєнізованим формуванням у цій статті слід розуміти стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке має організаційну структуру військового типу, що характеризується єдиноначальністю, підпорядкованістю та дисципліною, і в якому проводиться військова, стройова або фізична підготовка.

2. Під збройним формуванням у цій статті слід розуміти воєнізоване

формування, яке незаконно має на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Обізнаність кожного учасника про збройний характер формування встановлюється індивідуально.

3. Під участю у діяльності формування слід розуміти усвідомлене входження особи до його складу та виконання нею визначеної функції в інтересах такого формування.

4. Під істотним сприянням створенню чи діяльності формування слід розуміти умисне надання особою, яка не входить до його складу, матеріальних, організаційних, інформаційних, логістичних чи інших ресурсів або послуг, що істотно полегшили створення, функціонування або продовження діяльності такого формування.

5. Не є формуваннями, передбаченими цією статтею, формування, створені та такі, що функціонують відповідно до законів України. Кримінально-правова оцінка дій осіб у складі самоорганізованих для відсічі збройній агресії груп, які надалі в установленому порядку інтегровані».

Запропонована побудова статті відповідає загальній спрямованості сучасної реформи кримінального законодавства на послідовне розмежування ступенів тяжкості, ролей співучасників і правових наслідків [145, с. 120-121].

Підсумовуючи слід наголосити, що соціальна обумовленість ст. 260 КК України в умовах воєнного стану посилилася через кількісне збільшення зброї в обігу, мінування територій, переміщення населення, діяльність диверсійно-розвідувальних груп, тривалу окупацію, спроби вербування через цифрові платформи та використання іррегулярних формувань державою-агресором. Водночас воєнний стан розширив законні форми участі громадян в обороні. Кримінальний закон повинен одночасно забезпечувати рішуче переслідування НЗВЗФ та охороняти від необґрунтованого втручання осіб, які діють у межах законних добровольчих формувань, сил територіальної оборони або реалізують право на необхідну оборону.

1.3. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань

В умовах сьогодення розвиток міжнародних відносин характеризуються поширенням локальних збройних конфліктів та інших форм деструктивного впливу на державний суверенітет і територіальну цілісність. Одним із найбільш небезпечних проявів таких процесів є створення та функціонування НЗВЗФ, діяльність яких становить реальну загрозу громадській і національній безпеці, конституційному ладу та правам людини. Практика останніх десятиліть свідчить, що відповідні формування дедалі частіше використовуються як інструмент зовнішньополітичної стратегії, засіб дестабілізації внутрішньої ситуації та механізм установа фактичного контролю над окремими територіями [112, с. 409].

Світовий досвід засвідчує, що виникнення НЗВЗФ зумовлено умовами політичної нестабільності, міжетнічних суперечностей, мовних і релігійних конфліктів, економічної кризи або зовнішнього втручання. Події на території колишньої Югославії, у Придністровському регіоні Республіки Молдова, Абхазії, Південній Осетії, Чечні та інших регіонах підтверджують, що діяльність таких формувань часто супроводжується насильством, терористичними проявами, воєнними злочинами, масовими порушеннями прав людини та створенням квазідержавних утворень. НЗВЗФ нерідко отримують фінансову, матеріально-технічну, кадрову й інформаційну підтримку з боку іноземних держав або транснаціональних кримінальних структур [154, с. 61; 56, с. 52].

Для України зазначена проблематика набула особливого значення внаслідок збройної агресії РФ, яка супроводжується використанням НЗВЗФ на тимчасово окупованих територіях. Досвід окупації Автономної Республіки Крим, окремих районів Донецької та Луганської областей, а також повномасштабного вторгнення засвідчив, що такі формування застосовуються для створення ілюзії внутрішнього конфлікту, приховування безпосередньої

участі країни-агресора, вербування місцевого населення та забезпечення функціонування окупаційного режиму [121, с. 294; 79, с. 290]. Водночас правоохоронна діяльність не може зводитися лише до запобігання вже завершеного створення формування: її превентивна складова має охоплювати раннє виявлення організаційного ядра, каналів комплектування, озброєння, фінансування, цифрової координації та зовнішнього управління.

Сучасна практика міжнародних відносин свідчить про суттєву трансформацію форм і методів міждержавного протиборства. Поряд із застосуванням регулярних збройних сил дедалі частіше використовуються НЗВЗФ, які виступають інструментом політичного тиску, дестабілізації внутрішньої ситуації та реалізації зовнішньополітичних інтересів окремих держав. Аналіз конфліктів останніх десятиліть підтверджує, що діяльність таких формувань становить загрозу національній безпеці, територіальній цілісності держав та міжнародному правопорядку, у зв'язку з чим правоохоронні органи демократичних держав приділяють значну увагу запобіганню їх створенню та функціонуванню [112, с. 410].

Показовим прикладом використання НЗВЗФ стали події, пов'язані з розпадом Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. У міжетнічних конфліктах на території Хорватії та Боснії і Герцеговини діяли численні воєнізовані угруповання, які взаємодіяли з регулярними військами або користувалися їх підтримкою. Балканський досвід продемонстрував здатність таких структур швидко мобілізувати місцеве населення, експлуатувати міжетнічні суперечності, установлювати фактичний контроль над територіями й розмивати межу між внутрішнім насильством та зовнішнім втручанням. Реагування включало діяльність національних поліцейських і судових органів, міжнародне співробітництво, розшук підозрюваних, збирання доказів воєнних злочинів та функціонування міжнародних механізмів кримінального переслідування.

Водночас балканський досвід засвідчив небезпеку застосування заходів правоохоронного реагування на підставі етнічної, політичної чи іншої групової

належності особи. Запобігання створенню та діяльності НЗВЗФ має ґрунтуватися на індивідуальній оцінці характеру поведінки кожної особи, її умислу, фактичної ролі у формуванні, виконуваних функцій і зв'язку з конкретними протиправними діями. Юридично значущими при цьому є відомості про організаційну структуру НЗВЗФ, розподіл функцій, систему керівництва та підпорядкованості, наявність озброєння, джерела матеріального забезпечення і характер участі окремих осіб. Амністійні та реінтеграційні механізми можуть розглядатися виключно щодо осіб, які добровільно припинили участь у НЗВЗФ і не вчиняли воєнних, інших міжнародних, тяжких або особливо тяжких злочинів, за умови застосування законодавчо визначених критеріїв та індивідуального оцінювання обставин їхньої участі..

Досвід Боснії і Герцеговини має значення також у частині контролю за стрілецькою зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами після завершення активних бойових дій. Проект ОБСЄ, що реалізується у 2020–2026 рр., поєднує вдосконалення нормативної бази, фізичну безпеку місць зберігання зброї, розвиток кінологічних спроможностей, створення міжвідомчої бази даних і відстеження зброї, а також підвищення інституційної взаємодії правоохоронних органів [213]. Вказаний комплекс демонструє, що запобігання створенню НЗВЗФ потребує не лише кримінально-правової заборони, а й зменшення доступності матеріальної основи для їх озброєння.

Значний інтерес становить досвід Чорногорії щодо запобігання підготовці насильницької зміни конституційного ладу. Події 2016 р. засвідчили важливість оперативного обміну інформацією між державами, контролю транскордонного переміщення осіб, виявлення зв'язків між учасниками, аналізу їхніх комунікацій та своєчасного припинення підготовчих дій. Водночас подальший судовий розгляд надає підстави для виваженої оцінки застосованих правоохоронних заходів: обвинувальний вирок 2019 р. було скасовано, повторний розгляд завершився виправданням обвинувачених, а у 2026 р. апеляційний суд залишив таке рішення без змін [197]. Чорногорський досвід підтверджує, що запобігання насильницьким посяганням на конституційний лад має здійснюватися на чітко

визначених правових підставах, з урахуванням фактичної ролі та характеру поведінки кожної особи, дотриманням принципів законності, пропорційності й індивідуалізації правоохоронного реагування.

Для запобігання створенню НЗВЗФ чорногорський приклад підтверджує необхідність чіткого розмежування трьох взаємопов'язаних етапів:

- одержання первинної інформації про загрозу;
- перевірка передбаченими законом оперативно-розшуковими й процесуальними засобами;
- формування інформації щодо організаторів, фінансистів, вербувальників та учасників. Міжнародні повідомлення мають своєчасно трансформуватися у процесуально придатні матеріали, а кожний цифровий запис – супроводжуватися даними про походження, цілісність, спосіб одержання та збереження.

Такий підхід запобігає як несвоєчасному реагуванню, так і необґрунтованому кримінальному переслідуванню.

Особливу увагу привертає досвід Республіки Молдова у зв'язку з конфліктом у Придністровському регіоні. Формування незаконних збройних структур відбувалося поступово й супроводжувалося створенням паралельних органів влади, власних силових підрозділів, системи комплектування, підготовки та матеріального забезпечення. Правоохоронні органи Молдови були істотно обмежені у можливостях запобігати через втрату фактичного контролю над територією, присутність іноземних військ і зовнішню політичну, економічну та військову підтримку де-факто утворення. Європейський суд з прав людини у своїй практиці констатував продовження військової присутності РФ, її економічної та політичної підтримки придністровського режиму, а також вирішального впливу на нього [199].

Кримінально-правова модель Республіки Молдова передбачає відповідальність за організацію незаконного воєнізованого формування, не передбаченого законодавством держави, керівництво ним та участь у його діяльності. Відповідно до ст. 282 КК Республіки Молдова особа, яка добровільно вийшла з такого формування і здала зброю, звільняється від кримінальної

відповідальності, якщо в її діяннях немає складу іншого кримінального правопорушення [200]. Спільними рисами молдовського й українського підходів є превентивна спрямованість кримінально-правової заборони та стимулювання добровільного припинення участі у формуванні. Водночас молдовська кримінально-правова система не забезпечує достатньо чіткого розмежування відповідальності організатора, керівника й учасника, що обмежує можливості її диференціації залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчинених діянь.

Придністровський досвід засвідчує, що кримінально-правова заборона не може самостійно забезпечити припинення діяльності НЗВЗФ за відсутності фактичного контролю держави над відповідною територією. За таких обставин діяльність правоохоронних органів має спрямовуватися на встановлення системи зовнішнього управління формуванням, виявлення його командного складу, фінансових і логістичних зв'язків, обмеження транскордонного переміщення учасників, припинення каналів матеріального забезпечення та запобігання поширенню незаконної зброї. Позитивні зобов'язання територіальної держави зберігаються і за відсутності ефективного контролю над частиною її території та реалізуються шляхом застосування доступних дипломатичних, правових, економічних і міжнародних механізмів [199].

Важливе значення має також досвід Грузії, яка зіткнулася із сепаратистськими конфліктами в Абхазії та Південній Осетії. НЗВЗФ використовувалися для дестабілізації внутрішньої ситуації, провокування силового протистояння, обґрунтування зовнішнього втручання та поступового встановлення контролю над окремими територіями. Діяльність грузинських правоохоронних органів охоплювала виявлення організаторів сепаратистських структур, припинення незаконного обігу зброї, встановлення джерел зовнішньої підтримки та фіксацію порушень прав людини. Недостатня системність запобіжних заходів і подальша втрата контролю над кризовими регіонами підтвердили необхідність постійного оцінювання локальних загроз, належної координації компетентних органів та своєчасного обміну інформацією.

Деталізований підхід до кримінально-правової протидії незаконним формуванням закріплено у ст. 223 КК Грузії. Окремими формами кримінально протиправної поведінки визначено створення незаконного формування або керівництво ним; членство чи участь у його діяльності; проходження організованого таким формуванням навчання; вербування, підготовку або збирання осіб; фінансування; використання службового становища; публічні заклики, а також поширення пов'язаних із формуванням інформаційних матеріалів або символіки за наявності явної, прямої та істотної загрози протиправних наслідків. У примітці незаконне формування характеризується через озброєність і кримінальну мету, передбачаються умови звільнення особи у зв'язку з добровільним припиненням відповідних діянь та здачею предметів озброєння, а також установлюється відповідальність юридичної особи [202].

Цінність грузинського регулювання для України полягає передусім у функціональному розмежуванні способів створення та забезпечення діяльності НЗВЗФ. Самостійна кримінально-правова оцінка вербування, навчання, фінансування й інформаційного супроводження дає змогу спрямовувати запобіжні заходи на організаційне становлення формування до початку безпосереднього застосування насильства. Водночас розширення криміналізації інформаційної діяльності може спричинити непропорційне обмеження свободи вираження поглядів. Тому застосування відповідних положень має пов'язуватися з наявністю реальної загрози протиправних наслідків, установленню спрямованістю умислу та безпосереднім зв'язком інформаційної поведінки з діяльністю конкретного незаконного формування.

Практичне значення для досліджуваної проблематики має рішення Європейського суду з прав людини у справі «Грузія проти Росії (II)». Суд установив контроль РФ над Південною Осетією та Абхазією після припинення активної фази бойових дій, урахувавши військову присутність, залежність місцевих де-факто органів, а також масштаб фінансової та політичної підтримки [198]. Відповідний підхід підтверджує, що встановлення характеру зовнішнього контролю над НЗВЗФ потребує комплексного оцінювання кадрових призначень,

командних зв'язків, джерел фінансування, постачання озброєння, проведення спільних операцій, інформаційної координації та фактичної залежності формування від іноземного суб'єкта.

Досвід збройних конфліктів у Чечні засвідчує можливість трансформації частини колишніх сил спротиву у воєнізовані структури, організаційно, фінансово та політично підконтрольні державі-агресору. Така трансформація відбувалася шляхом поєднання силового впливу, інформаційного контролю, залучення місцевих лідерів до системи владних відносин та формальної інституціоналізації підрозділів, які надалі використовувалися для виконання силових завдань за межами відповідного регіону. Зазначений досвід підтверджує, що НЗВЗФ можуть не лише формуватися для протидії центральній владі, а й переорієнтовуватися зовнішнім суб'єктом, включатися до створеної ним системи управління та застосовуватися як інструмент збройного впливу зі збереженням місцевої назви, символіки й кадрового складу. Відтак запобіжна діяльність правоохоронних органів має враховувати не тільки мотиви створення формування, а й зміну його підпорядкованості, джерел фінансування, командування, матеріального забезпечення та фактичного призначення. Формальне включення такого об'єднання до силових структур країни-агресора не надає правомірності його створенню та діяльності на території України.+

Узагальнення досвіду конфліктів у колишній Югославії, Придністров'ї, Грузії, Чорногорії та Чечні дозволяє виокремити типову послідовність створення та використання НЗВЗФ. Передумовами їх формування стають реальні або штучно загострені соціальні, мовні, етнічні, релігійні й політичні суперечності, на основі яких поширюється інформаційний образ загрози та здійснюється мобілізація прихильників. Надалі утворюються організаційні структури, визначаються керівники, проводяться вербування і підготовка учасників, налагоджуються фінансування, постачання зброї та координація діяльності. Після набуття формуванням необхідного організаційного й силового потенціалу його учасники можуть залучатися до захоплення адміністративних будівель, установлення контролю над територіями та забезпечення функціонування

квазідержавних органів. У найбільш небезпечному варіанті відповідні процеси супроводжуються зовнішньою військовою підтримкою, яка обґрунтовується необхідністю захисту населення, проведення миротворчої операції або реагування на нібито внутрішній конфлікт. Водночас зовнішнє управління, фінансування та інформаційне забезпечення можуть здійснюватися на всіх етапах створення НЗВЗФ.

Діяльність правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ має охоплювати виявлення та нейтралізацію організаційних, кадрових, фінансових, інформаційних і матеріально-технічних передумов їх формування. Відповідна система повинна поєднувати кримінальний аналіз, оцінювання регіональних загроз, контроль за незаконним обігом зброї, фінансову розвідку, охорону державного кордону, аналіз відкритих джерел та взаємодію з територіальними громадами. Окремо виявлена обставина не може бути самостійною підставою для висновку про створення НЗВЗФ. Правове значення має сукупність взаємопов'язаних відомостей про організаційну структуру формування, систему керівництва і підпорядкованості, вербування та підготовку учасників, джерела фінансування, матеріальне забезпечення, наявність озброєння і спрямованість діяльності. Застосування запобіжних заходів має ґрунтуватися на законі, відповідати принципу пропорційності та не допускати обмеження прав осіб лише за ознаками їхньої етнічної, мовної, релігійної чи політичної належності.

Самостійного значення набуває відмежування НЗВЗФ від законних військових і правоохоронних формувань, добровольчих формувань територіальних громад, а також ветеранських, спортивних та інших громадських об'єднань. Використання військової термінології, однострою або символіки, поширення патріотичної риторики чи проведення фізичної підготовки самі по собі не свідчать про створення НЗВЗФ. Вирішальне значення має встановлення передбачених ст. 260 КК України ознак: відсутності визначеної законом правової підстави для створення формування; наявності організаційної структури військового типу, єдиноначальності, підпорядкованості й дисципліни;

проведення військової, стройової або фізичної підготовки, а для збройного формування – незаконної наявності на озброєнні придатної для використання вогнепальної, вибухової чи іншої зброї. Мета діяльності, характер командування, способи матеріального забезпечення та фактична поведінка учасників мають ураховуватися для відмежування НЗВЗФ від інших об'єднань і правильної кримінально-правової оцінки вчинених діянь [79, с. 301; 151, с. 15].

Суттєвою гарантією законності запобіжної діяльності є розмежування аналітичного оцінювання загроз та юридичної оцінки поведінки конкретної особи. Розвідувальні й оперативні відомості можуть використовуватися для визначення ризикових процесів, планування запобіжних заходів і з'ясування характеру виявлених зв'язків, однак самі по собі не свідчать про участь особи у НЗВЗФ. Правове значення мають її конкретні дії, усвідомлення незаконного характеру формування, добровільність участі, виконувані функції та фактичний зв'язок із його діяльністю. Як наголошує І. І. Іванчишин, методики виявлення організованих злочинних об'єднань орієнтують правоохоронні органи на комплексне оцінювання особистих, організаційних, комунікаційних, фінансових і матеріально-технічних зв'язків. Особистісні контакти, окремі висловлювання чи належність до певної соціальної групи не можуть автоматично розглядатися як ознаки участі у НЗВЗФ [64, с. 169–170].

Превентивна дієвість кримінально-правової заборони залежить від визначеності її змісту та належної диференціації відповідальності учасників. Зарубіжне законодавство відображає два основні підходи: концентрований, за якого організацію, керівництво й участь об'єднано в межах однієї норми, як у Республіці Молдова, та функціонально диференційований, представлений законодавством Грузії, де окремо визначено створення формування, членство, проходження навчання, вербування, фінансування й інформаційне сприяння. Для вдосконалення українського законодавства більш прийнятним є функціонально диференційований підхід, який дає змогу враховувати організаційну роль, характер учинених діянь і внесок кожної особи у створення та функціонування НЗВЗФ. Його імплементація потребує чіткого розмежування

участі у формуванні, його створення та керівництва ним, а також інших форм сприяння без необґрунтованого розширення меж криміналізації [22, с. 42].

Інститут добровільного припинення участі у НЗВЗФ виконує запобіжну функції. Законодавчо визначена можливість звільнення від кримінальної відповідальності сприяє виходу осіб із формування, послаблює його кадрову й організаційну стійкість, полегшує припинення каналів забезпечення та зменшує ймовірність подальшого залучення учасників до насильницьких дій. Застосування відповідного механізму має пов'язуватися з добровільністю виходу, фактичним припиненням участі, здачею зброї, повідомленням органів державної влади про існування формування та відсутністю причетності особи до інших тяжких або особливо тяжких злочинів. На деокупованих територіях зазначені заходи доцільно поєднувати з індивідуальним оцінюванням характеру попередньої участі, забезпеченням особистої безпеки, психологічною допомогою, соціальною адаптацією та запобіганням повторному вербуванню.

Зарубіжний досвід взаємодії поліції з населенням підтверджує доцільність використання моделі «community policing» у запобіганні насильницькій радикалізації та мобілізації до НЗВЗФ. Навчальні програми ОБСЄ орієнтують правоохоронців на формування довіри, підтримання постійної комунікації з населенням, створення партнерських мереж у громадах, виявлення підготовки до організованого насильства та передання відповідної інформації уповноваженим суб'єктам із дотриманням прав людини [75; 212]. Така модель має застосовуватися як механізм партнерського виявлення безпекових проблем і усунення передумов створення НЗВЗФ, а не як засіб контролю за політичними, світоглядними чи релігійними переконаннями громадян.

Організаційною формою такої взаємодії можуть стати міжвідомчі безпекові центри, до роботи яких залучатимуться поліція, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, соціальні служби, заклади освіти та інші компетентні суб'єкти. Їхня діяльність має бути спрямована на спільне оцінювання конкретних загроз, узгодження запобіжних заходів і нейтралізацію чинників, що сприяють вербуванню, підготовці, фінансуванню та

матеріальному забезпеченню НЗВЗФ. Обмін інформацією повинен здійснюватися на визначеній законом підставі, відповідати встановленій меті та передбачати обмеження щодо обсягу, використання і строків зберігання персональних даних. Результатом функціонування таких центрів має бути застосування соціальних, інформаційних, адміністративних і правоохоронних заходів відповідно до характеру встановленої загрози, а не формування переліків осіб на підставі їхньої групової належності або переконань.

Суттєву роль у запобіганні створенню НЗВЗФ відіграє кримінальний аналіз. Методологія EU-SOCTA забезпечує комплексне оцінювання загроз організованої злочинності на основі інформації держав-членів, третіх країн та масивів Європолу. У звіті EU-SOCTA 2025 наголошено на дестабілізаційному характері сучасних кримінальних мереж, їх використанні як проксі-суб'єктів гібридного впливу, переміщенні вербування, комунікації та платежів в онлайн-середовище, а також зростанні ризиків незаконного обігу вогнепальної зброї [206]. Відповідні положення безпосередньо релевантні прогнозуванню створення НЗВЗФ.

Адаптація методології SOCTA в Україні має передбачати формування окремого аналітичного профілю загрози створення та діяльності НЗВЗФ. Його зміст доцільно визначати на основі відомостей про ознаки утворення організаційних осередків, характер зовнішніх зв'язків, джерела фінансування, логістичні маршрути, цифрову інфраструктуру, канали незаконного одержання зброї, вербування та підготовку учасників, а також можливий зв'язок із колабораційною, терористичною чи диверсійною діяльністю. Підготовлений аналітичний продукт повинен забезпечувати визначення пріоритетних напрямів запобігання, обґрунтований розподіл сил і засобів та координацію діяльності компетентних органів [123]. Водночас результати стратегічного аналізу не можуть бути самостійною підставою для висновку про участь особи у НЗВЗФ. Вітчизняні науковці обґрунтовано пов'язують результативність виявлення організованих об'єднань із комплексним установленням їхньої структури,

функцій учасників, системи управління та внутрішніх і зовнішніх зв'язків [64; 23].

Європейська багатодисциплінарна платформа запобігання кримінальним загрозам EMPACT демонструє механізм практичної реалізації результатів стратегічного оцінювання. Визначені на 2026–2029 рр. пріоритети ЄС охоплюють запобігання найнебезпечнішим кримінальним мережам, незаконному обігу вогнепальної зброї та вибухових речовин, фінансовій і цифровій злочинності. До реалізації відповідних заходів залучаються правоохоронні, прикордонні, митні, податкові та інші компетентні органи, установи ЄС, треті країни та представники громадськості [201]. Для України цінність зазначеного підходу полягає у послідовному поєднанні спільного оцінювання загроз, підготовки узгоджених операційних планів, визначення відповідальних суб'єктів, проведення скоординованих заходів та оцінювання одержаних результатів. Застосування такої моделі сприятиме переходу від фрагментарного реагування на окремі прояви діяльності НЗВЗФ до системного припинення каналів їх створення та забезпечення.

Важливим інструментом міжнародної взаємодії є мережевий застосунок захищеного обміну інформацією SIENA, який використовується для передання оперативної та стратегічної інформації між Європолем, державами-членами ЄС і партнерськими суб'єктами. Станом на 2025 р. до SIENA було підключено понад 3700 компетентних органів із 57 держав і 16 міжнародних організацій; окреме середовище передбачено для обміну інформацією у сфері протидії тероризму [205]. У запобіганні створенню НЗВЗФ можливості SIENA доцільно використовувати для встановлення транскордонних контактів, зіставлення відомостей про організаторів, фінансових посередників і постачальників зброї, обміну аналітичними матеріалами, координації розшукових заходів та захищеного передання цифрової інформації. Використання зазначеного інструменту має здійснюватися з дотриманням установлених правил доступу, захисту персональних даних і визначення мети інформаційного обміну.

Співробітництво України з Європоллом доцільно розвивати не лише шляхом направлення окремих інформаційних запитів, а й у межах тематичних аналітичних проєктів, спрямованих на виявлення мереж зовнішнього управління НЗВЗФ, каналів їх фінансування й матеріально-технічного забезпечення, транскордонного вербування та цифрової координації. Інформація Служби безпеки України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, митних органів, підрозділу фінансової розвідки та органів прокуратури має узагальнюватися за погодженими форматами і передаватися через визначений національний механізм взаємодії з Європоллом. Такий порядок сприятиме встановленню зв'язків між територіально й організаційно розрізненими елементами НЗВЗФ, виявленню спільних джерел забезпечення та узгодженню національних і міжнародних заходів запобігання [8].

Прикордонна безпека становить самостійний напрям запобігання створенню та діяльності НЗВЗФ. Міжнародні операції Інтерполу підтверджують результативність використання міжнародних баз даних, повідомлень Інтерполу, аналізу маршрутів і проведення узгоджених заходів у сухопутних, морських та повітряних пунктах пропуску. Під час операції Neptune VI у 2024 р. правоохоронні органи 14 держав виявляли осіб, пов'язаних із терористичною діяльністю, іноземних бойовиків, підроблені документи та транскордонні канали переміщення зброї [210]. Для України зазначений досвід має значення насамперед для виявлення маршрутів переміщення учасників НЗВЗФ, осіб, які забезпечують їх переїзд і легалізацію, а також каналів постачання зброї, спорядження та інших матеріальних ресурсів. Застосування відповідних заходів повинно ґрунтуватися на визначених законом підставах і не пов'язуватися лише з наявністю в особи бойового досвіду.

Запобігання озброєнню НЗВЗФ потребує системного обліку та міжнародного відстеження вогнепальної зброї. Інформаційна система iARMS Інтерполу містить відомості про викрадену, втрачену, незаконно переміщену й контрабандну зброю та дає змогу встановлювати пов'язані з нею транскордонні маршрути [208]. Керівні матеріали Управління ООН з наркотиків і злочинності

рекомендують поєднувати ідентифікацію маркування, балістичні дослідження, використання національних реєстрів, міжнародний інформаційний обмін та аналіз фінансових операцій [216]. Виявлення окремої одиниці незаконної зброї доцільно розглядати як можливу ознаку функціонування ширшого каналу озброєння НЗВЗФ, що потребує встановлення джерела її походження, маршруту переміщення, постачальників і кінцевих одержувачів.

В умовах воєнного стану особливого значення набувають облік трофейної, втраченої та викраденої зброї, захист місць її зберігання, контроль законності переміщення та внесення відповідної інформації до національних і міжнародних систем. Проект ОБСЄ з підтримки спроможностей України у протидії незаконному обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин охоплює розвиток спеціалізованих підрозділів, удосконалення міжвідомчої взаємодії, посилення можливостей прикордонного виявлення та підготовку персоналу [216]. Адаптація зарубіжного досвіду має передбачати єдиний порядок дій щодо виявлення, вилучення, ідентифікації, обліку, балістичного дослідження та міжнародного відстеження зброї. Такий порядок сприятиме встановленню каналів озброєння НЗВЗФ і запобігатиме повторному потраплянню вилучених предметів у незаконний обіг.

Фінансова складова діяльності НЗВЗФ може охоплювати ресурсне забезпечення, численні дрібні перекази, використання готівки, криптоактивів, електронних платіжних інструментів, благодійних кампаній і формально законної господарської діяльності. FATF у дослідженні фінансування тероризму через краудфандинг звертає увагу на збирання коштів у соціальних мережах, маскуванню призначення платежів, поєднання правомірних і протиправних кампаній та приховування кінцевих одержувачів [207]. НЗВЗФ не обов'язково має ознаки терористичної організації, однак відповідні фінансові індикатори можуть використовуватися для виявлення джерел його фінансування, посередників, способів накопичення коштів і напрямів їх витрачання.

Фінансовий аналіз доцільно здійснювати одночасно з установленням організаційної структури НЗВЗФ. Оцінюванню мають підлягати джерела

надходжень, діяльність пов'язаних юридичних осіб, придбання спорядження, оренда приміщень і транспортних засобів, оплата засобів зв'язку, рух криптоактивів, транскордонні платежі та залучення фінансових посередників. Метою відповідних заходів має бути не лише припинення операцій за окремим рахунком, а нейтралізація всієї мережі ресурсного забезпечення, блокування доступу до активів у передбаченому законом порядку та недопущення відновлення фінансування. У сфері транснаціональної організованої злочинності саме фінансові зв'язки нерідко дають змогу встановити взаємодію між керівниками, посередниками й виконавцями, які безпосередньо не контактують між собою [55, с. 323–324].

Створення НЗВЗФ зазвичай супроводжується цілеспрямованим інформаційним впливом. Поширення дезінформації, пропагандистських наративів, закликів до «самооборони», матеріалів, спрямованих на делегітимацію державної влади та виправдання організованого насильства, може використовуватися для мобілізації прихильників і вербування учасників. Правоохоронні органи повинні розмежовувати захищене законом вираження поглядів та інформаційну поведінку, безпосередньо пов'язану з вербуванням, координацією, фінансуванням або іншим істотним сприянням діяльності НЗВЗФ. Запобігання відповідним загрозам має поєднувати стратегічні комунікації, спростування дезінформації, розвиток цифрової грамотності, взаємодію з територіальними громадами та застосування правоохоронних заходів виключно за наявності передбачених законом підстав.

OSINT-аналіз розширює можливості встановлення ознак вербування, виявлення публічної координації учасників, геолокації місць підготовки, відстеження переміщення техніки та з'ясування командних зв'язків. Інформація з відкритих джерел має оцінюватися з урахуванням походження, часу оприлюднення, контексту, можливих ознак редагування або маніпулятивного поширення [215; 18]. Використання OSINT у запобіганні створенню НЗВЗФ повинно ґрунтуватися на законі, відповідати визначеній безпековій меті та не

перетворюватися на невибіркове спостереження за політичними, релігійними чи іншими переконаннями громадян.

Другий додатковий протокол до Будапештської конвенції розширює можливості міжнародного співробітництва з постачальниками послуг, одержання абонентської інформації та даних про трафік, невідкладної взаємодії й проведення спільних заходів за умови дотримання прав людини та вимог щодо захисту персональних даних [203]. Для запобігання діяльності НЗВЗФ зазначені інструменти мають значення у зв'язку з використанням закордонних сервісів зв'язку, хмарних сховищ, соціальних мереж і платіжних платформ. Пріоритетним є своєчасне збереження інформації, яка може бути видалена або змінена, за чітко визначеними правовими підставами, а не необмежене накопичення цифрових даних.

Дієвим механізмом міжнародної координації залишаються спільні слідчі групи. Створена за підтримки Євроюсту група щодо основних міжнародних злочинів, учинених в Україні, об'єднала Україну, держави ЄС, Міжнародний кримінальний суд, Європол та інших учасників і забезпечила координацію діяльності компетентних органів у різних юрисдикціях [204]. Відповідну модель можна застосовувати у випадках, коли організатори й учасники НЗВЗФ, їхні фінансові активи, цифрова інфраструктура, постачальники зброї або потерпілі перебувають на території декількох держав. Її цінність полягає у погодженні напрямів роботи, оперативному обміні інформацією та узгодженні заходів щодо припинення транснаціональних зв'язків формування.

Генетичні обліки та автоматизовані інформаційні системи можуть використовуватися як допоміжні інструменти ідентифікації осіб і встановлення міждержавних збігів. Застосування біометричних даних має бути пропорційним, здійснюватися на законній підставі та супроводжуватися належним захистом інформації, контролем якості зразків і обмеженням строків їх зберігання. Виявлений біометричний збіг сам по собі не свідчить про членство особи у НЗВЗФ, оскільки правова оцінка повинна ґрунтуватися на характері її фактичної поведінки та виконуваних функціях.

Узагальнення зарубіжного досвіду дає змогу визначити взаємопов'язані напрями його адаптації в Україні: постійне оцінювання загроз за методологією СОСТА; формування міжвідомчих регіональних профілів ризику; розвиток партнерства поліції з територіальними громадами; контроль за незаконним обігом зброї та міжнародне відстеження вилучених одиниць; фінансовий аналіз ресурсного забезпечення НЗВЗФ; виявлення цифрового вербування і координації; захищений обмін інформацією через канали Європолу та Інтерполу; використання спільних слідчих груп; упорядкування роботи з електронною інформацією; застосування індивідуальних заходів щодо осіб, які добровільно припинили участь і не вчиняли тяжких або особливо тяжких злочинів.

Організаційною передумовою реалізації зазначених напрямів є постійний міжвідомчий механізм, який поєднуватиме аналітичні можливості Служби безпеки України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України, органів прокуратури та підрозділу фінансової розвідки. До його основних завдань доцільно віднести стратегічне оцінювання загроз, виявлення інформаційних прогалин, узгодження міжнародних запитів, розроблення типових алгоритмів запобігання та координацію заходів щодо нейтралізації організаційної, фінансової, матеріально-технічної й інформаційної інфраструктури НЗВЗФ.

Диференціації запобіжних заходів може сприяти трирівнева шкала ризику. Низький рівень охоплюватиме окремі індикатори, що потребують аналітичного оцінювання і не можуть бути підставою для обмеження прав особи. Середній рівень визначатиметься наявністю взаємопов'язаних відомостей про вербування, підготовку, фінансування, придбання спорядження або створення логістичної інфраструктури та передбачатиме узгоджені заходи компетентних органів. Високий рівень характеризуватиметься сформованою організаційною структурою, системою командування, незаконною наявністю зброї, зовнішнім управлінням або підготовкою до організованого застосування сили й зумовлюватиме застосування передбачених законом правоохоронних заходів.

Віднесення ситуації до певного рівня має бути обґрунтованим, періодично переглядатися та враховувати зміну характеру загрози.

На нашу думку, вагоме запобіжне значення має інформаційно-аналітичне забезпечення, що полягає у недопущенні створення нових НЗВЗФ, проникнення диверсійних груп, незаконного переміщення зброї та вербування населення. Така функція охоплює систематизацію відомостей про формування, які діють на тимчасово окупованих територіях, їхніх керівників, зовнішніх координаторів, джерела забезпечення, командні зв'язки та способи залучення місцевого населення. Використання такої інформації має сприяти плануванню безпекових заходів після деокупації, припиненню діяльності залишених мереж і недопущенню відновлення НЗВЗФ [112].

Також варто звернути увагу на планування діяльності правоохоронних органів на деокупованих територіях, яке доцільно здійснювати до відновлення над ними фактичного контролю. Першочергового значення набуватимуть охорона місць зберігання зброї та службової інформації, установлення розташування командних пунктів і місць підготовки учасників, вилучення незаконного озброєння, припинення діяльності фінансових і логістичних мереж та ідентифікація керівників і зовнішніх координаторів НЗВЗФ. Правове реагування має враховувати відмінності між організаторами і керівниками, добровільними учасниками, примусово мобілізованими особами, неповнолітніми та цивільними працівниками, функції яких не були пов'язані з діяльністю формування. Індивідуалізований підхід запобігатиме колективній відповідальності, сприятиме соціальній стабілізації та зменшуватиме ризик повторного залучення осіб до незаконних формувань [66].

Оцінювання результативності запобігання створенню НЗВЗФ не повинно зводитися до кількості розпочатих кримінальних проваджень або затриманих осіб. До відповідних показників доцільно віднести припинені канали постачання зброї й фінансування, нейтралізовані мережі вербування та матеріального забезпечення, встановлених організаторів і зовнішніх координаторів, міжнародні інформаційні збіги, недопущені випадки залучення осіб до НЗВЗФ, добровільне

припинення участі, рівень довіри населення до правоохоронних органів та відновлення безпечного середовища на деокупованих територіях. Така система показників поєднає практичну результативність правоохоронної діяльності з вимогами верховенства права, пропорційності та індивідуалізації правового реагування.

Висновки до розділу 1

1. Державна політика України у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану ставить перед правоохоронною наукою нові завдання, які потребують ґрунтовного теоретичного осмислення та узагальнення практики. Розбудова демократичної, соціальної і правової держави неможлива без ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройним насильством, високим рівнем організованості та спрямованістю проти громадської безпеки. До таких діянь належить створення НЗВЗФ, небезпечність яких істотно посилюється в умовах збройної агресії, тимчасової окупації територій та соціальної нестабільності.

Проведений аналіз засвідчив, що трансформація безпекового середовища, зміна криміногенної ситуації, реформування правоохоронних органів і оновлення законодавства зумовлюють необхідність переосмислення підходів до запобігання організованим формам злочинної діяльності. Особливої актуальності набуває розроблення комплексної системи раннього виявлення та припинення дій, спрямованих на створення НЗВЗФ, установлення каналів їх фінансування, комплектування й озброєння, а також удосконалення координації та інформаційного обміну між правоохоронними органами.

2. Встановлено, що у межах предмету дослідження, основну увагу в наукових доробках зосереджено на: 1) адміністративно-правових і кримінологічних засадах протидії організованій злочинності та злочинним об'єднанням (В. В. Василевич, В. Л. Грохольський, Л. М. Демидова,

О. С. Доценко, П. С. Єпринцев, М. О. Семенишин); 2) кримінально-правовій характеристиці створення НЗВЗФ та участі в них (А. А. Вознюк, О. О. Кваша, А. О. Конончук, В. А. Робак); 3) методиці виявлення НЗВЗФ та розслідування кримінальних проваджень щодо них (Р. М. Дударець, Є. П. Коць, Р. В. Осуховський). Водночас наявні праці переважно висвітлюють лише окремі аспекти цієї проблематики. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України бракує комплексних наукових досліджень запобігання створенню НЗВЗФ, у яких було б ураховано специфіку діяльності правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України та Служби безпеки України, а також розроблено теоретичні положення і практичні рекомендації щодо вдосконалення їхньої діяльності за цим напрямом.

3. Криміналізація створення та діяльності НЗВЗФ є соціально зумовленим кримінально-правовим засобом охорони державної монополії на організоване застосування збройної сили та громадської безпеки, а в умовах збройної агресії – також інтересів національної безпеки України. Суспільна небезпечність таких об'єднань визначається не їх найменуванням чи зовнішньою атрибутикою, а фактичною наявністю передбачених ст. 260 КК України ознак: організаційної структури військового типу, єдиноначальності, підпорядкованості й дисципліни, проведення військової, стрийової або фізичної підготовки, а для збройного формування – незаконною наявністю на озброєнні придатної для використання вогнепальної, вибухової чи іншої зброї. Випереджальний характер кримінально-правової заборони забезпечує можливість реагування з моменту фактичного утворення НЗВЗФ, тобто ще до вчинення учасниками таких формувань нападів, терористичних актів, диверсій, воєнних злочинів або інших самостійних тяжких чи особливо тяжких кримінальних правопорушень. Водночас принцип правової визначеності вимагає відмежування НЗВЗФ від законних добровольчих формувань територіальних громад, правомірної участі цивільних осіб у відсічі збройній агресії, банд, терористичних груп і організацій, злочинних організацій, колабораційної діяльності та державної зради.

4. Обґрунтовано доцільність зміни назви ст. 260 КК України на «Створення та діяльність не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» та викладення її в новій структурі, яка передбачає: розмежування участі у формуванні та істотного сприяння його створенню чи діяльності; віднесення створення, організації, керівництва, фінансування і постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи військової техніки до форм підвищеної суспільної небезпечності; збереження посиленої відповідальності за участь у нападі та спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків; установлення підвищеної відповідальності за діяння, передбачені чч. 1–3, вчинені з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора, якщо вони не утворюють складу іншого кримінального правопорушення, за яке передбачено більш суворе покарання; конкретизацію умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. У примітці до ст. 260 КК України запропоновано визначити мінімальний кількісний склад і функціональні ознаки воєнізованого та збройного формувань, зміст участі й істотного сприяння, а також відмежувати НЗВЗФ від формувань, утворених і діючих відповідно до законів України.

5. Зарубіжний досвід засвідчив, що результативність запобігання створенню НЗВЗФ залежить від здатності правоохоронних органів своєчасно виявляти та нейтралізувати організаційні, фінансові, інформаційні, кадрові й матеріально-технічні передумови їх формування. Практика країн колишньої Югославії, Молдови, Грузії, Чорногорії та досвід протидії незаконним формуванням на Північному Кавказі підтверджують, що внутрішньополітичні суперечності, сепаратистські настрої та міжетнічна напруженість набувають особливої небезпеки за наявності зовнішнього управління, фінансування, вербування, пропагандистського впливу, військової підготовки й незаконного постачання зброї. Відповідно, зарубіжна практика свідчить про доцільність комплексної системи запобігання створенню НЗВЗФ, яка охоплює міжвідомче оцінювання загроз, взаємодію правоохоронних органів із територіальними

громадами, контроль за незаконним обігом зброї, виявлення каналів фінансування та матеріального забезпечення, охорону державного кордону, аналіз відкритих джерел і цифрових комунікацій, а також міжнародний обмін інформацією. Перспективним для України є системне використання аналітичних можливостей SOCTA та OSINT, захищеного обміну інформацією через SIENA, обліків Інтерполу, механізмів Європолу, Євроюсту і спільних слідчих груп. В умовах воєнного стану зазначений досвід зумовлює необхідність постійної координації діяльності правоохоронних органів для виявлення осіб, які організовують, фінансують, озброюють або інформаційно забезпечують НЗВЗФ в інтересах країни-агресора. На деокупованих територіях пріоритетного значення набувають припинення діяльності організаційних і фінансово-логістичних мереж НЗВЗФ, установлення їх зовнішніх координаторів, вилучення незаконної зброї, відновлення безпекового середовища та диференційоване правове реагування з урахуванням характеру й ступеня участі кожної особи.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТВОРЕННЯ НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан та тенденції створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Сучасний стан та тенденції створення і діяльності НЗВЗФ визначаються тривалим впливом воєнних чинників, які з 2014 р. зумовлюють структурні й територіальні зміни злочинності в Україні, а після 24 лютого 2022 р. набули системного характеру. Так, у 2022–2024 рр. кількість кримінальних правопорушень проти громадської безпеки послідовно зростає із 7333 до 7974 і 8789 відповідно, тоді як кількість діянь, облікованих за ст. 260 КК України, після збільшення до 276 у 2022 р. зменшилася до 105 у 2023 р. та 56 у 2024 р. [82, с. 5–6, 130]. Розбіжність між загальною динамікою кримінальних правопорушень проти громадської безпеки та статистичними показниками застосування ст. 260 КК України обумовлює необхідність дослідження не лише кількості зареєстрованих діянь, а й трансформації організаційної побудови, функціонального призначення, територіального поширення, способів комплектування, фінансування, озброєння та зовнішнього управління НЗВЗФ.

Комплексна характеристика створення та діяльності НЗВЗФ охоплює кількісні та якісні показники їх стану, структури, динаміки й територіального поширення, способи організації та функціонування, характеристики організаторів і учасників, мотивацію, зовнішні зв'язки, матеріальне забезпечення та чинники відтворення відповідної протиправної діяльності. Поєднання зазначених складових, на думку вчених-правників дозволяє встановити зміни у функціональному призначенні формувань, їх кадровому складі, системі командування, фінансуванні, озброєнні та формах використання в умовах воєнного стану, не ототожнюючи фактичний рівень загрози з кількістю

кримінальних правопорушень, облікованих за ст. 260 КК України [121, с. 293–301; 78, с. 48–67]. Розглянемо у цьому підрозділі стан та тенденції створення й діяльності НЗВЗФ.

Кількісний стан створення НЗВЗФ доцільно оцінювати передусім за даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора. У 2014 р. за ст. 260 КК України обліковано 457 кримінальних правопорушень, у 2015 р. – 543, у 2016 р. – 536, у 2017 р. – 431, у 2018 р. – 396, у 2019 р. – 305, у 2020 р. – 376, у 2021 р. – 213, у 2022 р. – 276, у 2023 р. – 105, у 2024 р. – 56, у 2025 р. – 26. Загалом упродовж 2014–2025 рр. обліковано 3720 кримінальних правопорушень [50; 136; 140; 82].

Наведені показники дозволяють виокремити кілька етапів розвитку досліджуваного явища. Перший охоплює 2014–2016 рр. і характеризується масовим формуванням підконтрольних державі-агресору збройних структур на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Упродовж трьох років обліковано 1536 правопорушень, або 41,3 % усього масиву за 2014–2025 рр. Найвищий показник зафіксовано у 2015 р. – 543 факти, що на 18,8 % перевищило рівень 2014 р.; у 2016 р. їх кількість зменшилася лише на 1,3 % і залишилася майже на максимальному рівні. Концентрація облікованих діянь у перші роки агресії відображає процес утворення та організаційного оформлення так званих «армійських корпусів», батальйонів, комендатур, блокпостів та інших підрозділів, до яких залучали місцевих жителів, громадян російської федерації й найманців [76, с. 47; 60, с. 8].

Другий етап – 2017–2021 рр. характеризується зниженням кількості облікованих правопорушень із 431 до 213, тобто на 50,6 %. Щорічне скорочення становило 19,6 % у 2017 р., 8,1 % у 2018 р. та 23,0 % у 2019 р.; у 2020 р. відбулося зростання на 23,3 % до 376 фактів, після чого у 2021 р. показник знизився на 43,4 %. Коливання не означають припинення діяльності НЗВЗФ. У цей період значна частина створених раніше структур набула усталеної організації, кадрового ядра, системи командування, постійних джерел фінансування і

постачання, а протиправна діяльність дедалі частіше виявлялася через встановлення окремих учасників уже функціонуючих формувань [83, с. 108].

Третій етап розпочався з повномасштабного вторгнення у 2022 р. Кількість облікованих правопорушень за ст. 260 КК України зросла порівняно з 2021 р. на 29,6 % і становила 276. Водночас про підозру повідомлено 294 особам, тобто на 110 % більше, ніж у 2021 р., коли відповідний показник дорівнював 140. Перевищення кількості підозрюваних над числом облікованих правопорушень пояснюється багатоособовим характером участі у формуванні та реалізацією матеріалів проваджень, розпочатих у попередні періоди. Кількість проваджень, зупинених у зв'язку з розшуком підозрюваного, зросла з 9 у 2021 р. до 81 у 2022 р., тобто у дев'ять разів. Зазначена динаміка пов'язана з перебуванням учасників НЗВЗФ на окупованій території, їх переміщенням разом із військами держави-агресора та застосуванням спеціального досудового розслідування.

У 2023–2025 рр. кількість облікованих фактів послідовно зменшувалася: 105 у 2023 р., 56 у 2024 р. і 26 у 2025 р. Порівняно з 2022 р. показник 2023 р. скоротився на 62,0 %, у 2024 р. – ще на 46,7 %, а у 2025 р. – на 53,6 %. Рівень 2025 р. був на 95,2 % нижчим за максимальний показник 2015 р. Упродовж 2023–2025 рр. обліковано 187 правопорушень, що становить 5,0 % загального масиву за аналізований період. Статистичне скорочення відбувається одночасно зі зміною кримінально-правової оцінки поведінки осіб, які співпрацюють із державою-агресором: залежно від спрямованості умислу та фактично вчинених діянь застосовуються також ст. 110, 111, 111-1, 111-2, 258-3 і 438 КК України. Відтак, на думку О. В. Баганця, динаміка ст. 260 КК України характеризує інтенсивність застосування саме цієї кримінально-правової норми, але не вичерпує фактичного масштабу використання незаконних формувань у механізмі збройної агресії [3, с. 31–38].

Аналіз кримінальної ситуації в Україні у 2024 р. підтверджує визначальний вплив воєнних чинників на структуру й динаміку кримінальних правопорушень, територіальну нерівномірність їх поширення та зміст діяльності органів правопорядку [82, с. 5–6, 130–134]. У зв'язку з цим зменшення кількості

фактів, облікованих за ст. 260 КК України, необхідно оцінювати у взаємозв'язку зі значним масивом кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, а також проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, оскільки учасники окупаційних структур можуть одночасно виконувати військові, адміністративні, розвідувальні й репресивні функції.

Співставлення даних за 2018–2022 рр. дає змогу оцінити зміну чисельності осіб, яким повідомлено про підозру. У 2018 р. таких осіб було 333, у 2019 р. – 257, у 2020 р. – 285, у 2021 р. – 140, у 2022 р. – 294; загалом – 1309 осіб. У 2018–2020 рр. відповідний показник залишався відносно стабільним, у 2021 р. знизився більш ніж удвічі порівняно з 2018 р., а у 2022 р. майже повернувся до рівня 2018 р.

Співвідношення кількості кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру, та чисельності підозрюваних додатково підтверджує груповий і організований характер діяльності НЗВЗФ, що передбачає об'єднання кількох учасників, розподіл між ними функцій та узгодженість дій у межах єдиної структури формування. У 2018 р. зафіксовано 336 таких правопорушень і 333 підозрюваних, у 2019 р. – 268 і 257, у 2020 р. – 291 і 285, у 2021 р. – 126 і 140, у 2022 р. – 186 і 294 відповідно. Відмінність між наведеними показниками зумовлена тим, що в межах одного облікованого кримінального правопорушення може бути встановлено кількох учасників НЗВЗФ, а також застосуванням різних одиниць статистичного обліку кримінальних правопорушень та осіб, яким повідомлено про підозру. Істотне перевищення у 2022 р. чисельності підозрюваних над кількістю облікованих кримінальних правопорушень підтверджує організований характер діяльності НЗВЗФ і свідчить про активізацію встановлення осіб, залучених до раніше створених формувань, які використовувалися державою-агресором для забезпечення збройної агресії та функціонування окупаційного режиму.

Порівняльний аналіз результатів судового розгляду кримінальних проваджень за ст. 260 КК України засвідчує істотну зміну структури судових рішень упродовж 2018–2025 рр. У 2018 р. судові рішення набрали законної сили

стосовно 290 осіб, із яких 78 засуджено, а щодо 212 осіб провадження закрито; у 2019 р. відповідні показники становили 225, 35 і 190 осіб, у 2020 р. – 246, 32 і 214 осіб, у 2021 р. – 74, 18 і 56 осіб. Отже, у 2018–2021 рр. частка осіб, стосовно яких провадження було закрито, становила від 73,1 до 87,0 %, що значною мірою відображає реалізацію заохочувального потенціалу спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ч. 6 ст. 260 КК України. Водночас із початком повномасштабної збройної агресії співвідношення судових рішень істотно змінилося: у 2022 р. рішення набрали законної сили стосовно 11 осіб, із яких сім засуджено, а щодо чотирьох провадження закрито; у 2023 р. – відповідно щодо 15, 13 і двох осіб; у 2024 р. усіх трьох осіб, стосовно яких ухвалені рішення набрали законної сили, було засуджено; у 2025 р. із п'яти осіб двох засуджено, а щодо трьох провадження закрито. Наведена динаміка засвідчує перехід від переважного застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності у 2018–2021 рр. до домінування обвинувальних вироків у 2022–2024 рр. Нечисленність судових рішень у 2024–2025 рр. не дає підстав розглядати окремі річні коливання як усталену тенденцію, однак підтверджує звуження сфери застосування ч. 6 ст. 260 КК України в умовах воєнного стану та посилення кримінально-правового реагування на участь у НЗВЗФ, пов'язаних із забезпеченням збройної агресії й окупаційного режиму [171]. Наведені показники засвідчують значний обсяг застосування спеціальної підстави звільнення до осіб, які добровільно припинили участь у формуванні, повідомили про його існування відповідні органи державної влади чи органи місцевого самоврядування та не вчинили іншого кримінального правопорушення.

На правозастосовну практику істотно впливає відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 260 та ст. 258-3 КК України. У 2015 р. за ст. 260 КК України повідомлено про підозру 240 особам, тоді як за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво нею або участь у ній – 547 особам. У 2016 р. зазначене співвідношення змінилося: за ст. 260 КК України про підозру повідомлено 277 особам, а за ст. 258-3 КК України – 160

особам. Така динаміка зумовлювалася не лише зміною фактичних проявів відповідної протиправної діяльності, а й формуванням практики кримінально-правового відмежування НЗВЗФ від терористичних груп і терористичних організацій, а також особливостями визначення підслідності кримінальних проваджень. В умовах воєнного стану питання кваліфікації ускладнилося необхідністю розмежування діянь, передбачених ст. 260 КК України, із державною зрадою, колабораційною діяльністю та пособництвом державі-агресору.

На початковій стадії створення НЗВЗФ організатори визначають мету, територію діяльності, кадровий потенціал, систему підпорядкування, джерела фінансування, місця збору і підготовки, канали постачання спорядження та зброї. Наступними діями є пошук і перевірка кандидатів, розподіл ролей, призначення командирів, установлення зв'язку, обладнання баз, блокпостів і сховищ, формування запасів, розроблення планів та легітимація структури в інформаційному просторі. За результатами анкетування слідчих Національної поліції, проведеного Р. М. Дударцем, серед способів створення НЗВЗФ названо об'єднання зусиль і розподіл обов'язків – 30,3 %, набуття членства – 24,9 %, організаційні дії – 23,8 %, вербування – 20,0 %, планування протиправних дій – 18,4 %, учинення інших кримінальних правопорушень – 17,8 % [47, с. 49].

За результатами проведеного нами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що основними способами створення НЗВЗФ є:

- об'єднання осіб навколо спільної мети та формування кадрового ядра (78,6 %);
- підбір, перевірка і вербування учасників (74,3 %);
- установлення організаційної структури військового типу (70,1 %);
- призначення керівників і командирів структурних підрозділів (66,8 %);
- розподіл функціональних обов'язків (64,5 %);
- запровадження єдиноначальності, підпорядкованості й дисципліни (68,2 %);

- організація військової, стройової, фізичної або тактичної підготовки (55,7 %);
- створення системи фінансування та матеріально-технічного забезпечення (62,4 %);
- придбання, накопичення і розподіл зброї, боєприпасів, спорядження та транспортних засобів (71,6 %);
- облаштування місць дислокації, навчальних баз, блокпостів і сховищ (57,3 %);
- установлення захищених каналів зв'язку та цифрової координації (60,8 %);
- інформаційно-пропагандистське обґрунтування діяльності формування (53,9 %) (додаток Б).

В умовах воєнного стану найбільш поширеними стали створення НЗВЗФ за безпосередньої організаційної, кадрової, фінансової та матеріально-технічної підтримки держави-агресора (76,4 %); дистанційне вербування через соціальні мережі й месенджери (61,7 %); залучення учасників із використанням їхньої матеріальної залежності (48,5 %) або примусу (32,6 %); включення сформованих підрозділів до системи забезпечення окупаційного режиму (69,2 %) (додаток Б). Наведені способи здебільшого застосовувалися комплексно (84,1 %) та утворювали послідовний організаційний процес, спрямований на забезпечення здатності НЗВЗФ до узгодженого застосування збройної сили.

В умовах воєнного стану способи комплектування НЗВЗФ стали більш диференційованими. Поряд із безпосереднім залученням через родинні, товариські та професійні зв'язки використовуються соціальні мережі, месенджери, інформаційні канали, оголошення про «службу», матеріальні виплати, обіцянки статусу й соціальних пільг. На тимчасово окупованих територіях добровільне приєднання поєднується з примусовою «мобілізацією», погрозами, використанням адміністративної залежності та залученням осіб із місць позбавлення волі. Цифрова комунікація дає змогу координувати учасників, передавати накази, геолокаційні дані, фото- і відеоматеріали, збирати кошти та

підтримувати пропагандистський образ формування без постійного фізичного контакту.

Проведене нами вивчення судових рішень за фактами участі осіб у формуваннях, що діяли на території Донецької та Луганської областей, показало основну роль особистих контактів: 77 % осіб вступили після запрошення знайомих. За тривалістю участі 76 % перебували у формуванні до шести місяців, 18 % – до одного року, 6 % – від одного до п'яти років. Отримані результати характеризують здатність НЗВЗФ швидко поповнювати склад учасників через особисті соціальні зв'язки та водночас указують на значну плинність осіб, залучених до виконання виконавських і допоміжних функцій.

Функціональна роль учасників також є неоднорідною. Серед учасників 75 % займалися несенням служби на блокпостах, 14 % проходженням так званої «військової служби», 5,6 % – збиранням та передачею інформації щодо сил і засобів АТО/ООС, 3 % – участю в організації псевдореферендуму. Несення служби на блокпостах використовується НЗВЗФ для контролю за переміщенням населення і транспортних засобів, виявлення військовослужбовців та представників законних органів влади України, здійснення незаконних затримань і вилучення майна, а також забезпечення функціонування формування та підтримання окупаційного режиму.

За даними анкетування слідчих, НЗВЗФ найчастіше створювалися для захоплення підприємств, установ та організацій – 57 % відповідей; дестабілізації політичної ситуації – 55 %; зміни територіальної цілісності – 53 %; заволодіння матеріальними цінностями, коштами або правом на майно – 30 %; чергування на блокпостах та охорони територій і приміщень – 20 %; отримання зброї, вибухових речовин і військового спорядження – 8 % (додаток Б).

Мотивація осіб, які безпосередньо виконують функції у складі НЗВЗФ, не завжди збігається зі стратегічною метою їх організаторів і керівників. Так, нами встановлено, що 43,2 % учасників вважали метою приєднання регіонів до РФ, 37,8 % – створення автономії, 16,2 % – захист від нібито «радикальних угруповань», 2,8 % – особисте збагачення організаторів. Основним особистим

мотивом був корисливий – 58,3 %, політичний – 33,3 %, помста – 5,6 %. Додатково 52,6 % пов'язували вступ із самотвердженням, а 31,6 % – із прагненням уникнути відповідальності за інші кримінальні правопорушення. Результати вивчення судових рішень засвідчують поєднання матеріальної зацікавленості, ідеологічного впливу, особистої соціальної дезадаптації та кримінального досвіду.

Соціально-демографічна характеристика осіб, яким повідомлено про підозру за ст. 260 КК України, дає змогу визначити найбільш поширені ознаки учасників НЗВЗФ, зокрема 95,5 % становили чоловіки, 4,5 % – жінки. Найчисельнішими були вікові групи 18–28 років – 32,0 %, 29–39 років – 25,0 % та 40–54 роки – 20,7 %. Громадяни України становили 83,7 %. Середній рівень освіти мали 38,0 %, професійно-технічний – 39,6 %, вищий – 4,8 %; 68,5 % були працездатними, але не працювали, а 7,8 % раніше притягувалися до кримінальної відповідальності.

Результати вивчення судових рішень загалом узгоджуються з офіційними статистичними показниками: професійно-технічну освіту мали 40,5 %, середню – 32,4 %, початкову – 21,6 %, вищу – 5,4 %. Не перебували у шлюбі 59,5 %, були одруженими 18,9 %, проживали у фактичних шлюбних відносинах 13,5 %, були розлученими 8,1 %; 64,9 % не мали дітей. Водночас 30,6 % не вважали свою участь протиправною [136; 140; 82]. Останній показник відображає результат пропагандистської легітимації формувань, заміни правових понять квазідержавними назвами й переконання учасників у нібито законності наказів окупаційних структур.

Низька частка осіб із кримінальним досвідом не дає підстав розглядати НЗВЗФ лише як різновид організованої злочинності. Як наголошує Є. О. Васильчук, кадровий потенціал можуть складати й маргінали, які зазнали впливу третіх осіб, втратили роботу, прагнули матеріального забезпечення або шукали захисту в умовах збройної агресії, реформування державних інституцій. Поряд із ними до складу входять колишні військовослужбовці й правоохоронці, представники кримінального середовища, найманці, ідеологічно мотивовані

активісти та особи, примусово залучені окупаційною владою. Саме поєднання професійного потенціалу з масовим поповненням забезпечує здатність формування швидко переходити від охорони об'єктів до бойових і каральних функцій [15, с. 260].

Однією з установлених тенденцій є перебування основної частини організаційного й командного складу поза досяжністю української системи правосуддя. Так, організатори та керівники становили лише близько 4 % засуджених за ст. 260 КК України. Переважання серед притягнутих до відповідальності осіб, які виконували виконавські або допоміжні функції, обумовлене перебуванням командування на окупованій території чи в рф, конспірацією зовнішнього управління, використанням багаторівневої системи посередників і складністю встановлення осіб, які приймають рішення в межах військово-політичної вертикалі держави-агресора.

Зовнішня підтримка є системоутворювальною ознакою більшості НЗВЗФ, пов'язаних із російською агресією й охоплює підбір і підготовку командирів, фінансування, виплату грошового забезпечення, постачання озброєння, боєприпасів, техніки, засобів зв'язку й розвідки, лікування поранених, ротацію особового складу, інформаційне забезпечення та політичне прикриття. Матеріали Української Гельсінської спілки з прав людини систематизували відомості про присутність російських військовослужбовців і техніки, маршрути постачання та інші форми військової підтримки формувань «ДНР» і «ЛНР» [60, с. 14]. Відтак походження частини учасників не спростовує зовнішнього характеру управління.

Територіальне поширення НЗВЗФ у 2014–2021 рр. було найбільш інтенсивним у Донецькій і Луганській областях, де поєдналися незаконний контроль ділянок державного кордону, діяльність окупаційних адміністрацій, розгалужена система збройних підрозділів і тривалий доступ держави-агресора до людських та матеріальних ресурсів. Підвищений ризик поширювався також на прикордонні райони Харківської та Сумської областей, транзитні шляхи переміщення зброї і осіб, а також регіони з активним вербуванням та

інформаційним впливом [76, с. 52]. Через неконтрольовані ділянки кордону здійснювалися переміщення найманців, фінансування під виглядом гуманітарної допомоги, постачання озброєння, військової техніки й матеріальних засобів [159, с. 137].

Після 24 лютого 2022 р. географія розширилася на тимчасово окуповані райони Запорізької та Херсонської областей. Формування, створені або використані окупаційними структурами, залучалися до облаштування і охорони блокпостів, обшуків, незаконних затримань, захоплення майна, примусу населення до співпраці та бойових дій проти Сил оборони України. Практика Національної поліції в Запорізькій області засвідчує випадки, коли учасники ворожих підрозділів поєднували службу на блокпостах із розбійними нападами на осіб, які евакуювалися з окупованої території; дії кваліфікувалися за сукупністю ст. 111, 111-1, 187 і 260 КК України [62].

Звіти Головного управління Національної поліції в Луганській області за 2023–2024 рр. також підтверджують збереження практичного застосування ч. 1 і ч. 2 ст. 260 КК України поряд із нормами про посягання на територіальну цілісність, колабораційну діяльність та порушення законів і звичаїв війни [61]. Географія НЗВЗФ не обмежується місцем перебування учасника під час затримання: аналізу підлягають місце створення формування, район його діяльності, канали постачання, маршрути перетину кордону, місця підготовки, фінансові центри та цифрова інфраструктура.

На деокупованих територіях виявляються залишені документи, списки особового складу, засоби зв'язку, фортифікаційні споруди, сховища зброї, транспорт, символіка, агітаційні матеріали й цифрові носії. За результатами опитування працівників Національної поліції України матеріальними слідами названо зброю та боєприпаси – 63 %, військову амуніцію – 63 %, накази, військові квитки, журнали та інші документи – 60 %, агітаційну продукцію – 46 %, військову техніку – 40 %, засоби зв'язку – 26 %. Фортифікаційні об'єкти, медичні препарати, сухі пайки, паливні матеріали й побутові сліди доповнюють тривалість і забезпеченість діяльності формування.

У відкритих джерелах учасники НЗВЗФ публікують фотографії у формі, відео зі зброєю та технікою, повідомлення про проходження «служби», відзнаки, некрологи, списки підрозділів і матеріали вербувального характеру. Медіаресурси окупаційних адміністрацій фіксують кадрові призначення, підпорядкування, вручення нагород і взаємодію з регулярними військами. Сукупний OSINT-аналіз дозволяє відтворювати структуру підрозділів, хронологію переміщень, зв'язки командування і джерела постачання, а дані операторів електронних комунікацій – установлювати мобільні термінали та контакти, пов'язані з конкретною територією.

Фінансова інфраструктура НЗВЗФ включає бюджетне й позабюджетне забезпечення країною-агресором, готівкові виплати, перекази через підконтрольні установи, використання електронних платіжних інструментів, збирання «пожертв», привласнення майна, доходи від незаконного обігу товарів і контроль місцевого бізнесу. Фінансування виконує не лише забезпечувальну, а й кадрову функцію: регулярна винагорода стимулює вступ безробітних і соціально вразливих осіб, а доступ до ресурсів зміцнює владу командирів. На думку 52 % опитаних Р. В. Осуховським працівників оперативних підрозділів, відсутність інших джерел існування, крім виплат за участь у формуванні, є вагомим чинником такої поведінки [122].

Як відзначає А. А. Вознюк, озброєння формувань має різне походження: постачання з території країни-агресора, захоплення військових складів і підрозділів, незаконне придбання, привласнення зброї на полі бою, ремонт і перероблення, передача від інших структур. Поширення зброї внаслідок бойових дій підвищує ризик утворення автономних осередків, які після втрати контролю можуть перейти до вчинення бандитизму, вимагання, незаконної охоронної діяльності. Водночас для кваліфікації збройного формування необхідно встановити не лише факт володіння окремою особою зброєю, а її незаконну наявність на озброєнні воєнізованої групи як організаційного цілого [20, с. 40–49].

Сучасна діяльність НЗВЗФ часто поєднується з іншими формами кримінально протиправної поведінки. Учасники можуть одночасно вчиняти державну зраду, колабораційну діяльність, пособництво державі-агресору, участь у терористичній організації, диверсії, незаконне позбавлення волі, розбій, катування, порушення законів і звичаїв війни та незаконне поводження зі зброєю. Судова практика містить приклади засудження осіб за сукупністю ст. 110, 111, 258-3 і 260 КК України [43]. Кримінально-правова оцінка повинна відповідати фактичній ролі особи, спрямованості умислу, структурі формування та конкретним діям, а не лише його назві.

Правова позиція Верховного Суду у справі № 296/2803/16-к має значення для відмежування участі у НЗВЗФ від участі в терористичній організації. Належність конкретного підрозділу до «ДНР» чи «ЛНР» не виключає кваліфікації за ст. 260 КК України, якщо встановлено ознаки НЗВЗФ [133]. На практиці підлягають установленню система командування, порядок вступу і виходу, характер підготовки, озброєння, функції підрозділу, усвідомлення особою його незаконного статусу та виконані нею дії.

В умовах воєнного стану суспільна небезпечність НЗВЗФ посилюється через їх інтеграцію у військову та окупаційну інфраструктуру держави-агресора. Формально підрозділи використовуються для утримання території, поповнення регулярних військ, охорони тилу, фільтраційних заходів, переслідування проукраїнські налаштованих осіб, примусу до паспортизації та мобілізації. Такі формування забезпечують агресору можливість перекладати відповідальність на місцеві квазідержавні структури, зберігаючи фактичний кадровий, матеріальний і командний контроль.

Воєнно зумовлена трансформація НЗВЗФ підтверджується результатами опитування працівників оперативних підрозділів, 80 % яких підтримали посилення відповідальності за участь у формуваннях, створених, підпорядкованих, керованих або фінансованих державою-агресором (додаток Б). Отриманий результат відображає усвідомлення практичними працівниками

підвищеної суспільної небезпечності формувань, що функціонують як складова механізму зовнішньої агресії.

Поряд із зовнішнім управлінням зберігають значення внутрішні чинники створення НЗВЗФ: політична поляризація, сепаратизм, недовіра до державних інституцій, безробіття, соціальна дезорганізація, криміналізація середовища, доступність зброї, послаблення державного контролю на деокупованих територіях і прагнення окремих осіб до влади. С. В. Кучменко пов'язував виникнення НЗВЗФ із комплексом політичних, соціально-економічних, інформаційних та організаційних чинників, наголошуючи на небезпеці неконтрольованої озброєної самоорганізації [91, с. 154]. В умовах воєнного стану вплив зазначених чинників посилюється внаслідок вимушеного переміщення населення, руйнування економічної та соціальної інфраструктури, тривалого впливу бойових дій на населення, дезорганізації усталених соціальних зв'язків і неконтрольованого поширення зброї.

Інформаційний вплив виконує функцію виправдання створення НЗВЗФ та участі в них. Пропагандистські повідомлення конструюють образ зовнішньої або внутрішньої загрози, дискредитують українські органи влади, наділяють незаконні структури назвами «армії», «народної міліції», «оборони» чи «козацьких підрозділів» і поширюють твердження про їх нібито законний статус.

Поєднання корисливої мотивації з ідеологічним впливом є характерною ознакою залучення осіб до НЗВЗФ та продовження їх участі у таких формуваннях. Ідеологічні положення використовуються для обґрунтування правомірності вступу, тоді як матеріальними стимулами виступають грошова винагорода, доступ до майна і зброї, набуття владних повноважень на підконтрольній території та можливість безкарного вчинення протиправних діянь. Зокрема, 72,7 % учасників зазначили, що були свідками вчинення іншими членами формувань кримінальних правопорушень проти власності. Відповідне середовище сприяє переходу від декларованих політичних мотивів до насильницького перерозподілу ресурсів і формує додаткову кримінальну мотивацію.

Зміна військово-політичної ситуації може зумовити подальшу трансформацію НЗВЗФ. Втрата централізованого фінансування, розпад системи командування або демобілізація не гарантують припинення зв'язків між учасниками. Наявність зброї, бойового досвіду, навичок конспірації, авторитету командирів і сформованих каналів постачання створює передумови для переходу частини осередків до організованої насильницької злочинності, найманства, контрабанди зброї, диверсійної діяльності або збереження готовності до повторної активації. Імовірним напрямом повоєнної трансформації є зменшення масштабів відкритого функціонування великих підрозділів за одночасного збереження малих законспірованих мереж.

Кількісне зменшення облікованих у 2023–2025 рр. кримінальних правопорушень не свідчить про відповідне зниження рівня загрози, оскільки супроводжується переходом від відкритого масового створення НЗВЗФ до забезпечення функціонування раніше сформованих структур, інтеграцією окремих формувань до військової та окупаційної системи країни-агресора, використанням малих груп, дистанційного вербування та прихованих мереж матеріально-технічного забезпечення. Тому оцінювання рівня відповідної загрози має ґрунтуватися не лише на кількості облікованих кримінальних правопорушень, а й на врахуванні спроможності НЗВЗФ до відновлення діяльності, характеру зовнішнього управління, джерел фінансування, доступу до зброї, територіального поширення та зв'язку з підготовкою чи вчиненням насильницьких дій.

Узагальнення статистичних та емпіричних матеріалів дає підстави виокремити основні сучасні тенденції створення та діяльності НЗВЗФ, зокрема:

- зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень після найвищих показників 2014–2016 рр.;

- перевага серед установлених осіб учасників, які не виконували організаційних або керівних функцій, за обмеженої кількості притягнутих до відповідальності організаторів і керівників;

- посилення зовнішнього командування, фінансування та матеріально-технічного забезпечення;
- інтеграція окремих формувань до збройних сил та окупаційних адміністрацій країни-агресора;
- поширення діяльності НЗВЗФ на території, окуповані після 2022 р.;
- цифровізація вербування, комунікації та координації;
- поєднання політичної, ідеологічної та корисливої мотивації;
- залучення учасників до несення служби на блокпостах, охорони захоплених об'єктів і виконання інших допоміжних функцій;
- підвищення значення відомостей із відкритих джерел;
- збереження законспірованих осередків і мереж забезпечення після деокупації територій.

Виявлені тенденції визначають пріоритетні напрями діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню та діяльності НЗВЗФ. Основними серед них є встановлення організаторів, керівників і зовнішніх координаторів, відтворення системи командування та розподілу функцій, блокування джерел фінансування і каналів постачання зброї, контроль транскордонного переміщення учасників та матеріальних ресурсів, аналіз цифрових комунікацій, виявлення місць вербування і підготовки, вилучення незаконної зброї, а також припинення інформаційно-пропагандистського забезпечення діяльності таких формувань. Інформаційно-аналітичне забезпечення відповідної діяльності має передбачати системний обмін відомостями між Національною поліцією України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України, Державною службою фінансового моніторингу України, органами прокуратури, військовими адміністраціями та компетентними органами іноземних держав і міжнародних організацій.

Стратегічні засади такої взаємодії визначені Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, положення якого спрямовані на підвищення результативності діяльності органів правопорядку, розвиток міжвідомчої

координації й аналітичного забезпечення та протидію загрозам, зумовленим збройною агресією проти України [77]. Повноваження оперативних підрозділів щодо пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння визначено Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», а завдання поліції щодо запобігання кримінальним правопорушенням, забезпечення публічної безпеки і порядку та взаємодії з населенням – Законом України «Про Національну поліцію» [139; 138].

Результативність запобігання створенню та діяльності НЗВЗФ не може оцінюватися виключно за чисельністю встановлених учасників, які виконували виконавські або допоміжні функції. Її показниками мають бути припинення вербування та підготовки осіб до участі у формуванні, встановлення і блокування джерел фінансування, перекриття каналів постачання зброї та матеріально-технічних засобів, вилучення незаконних арсеналів, припинення функціонування системи командування і цифрової координації, створення умов для добровільного припинення участі, недопущення відновлення осередків на деокупованих територіях та зміцнення довіри населення до органів державної влади. Зазначені критерії відповідають запобіжному потенціалу та спрямовують діяльність правоохоронних органів на нейтралізацію передумов створення й функціонування НЗВЗФ.

Таким чином, сучасний стан створення та діяльності НЗВЗФ характеризується поєднанням кількісного зменшення облікованих кримінальних правопорушень зі збереженням високого рівня суспільної небезпечності їх воєнно зумовлених форм. Відкрите масове створення таких формувань у 2014–2016 рр. поступово змінилося функціонуванням раніше сформованих підконтрольних структур, а після 2022 р. – їх поширенням на новоокуповані території, застосуванням цифрових способів вербування і координації та інтеграцією до військово-окупаційного механізму держави-агресора. Відповідно, запобіжний вплив має спрямовуватися не лише на окремих учасників, а насамперед на організаційні, кадрові, командні, фінансові,

матеріально-технічні, інформаційні та транскордонні зв'язки, що забезпечують створення, функціонування, відновлення й використання НЗВЗФ.

2.2. Детермінанти, що впливають на створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Створення НЗВЗФ належить до найбільш небезпечних проявів організованої протиправної діяльності, а відтак з'ясування детермінант має охоплювати не лише загальні соціальні причини протиправної поведінки, а й ті політичні, воєнні, організаційні, економічні, інформаційні та особистісні процеси, завдяки яким група набуває структури військового типу, єдиноначальності, підпорядкованості, дисципліни, здатності до підготовки та організованого застосування сили.

Суспільна небезпечність НЗВЗФ визначається самою можливістю використання організованого силового ресурсу. На відміну від ситуативної групової протиправної поведінки, створення формування передбачає добір учасників, розподіл функцій, установлення командування, організацію підготовки, матеріального забезпечення, зв'язку, охорони та внутрішньої дисципліни. Причинний комплекс відповідного діяння тому формується значно раніше, ніж учасники переходять до нападів, диверсій, терористичних актів або інших насильницьких дій. Превентивна спрямованість ст. 260 КК України обумовлює необхідність установлення передумов, які забезпечують виникнення організаційного осередку, перетворення його на структуроване формування та подальше відтворення його кадрової, командної, фінансової, матеріально-технічної й інформаційної основи.

Як відзначає В. І. Тимошенко, детермінація – це система взаємозв'язків, у межах якої причини породжують певний результат, умови забезпечують або полегшують дію причин, а інші чинники визначають інтенсивність, просторові межі та форми прояву протиправної поведінки. Причини й умови не утворюють

механічної сукупності: один і той самий процес залежно від рівня аналізу може виступати причиною, умовою або наслідком іншого явища [172, с. 112]. Системний підхід, наголошує Б. М. Головкін, дозволяє поєднати загальносоціальні процеси з функціонуванням конкретного організаційного середовища та мотивацією окремої особи [31], не зводячи виникнення НЗВЗФ до єдиного чинника.

Під детермінантами створення НЗВЗФ пропонується розуміти взаємопов'язану систему зовнішніх і внутрішніх процесів, явищ та обставин, які зумовлюють виникнення наміру щодо утворення автономної силової структури або створюють умови для об'єднання осіб, установлення командної вертикалі, комплектування, підготовки, озброєння, фінансування та матеріально-технічного забезпечення такого формування, а також підтримання його подальшої діяльності. Запропоноване розуміння охоплює негативні процеси загальнодержавного масштабу, локальні умови певної території, організаційні зв'язки всередині групи та індивідуальну мотивацію її учасників. Дія окремої детермінанти не зумовлює створення НЗВЗФ автоматично; відповідний протиправний результат виникає внаслідок поєднання чинників різних рівнів та їх використання організаторами, спроможними перетворити людські, фінансові, інформаційні й матеріально-технічні ресурси на керовану структуру військового типу, засновану на єдиноначальності, підпорядкованості та дисципліні.

За рівнем дії детермінанти створення НЗВЗФ доцільно поділяти на макросоціальні, мезосоціальні та індивідуальні [107].

Макрорівень детермінації створення НЗВЗФ охоплює збройну агресію РФ і тимчасову окупацію частини території України як системоутворювальні чинники, що зумовлюють послаблення або припинення функціонування законних органів влади на окремих територіях, політичну й економічну дестабілізацію, вимушене переміщення населення, поширення зброї, боєприпасів і вибухових речовин у незаконному обігу та посилення ворожого інформаційно-психологічного впливу. Сукупність таких чинників створює

суспільно-політичні, безпекові та ресурсні передумови для організації, комплектування, озброєння і забезпечення діяльності НЗВЗФ.

На мезорівні, дослідження дозволило до найбільш вагомих віднести діяльність організаторів і керівників НЗВЗФ (74,2 %), функціонування каналів їх озброєння (71,4 %), неформальних і кримінальних мереж (68,4 %), вербування учасників (66,8 %), цифрової координації (64,1 %), фінансування (63,5 %), матеріально-технічного забезпечення (60,9 %) та підготовки учасників (58,3 %). Вплив локальних політичних і соціальних конфліктів відзначили 55,6 % осіб, а воєнізованих субкультур – 49,7 %.

Індивідуальний рівень охоплює ціннісні орієнтації, соціальний досвід і вразливість особи (62,4 %), сприйняття допустимості організованого насильства (65,8 %), а також мотивацію її залучення до створення НЗВЗФ та участі в їхній діяльності. Серед відповідних мотивів переважають ідеологічні (69,2 %) та матеріальні (61,3 %); менш поширеними є статусні (42,6 %), захисні (37,8 %) і примусові (31,5 %) мотиви (додатки Б, В).

Запропонований розподіл має аналітичний характер, оскільки створення НЗВЗФ обумовлюється взаємодією детермінант усіх трьох рівнів та їх цілеспрямованим використанням організаторами формування.

За джерелом походження варто розмежовувати внутрішні та зовнішні детермінанти [147]. До внутрішніх належать кризові процеси в політичній, соціальній, економічній та правоохоронній сферах, територіальна конфліктність, незаконний обіг зброї, діяльність кримінальних мереж, слабкість соціальних зв'язків і деформації правосвідомості. Зовнішніми є організаційне втручання іноземної держави, фінансування, озброєння, підготовка, інформаційно-психологічний вплив, направлення командирів та інструкторів, створення каналів транскордонного переміщення осіб і ресурсів. Для НЗВЗФ, що використовуються у збройній агресії проти України, зовнішня підтримка нерідко має системоутворювальне значення, оскільки визначає не лише ресурсну базу, а й мету, структуру, командну вертикаль та функціональне призначення формування [26].

Внутрішні й зовнішні чинники не слід протиставляти. Зовнішній суб'єкт використовує наявні локальні суперечності, соціальне невдоволення, ослаблення органів влади, кримінальні зв'язки та доступність зброї, надаючи їм організованої спрямованості. Водночас внутрішні проблеми самі по собі не перетворюють населення певної території на учасників НЗВЗФ. Вирішального значення набуває діяльність організаторів, які здійснюють мобілізацію, створюють «образ ворога», визначають систему винагород і покарань, формують командування та забезпечують зв'язок із зовнішніми центрами управління. Такий підхід виключає колективне нав'язування протиправної спрямованості населенню регіону й орієнтує запобігання на конкретні організаційні механізми [119].

Визначальною детермінантою на *макрорівні* є збройна агресія рф. Стратегія воєнної безпеки України прямо відносить до ймовірних сценаріїв спровокований і підтриманий ззовні збройний конфлікт усередині держави, що може супроводжуватися застосуванням незаконних збройних формувань, приватних військових компаній, інформаційних, кібернетичних і спеціальних операцій [169]. У такому механізмі НЗВЗФ виконують роль посередника між відкритим застосуванням регулярних військ і прихованим впливом: дозволяють маскувати зовнішнє втручання під внутрішній конфлікт, формувати квазілегітимні органи управління, утримувати захоплені об'єкти та залучати місцеве населення до забезпечення окупаційного режиму.

Як наголошує М. О. Семенишин, зовнішнє управління істотно змінює детермінаційний механізм. У звичайних умовах організатор повинен самостійно шукати учасників, зброю, фінансування, місця підготовки та канали зв'язку. За підтримки держави-агресора відповідні ресурси можуть надаватися комплексно: кадровий потенціал доповнюється інструкторами й командним складом, постачання зброї поєднується з розвідувальними даними, інформаційна кампанія – з вербуванням, а матеріальне забезпечення – з включенням формування до ширшої військово-окупаційної інфраструктури. Дослідження військової підтримки так званих «ДНР» і «ЛНР» засвідчують значення постачання

озброєння, кадрової участі представників російської федерації та командної залежності незаконних структур [156].

Тимчасова окупація території створює комплекс умов, сприятливих для формування та відтворення НЗВЗФ. Усунення законних органів влади, захоплення адміністративних будівель, обмеження доступу до українських засобів медіа, запровадження репресивних практик і примусова перебудова місцевих інституцій забезпечують організаторам контроль над населенням, майном, транспортом і комунікаціями. Управління Верховного комісара ООН з прав людини встановило, що окупаційна влада системно демонтувала українські адміністративні й правові механізми, контролювала інформаційний простір та застосовувала насильницькі засоби підпорядкування населення [211]. За таких умов участь у формуванні може поєднувати добровільну мотивацію, матеріальну залежність і примус, що вимагає індивідуальної оцінки поведінки кожної особи.

Інституційний вакуум є окремою умовою створення НЗВЗФ. Втрата або істотне послаблення державного контролю над територією знижує спроможність своєчасно припиняти вербування, встановлення фактів незаконного обігу зброї, облаштування баз, проведення підготовки та встановлення незаконних блокпостів [192, с. 283]. Одночасно формується попит на альтернативний силовий центр, який декларує охоронні, політичні або «самооборонні» функції, але фактично встановлює автономну систему командування та примусу. Поступова інституціоналізація такого осередку може відбуватися через створення штабів, комендатур, патрулів, підрозділів охорони, розвідки й матеріального забезпечення, після чого формування набуває здатності контролювати територію та відтворювати власний кадровий склад.

Незаконне надання НЗВЗФ ознак формальної легітимності посилює їх стійкість. Організатори використовують назви, символіку, посвідчення, однострої, внутрішні накази, церемонії складання присяги, псевдонормативні акти та підконтрольні інформаційні ресурси для формування уявлення про законність структури. Підміна державної легітимності квазілегальними формами знижує психологічний бар'єр вступу, сприяє підпорядкуванню цивільного

населення та ускладнює розмежування добровільної участі, службової залежності й поведінки під примусом. Запобіжний вплив повинен бути спрямований не на зовнішню атрибутику як таку, а на встановлення її зв'язку з фактичною системою командування, підготовки, озброєння та організованого застосування сили.

Важливою *воєнно-безпековою* детермінантою є доступність зброї, боєприпасів, вибухових речовин і військової техніки. Для збройного формування незаконна наявність придатної для використання зброї є обов'язковою кримінально-правовою ознакою. Водночас у механізмі детермінації визначальне значення мають джерела та способи набуття зброї: привласнення залишених у районах бойових дій зразків озброєння, викрадення зі складів, незаконне переміщення, придбання через кримінальні зв'язки, постачання зовнішнім суб'єктом або перероблення предметів цивільного призначення на зброю. У дослідженні Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) зазначено, що після лютого 2022 р. істотно збільшилася доступність зброї воєнного призначення, а довгострокові ризики пов'язані насамперед із внутрішнім незаконним поширенням стрілецької зброї, вибухових речовин і боєприпасів. [217].

Наявність значної кількості зброї сама по собі не зумовлює створення НЗВЗФ, однак утворює необхідну матеріальну передумову для їх озброєння та подальшої діяльності. Доступ до зброї зміцнює фактичну владу організатора, уможливорює застосування примусу всередині формування, охорону місць дислокації та логістичних маршрутів, установлення протиправного контролю над населенням і збройну протидію законним органам влади. Систематичне постачання зброї та боєприпасів забезпечує організаційну стійкість НЗВЗФ, поповнення їх матеріально-технічної бази й розширення сфери діяльності. Результати досліджень взаємозв'язку незаконного обігу зброї, організованої злочинності та збройних конфліктів свідчать, що доступ недержавних збройних груп до технічно складніших зразків озброєння і стабільних запасів боєприпасів сприяє ескалації та затягуванню збройного конфлікту [218].

Одним із наслідків тривалого збройного конфлікту є розширення кола осіб, які володіють знаннями, уміннями та навичками військового призначення. Військове планування, організація зв'язку й розвідки, інженерне облаштування позицій, поводження зі зброєю, тактична медицина та забезпечення прихованого функціонування підрозділів можуть використовуватися як для законного захисту держави, так і в діяльності НЗВЗФ. Бойовий досвід і спеціальна підготовка самі по собі не свідчать про схильність особи до участі в НЗВЗФ та не можуть бути підставою для упередженого ставлення до військовослужбовців і ветеранів. Криміногенне значення таких знань і навичок виявляється лише за їх поєднання з протиправною мотивацією, цілеспрямованим впливом організаторів, доступом до зброї та інших ресурсів, а також фактичним залученням особи до створення або діяльності НЗВЗФ [82, с. 145].

Соціально-економічні наслідки війни утворюють широку сукупність умов, які можуть використовувати організатори НЗВЗФ. Руйнування житла, підприємств, транспортної та енергетичної інфраструктури зменшує можливості законної зайнятості, посилює матеріальну залежність населення й ускладнює доступ до соціальних послуг. За оцінкою RDNA4, пряма шкода, заподіяна Україні станом на 31 грудня 2024 р., сягнула 176 млрд дол. США, а потреби у відновленні протягом наступного десятиліття – 524 млрд дол. США [219]. Масштаб втрат характеризує середовище, у якому оплата, харчування, житло, доступ до транспорту або гарантії безпеки можуть використовуватися як засоби вербування.

Безробіття, втрата доходу та руйнування звичних економічних зв'язків підвищують уразливість осіб перед матеріальними стимулами й примусом. Організатори можуть пропонувати регулярне грошове забезпечення, частку від незаконно вилученого майна, доступ до дефіцитних ресурсів, посади у квазівладних структурах або можливість зберегти житло й роботу. Матеріальна мотивація часто поєднується з політичними та ідеологічними гаслами, що дозволяє особі раціоналізувати вступ і водночас отримувати економічну вигоду. Відповідне поєднання пояснює, чому запобігання не може обмежуватися

інформаційними заходами без відновлення законної зайнятості, соціального захисту та доступу населення до базових послуг.

Масове вимушене переміщення населення впливає на сталість соціальних мереж, доступ до праці, житла, освіти й підтримки громади. За даними МОМ, у 2025 р. в Україні залишалися внутрішньо переміщеними близько 3,8 млн осіб, а 4,1 млн повернулися до місць походження з внутрішнього переміщення або з-за кордону [208]. Сприйнятливість окремих осіб до вербування може підвищуватися внаслідок тривалої соціальної ізоляції, нестабільного матеріального становища, втрати родинних і трудових зв'язків, відсутності необхідних документів та залежності від неформальних посередників. Організатори НЗВЗФ цілеспрямовано використовують відповідні життєві обставини, пропонуючи матеріальну винагороду, соціальний статус, захист або доступ до дефіцитних ресурсів.

Тінізація економічних відносин і незаконний обіг ресурсів формують фінансову та матеріально-технічну основу діяльності НЗВЗФ. Джерелами відповідного забезпечення можуть бути контрабанда, примусове стягнення коштів із населення та суб'єктів господарювання, привласнення майна, встановлення контролю над гуманітарними вантажами, незаконне видобування природних ресурсів, торгівля паливом, надання транспортних послуг і використання підприємств на окупованій території. Силовий контроль над джерелами доходу забезпечує їх подальше спрямування на утримання учасників, придбання спорядження, транспортних засобів, засобів зв'язку, зброї та боєприпасів. Матеріальна зацікавленість організаторів і керівників здатна підтримувати функціонування НЗВЗФ навіть після послаблення первинної політичної або ідеологічної мотивації.

Корупційні практики полегшують доступ НЗВЗФ до матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів, а також знижують спроможність державних органів своєчасно виявляти й припиняти їх діяльність. Використання службових зв'язків може сприяти незаконній передачі зброї, одержанню документів із недостовірними відомостями, переміщенню учасників через

пункти контролю, отриманню інформації про заплановані заходи правоохоронних органів, створенню підконтрольних юридичних осіб та легалізації доходів, одержаних протиправним шляхом. Підвищену небезпеку становить корупційна взаємодія організаторів НЗВЗФ із посадовими особами, які мають доступ до оборонних ресурсів, державних інформаційних систем, критичної інфраструктури або відомостей із обмеженим доступом. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки обґрунтовано пов'язує результативність їх діяльності з чітким розподілом повноважень, належною міжвідомчою взаємодією, дієвим внутрішнім контролем, дотриманням стандартів доброчесності та сумісністю інформаційних систем [77].

Політичні детермінанти охоплюють делегітимацію державних інституцій, радикалізацію конфліктів, використання сепаратистських гасел, поширення ідей насильницької зміни конституційного ладу та формування недовіри до законних сил безпеки й оборони. В умовах зовнішнього втручання реальні суспільні проблеми можуть навмисно перебільшуватися або спотворюватися для створення образу нездатної чи ворожої держави. Подальша мобілізація здійснюється навколо вимоги «самозахисту», «народної міліції», «охорони порядку» або «захисту регіону», хоча фактична організаційна модель передбачає автономне командування, підготовку й озброєння. Запобігання має поєднувати законне реагування на підготовку організованого насильства з підтриманням відкритих демократичних механізмів вирішення політичних суперечностей.

Інформаційно-психологічний вплив становить одну з ключових детермінант вербування та легітимації НЗВЗФ. Пропаганда формує спрощену картину конфлікту, розподіляє суспільство на «своїх» і «ворогів», нормалізує насильство та надає участі у формуванні морального виправдання. Для цього використовуються неправдиві повідомлення про загрози певній мовній, етнічній, релігійній чи політичній групі, героїзація командирів, демонстрація зброї, обіцянки соціального статусу, поширення відеозаписів бойової підготовки та заперечення законності української влади. Інформаційний вплив не лише залучає

нових учасників, а й послаблює опір місцевого населення, забезпечує приховування формування та створює середовище толерантності до незаконного застосування сили.

Контроль інформаційного простору на окупованій території посилює відповідний вплив. Блокування українських телеканалів і мобільних мереж, перенаправлення інтернет-трафіку через російську інфраструктуру, обмеження незалежних джерел та переслідування проукраїнської позиції звужують можливості перевірки повідомлень [211]. Тривале перебування в такому середовищі здатне змінювати оцінку допустимості участі у підконтрольних окупаційній владі структурах. Водночас інформаційна ізоляція не усуває необхідності встановлення особистого умислу, добровільності вступу, характеру виконуваних функцій і фактичного зв'язку особи з діяльністю НЗВЗФ.

Цифровізація комунікацій істотно розширює можливості організаторів. Соціальні мережі та месенджери використовуються для пошуку кандидатів, поширення анкет, перевірки лояльності, дистанційного інструктажу, передавання координат і наказів, збирання коштів, замовлення обладнання та формування закритих спільнот. Розподіленість цифрової інфраструктури дозволяє координувати осередки без постійного фізичного контакту, а використання шифрування, тимчасових облікових записів, кодових позначень і сервісів анонімізації ускладнює встановлення організаторів. EU-SOCTA 2025 підкреслює, що сучасні кримінальні мережі дедалі глибше використовують цифрове середовище і можуть діяти як посередники суб'єктів гібридних загроз [206].

Дистанційне вербування істотно змінює способи комплектування НЗВЗФ. Особа може пройти первинний відбір, одержати завдання, маршрут переміщення та вказівки щодо приховування своєї діяльності без особистої зустрічі з організатором або керівником формування. Організатори, керівники та координатори при цьому залишаються прихованими, а учасники відокремлених структурних ланок можуть не володіти відомостями про повну структуру, чисельність і систему управління НЗВЗФ. Надання кожному учасникові лише

тієї інформації, яка необхідна для виконання конкретної функції, ускладнює встановлення всіх організаційних зв'язків і дозволяє оперативно замінювати окремих учасників [44, с. 277]. Для запобігання створенню НЗВЗФ визначальне значення має виявлення не поодиноких цифрових контактів чи повідомлень, а взаємопов'язаної системи дій, спрямованих на вербування, підготовку, координацію та забезпечення конкретного формування.

Фінансування є однією з визначальних умов створення та подальшого функціонування НЗВЗФ. Кошти використовуються для утримання учасників, облаштування місць дислокації й підготовки, придбання транспортних засобів, спорядження, засобів зв'язку, продовольства, медичного майна, зброї та боєприпасів. Джерелами фінансування можуть бути кошти держави-агресора, підконтрольних підприємств і кримінальних структур, доходи від протиправної діяльності, збори під виглядом благодійної допомоги, готівкові перекази, електронні платіжні інструменти та віртуальні активи. Поєднання легальних і протиправних джерел надходження коштів, а також їх розподіл між посередниками ускладнюють установлення кінцевих одержувачів і фактичного призначення фінансових операцій.

FATF звертає увагу на можливість використання краудфандингових платформ, соціальних мереж і віртуальних активів для фінансування насильницьких та терористичних структур [207]. Для НЗВЗФ небезпека полягає в тому, що публічний збір може подаватися як допомога населенню, гуманітарна підтримка або придбання «захисного» обладнання, тоді як фактичним одержувачем є формування чи пов'язана з ним особа. Невеликі перекази від значної кількості платників, використання сторонніх рахунків, конвертація у віртуальні активи та придбання товарів подвійного використання ускладнюють установлення єдиного фінансового центру. Запобіжне значення має поєднання фінансового аналізу з відомостями про організаційні, особисті й цифрові зв'язки.

Транскордонне забезпечення НЗВЗФ становить окрему групу детермінант їх створення та подальшої діяльності. Неконтрольовані або недостатньо контрольовані ділянки державного кордону, пункти пропуску на тимчасово

окупованих територіях, використання підроблених документів, переміщення через треті держави та залучення контрабандних мереж сприяють переправленню інструкторів і учасників, постачанню зброї, боєприпасів, комплектувальних частин та переказуванню коштів [108]. Наявність усталених транскордонних маршрутів зменшує залежність формування від місцевої ресурсної бази, забезпечує систематичне поповнення його особового складу й матеріально-технічних ресурсів, а також сприяє відновленню функціональних можливостей після зазнаних втрат. За таких умов міжнародне співробітництво у сфері контролю за обігом зброї є не лише засобом припинення окремих каналів постачання, а й складовою системного впливу на матеріальні та організаційні передумови створення НЗВЗФ. У 2024 р. ОБСЄ та Консультативна місія Європейського Союзу сприяли розвитку спроможностей українського Координаційного центру з питань протидії незаконному обігу вогнепальної зброї [214].

На *мезорівні* загальні кризові явища набувають безпосереднього детермінаційного значення внаслідок діяльності організаторів, керівників і пов'язаних із ними осіб, які забезпечують вербування, підготовку, фінансування, озброєння та координацію учасників НЗВЗФ. Кадрову основу таких формувань можуть становити учасники раніше створених незаконних структур, члени кримінальних угруповань, осередки політичного радикалізму насильницького спрямування, підконтрольні організаторам охоронні структури, неформальні воєнізовані об'єднання та групи, сформовані навколо впливового місцевого лідера. Усталені міжособистісні зв'язки полегшують добір кандидатів, перевірку їхньої надійності, розподіл функцій, установлення підпорядкованості та підтримання внутрішньої дисципліни. Організаційні зв'язки між учасниками можуть зберігатися і після формального припинення діяльності окремого підрозділу, створюючи передумови для його відновлення або формування нової структури [39].

Провідна роль у створенні та забезпеченні діяльності НЗВЗФ належить організаторові й керівникові. Вони визначають мету, територію діяльності,

структуру, чисельність, систему підпорядкування, способи комплектування та джерела матеріально-технічного забезпечення формування. Організатор об'єднує людські, фінансові, матеріальні та інформаційні ресурси, налагоджує вербування, підготовку, озброєння і взаємодію структурних ланок. Керівник забезпечує виконання наказів, підтримує дисципліну, розподіляє завдання та контролює підготовку й діяльність підрозділів. Детермінаційне значення такого лідерства виявляється у здатності спрямувати невдоволення, страх, матеріальну залежність або ідеологічні переконання окремих осіб на участь у створенні та діяльності керованої структури військового типу [162].

Типова організаційна модель НЗВЗФ відтворює окремі елементи військової структури: командування, штабну ланку, силові або охоронні підрозділи, розвідку, зв'язок, а також транспортне, матеріально-технічне й медичне забезпечення. Дослідники незаконних збройних формувань на сході України виокремлюють батальйонні, ротні та взводні ланки, комендатури, блокпости, артилерійські, інженерні, ремонтні й спеціальні групи [76; 159]. Навіть нечисленний осередок може характеризуватися розподілом функцій між керівником, вербувальником, інструктором, особами, відповідальними за зброю, транспорт, зв'язок або фінансування, та безпосередніми учасниками. Функціональна спеціалізація підвищує керованість НЗВЗФ і забезпечує продовження його діяльності в разі вибуття окремих учасників.

Внутрішня дисципліна підтримується наказами, авторитетом керівника, матеріальним стимулюванням, груповою лояльністю та застосуванням примусу. Поступове включення особи до системи організаційної залежності відбувається через присвоєння позивного, одержання спорядження і доступу до ресурсів, виконання чергувань, проходження підготовки та підпорядкування встановленим правилам. Вихід із формування може ускладнюватися страхом покарання, погрозами особі або членам її сім'ї, втратою джерела доходу чи побоюванням відповідальності за раніше вчинені діяння. Отже, стійкість НЗВЗФ обумовлюється не лише первинними мотивами вступу, а й організаційними, матеріальними та примусовими засобами утримання учасників.

Групова ідентичність посилює сприйняття наказів як безумовно обов'язкових і послаблює усвідомлення учасником особистої відповідальності за власні дії. Спільна символіка, ритуали, міфологізоване тлумачення історичних подій, конструювання образу ворога та обмеження доступу до альтернативної інформації формують замкнену систему цінностей і поведінкових норм. Застосування насильства в ній виправдовується необхідністю захисту групи, тоді як незгода або відмова від виконання наказу розцінюються як зрада. Відповідний психологічний механізм особливо впливає на осіб, які в умовах руйнування усталених соціальних зв'язків прагнуть належності до групи, визнання, захисту або визначеного соціального статусу. Запобіжний вплив має передбачати протидію маніпулятивному інформаційному впливу, забезпечення доступу до достовірної інформації, розвиток законних форм громадської участі та створення безпечних механізмів добровільного припинення участі у НЗВЗФ.

Терпиме ставлення частини місцевого населення до діяльності незаконної силової структури може формуватися під впливом страху, матеріальної залежності від розподілу ресурсів, недовіри до законних органів влади або сприйняття такого формування як єдиного доступного засобу забезпечення особистої безпеки. Для закріплення свого впливу організатори використовують надання окремих послуг, охорону об'єктів, розподіл гуманітарної допомоги та втручання у вирішення побутових конфліктів. Подальше встановлення блокувань і патрулювання спрямовуються на контроль за переміщенням населення і транспортних засобів, виявлення представників української влади та військовослужбовців, здійснення незаконних затримань, заволодіння майном і забезпечення функціонування окупаційного режиму. За таких умов формально охоронна діяльність фактично становить складову протиправної діяльності НЗВЗФ.

Суперечності всередині територіальної громади можуть використовуватися організаторами для залучення осіб до НЗВЗФ. Земельним, майновим, політичним, мовним, релігійним або міжособистісним конфліктам штучно надається характер загрози, що потребує озброєного «захисту» однієї зі

сторін. Діяльність зовнішніх координаторів, поєднана з інформаційно-психологічним впливом, здатна сприяти трансформації локального конфлікту у процес вербування, озброєння та організації силової структури. Водночас етнічна, мовна, релігійна або політична належність особи не може розглядатися як самостійний чинник ризику. Правоохоронному оцінюванню підлягають конкретні дії, пов'язані з вербуванням, установленням командної вертикалі, підготовкою учасників, фінансуванням, озброєнням та забезпеченням організованого протиправного застосування сили.

Особистісні детермінанти розкривають механізм прийняття особою рішення про участь у створенні або діяльності НЗВЗФ. Відповідна поведінка може бути зумовлена політичними чи ідеологічними переконаннями, матеріальною зацікавленістю, прагненням влади або підвищення соціального статусу, помстою, потребою в захисті, груповою солідарністю, схильністю до ризику, страхом чи примусом. У конкретній життєвій ситуації зазначені мотиви нерідко поєднуються та змінюються: особа може вступити до формування під впливом пропаганди, продовжувати участь через матеріальну винагороду, а виконувати окремі накази внаслідок погроз. Диференціація запобіжного та кримінально-правового реагування потребує врахування домінуючої мотивації, ступеня добровільності поведінки, усвідомлення незаконного характеру формування і фактично виконуваної особою функції.

Ідеологічна мотивація ґрунтується на засвоєнні системи поглядів, якою виправдовується організоване застосування сили поза передбаченими законом структурами та заперечується легітимність конституційного ладу України. Її формуванню можуть сприяти тривалий пропагандистський вплив, маніпулятивне тлумачення історичних подій, конструювання загрози груповій ідентичності, романтизація збройного насильства та його схвалення найближчим соціальним оточенням. Радикальні переконання або критичне ставлення до діяльності органів влади самі по собі не утворюють підстав для правоохоронного втручання. Криміногенне значення такі погляди набувають за умови їх реалізації у конкретних діях, спрямованих на створення НЗВЗФ, установлення його

структури й системи підпорядкування, вербування та підготовку учасників, озброєння або участь у діяльності формування.

Матеріальна зацікавленість у механізмі залучення до НЗВЗФ нерідко поєднується з пропагандистським виправданням протиправної поведінки. Особа може сприймати політичні гасла як її моральне обґрунтування, однак фактично продовжувати участь у формуванні через одержання винагороди, доступу до майна, зброї, посад, привілеїв або незаконного розподілу ресурсів. Для організаторів матеріальне стимулювання є засобом комплектування НЗВЗФ, забезпечення підпорядкованості учасників та підтримання його стійкості. Розвиток соціальної підтримки, створення можливостей для законного працевлаштування, надання адресної допомоги та відновлення публічних послуг на прифронтових і деокупованих територіях зменшують соціально-економічну вразливість населення до вербування, проте не замінюють правоохоронних заходів щодо організаторів, вербувальників і суб'єктів фінансування НЗВЗФ.

Психологічна травматизація, тривале перебування в умовах небезпеки, втрата близьких, житла та звичного соціального середовища, досвід окупації й поширення практик збройного насильства можуть за певних умов впливати на емоційний стан особи, її сприйняття небезпеки та потребу в належності до групи, здатної забезпечити захист. Жодна із зазначених обставин сама по собі не зумовлює протиправної поведінки. Переважна більшість осіб, які постраждали від війни, не вчиняють кримінальних правопорушень, тому стигматизація травмованих осіб, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб або населення деокупованих територій є науково необґрунтованою. Детермінаційного значення психологічний стан набуває лише у взаємодії із цілеспрямованим вербувальним впливом, протиправними установками, груповим тиском, кризовою життєвою ситуацією та доступом до засобів насильства.

Примусове залучення до НЗВЗФ потребує окремого розгляду. На тимчасово окупованій території особу можуть схилити до участі погрозами застосування насильства, заволодіння майном, переслідування членів сім'ї, позбавлення роботи або обмеження доступу до життєво необхідних ресурсів. За

таких обставин внесення особи до списків формування чи виконання нею окремого завдання не завжди свідчить про добровільний вступ і свідоме прийняття цілей НЗВЗФ. Водночас твердження про застосування примусу має оцінюватися з урахуванням реальності й характеру загрози, можливості уникнути або припинити участь, тривалості та змісту поведінки особи, виявленої нею ініціативи, одержаної вигоди, причетності до насильницьких дій та обставин припинення зв'язків із формуванням [104; 97].

Вікові й соціальні особливості можуть впливати на сприйнятливість особи до вербувального впливу, однак не є самостійними детермінантами участі у НЗВЗФ. Організатори та вербувальники можуть використовувати прагнення осіб молодого віку до самоствердження, набуття статусу і групового визнання, потребу соціально ізольованих осіб у належності до певної спільноти, а також матеріальну залежність або страх осіб, відповідальних за утримання членів сім'ї. Способи вербування пристосовуються до індивідуальної життєвої ситуації кандидата з використанням відомостей із соціальних мереж, особистих зв'язків, боргових зобов'язань, попередніх конфліктів і професійних навичок. Запобіжні заходи мають ураховувати конкретні чинники вразливості, не допускаючи перетворення соціально-демографічних характеристик на презумпцію схильності до протиправної поведінки.

Сім'я та найближче соціальне оточення можуть виконувати як запобіжну, так і криміногенну функцію. Стійкі родинні й соціальні зв'язки, належна підтримка та доступ до правової, соціальної і психологічної допомоги зменшують залежність особи від вербувальників [40, с. 34]. Натомість участь родичів або друзів у НЗВЗФ, схвалення ними організованого насильства, одержання спільної матеріальної вигоди чи побоювання санкцій із боку формування можуть сприяти вступу особи та продовженню її участі. Мережевий характер комплектування НЗВЗФ пояснює поширення вербування передусім через усталені довірчі контакти, а не лише шляхом публічних закликів. Взаємодія правоохоронних органів із територіальними громадами має забезпечувати конфіденційні та безпечні канали повідомлення про вербування,

підготовку й інші дії зі створення НЗВЗФ, а також правові механізми добровільного припинення участі в ньому.

Окрему групу утворюють *організаційно-правові* детермінанти, пов'язані з недоліками координації та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності уповноважених державних органів. Неповний або несвоєчасний обмін відомостями між правоохоронними, розвідувальними, контррозвідувальними, прикордонними, митними, фінансовими та військовими органами спричиняє фрагментарне оцінювання загрози, за якого вербування учасників, придбання спорядження, рух коштів, постачання зброї та транскордонні контакти розглядаються як не пов'язані між собою події. Організатори НЗВЗФ використовують відомчу роз'єднаність, відмінності в режимах доступу до інформації та несвоєчасність її передавання для приховування структури, джерел фінансування і зовнішнього управління формуванням. Усунення зазначених недоліків потребує правомірного об'єднання аналітичних відомостей, сумісності інформаційних систем, визначення компетенції кожного суб'єкта та порядку прийняття узгоджених рішень.

Недостатня визначеність критеріїв розмежування НЗВЗФ із законними військовими формуваннями, добровольчими формуваннями територіальних громад, рухом опору, а також охоронними, спортивними, ветеранськими та громадськими об'єднаннями послаблює запобіжний потенціал кримінально-правової заборони. Надмірно широке тлумачення ознак НЗВЗФ створює ризик необґрунтованого втручання у правомірну діяльність, тоді як їх звужене розуміння може залишати поза належним реагуванням дії, спрямовані на створення автономної структури військового типу. Закони України «Про національну безпеку України» та «Про основи національного спротиву» пов'язують законність відповідних формувань з наявністю передбаченої законом підстави для їх створення, визначеною системою управління, підпорядкування та державного контролю [137; 141].

Організатори НЗВЗФ можуть використовувати зовнішньо правомірні форми спортивної підготовки, військово-патріотичного виховання, охоронної

діяльності або громадської самоорганізації для приховування вербування, установа командної вертикалі та підготовки до організованого застосування сили. Однострій, символіка, фізична підготовка чи використання військової термінології, взяті окремо, не є достатніми для визнання об'єднання НЗВЗФ. Оцінюванню підлягає сукупність передбачених ст. 260 КК України ознак: відсутність законної підстави для створення, наявність організаційної структури військового типу, єдиноначальності, підпорядкованості й дисципліни, проведення військової, стройової або фізичної підготовки, а для збройного формування – незаконна наявність придатної для використання зброї [114, с. 311]. Чіткість таких критеріїв забезпечує відмежування правомірної громадської активності від дій, спрямованих на створення та забезпечення діяльності НЗВЗФ.

Недовіра населення до державних інституцій знижує готовність повідомляти про вербування, місця підготовки, сховища зброї, незаконні блокпости та переміщення учасників формування. Її поглибленню сприяють корупційні прояви, попередній досвід неналежного реагування, побоювання розголошення відомостей, погрози з боку НЗВЗФ і сумніви у спроможності законної влади забезпечити захист. За відсутності безпечних каналів комунікації правоохоронні органи втрачають важливі джерела відомостей про взаємопов'язані дії зі створення формування. Відновлення довіри передбачає сталу присутність законних органів влади, захист осіб, які повідомляють про загрозу, зрозуміле інформування населення, належне реагування на звернення та неухильне дотримання прав людини.

Нерівномірна інституційна спроможність органів влади на прифронтових і деокупованих територіях також створює умови для збереження або відновлення НЗВЗФ. Значне службове навантаження, пошкодження адміністративної та інформаційної інфраструктури, кадрові втрати, мінна небезпека, обмежений доступ до окремих населених пунктів і необхідність одночасного виконання безпекових та гуманітарних завдань ускладнюють системне оцінювання загроз. Організатори й залишені ними мережі можуть використовувати проміжок між відновленням державного контролю та повноцінним функціонуванням законних

інституцій для приховування учасників, зброї, документів і каналів зв'язку. Пріоритетного значення за таких умов набувають облік і вилучення незаконної зброї, обстеження покинутих об'єктів, відновлення державних реєстрів та інформаційних систем, налагодження взаємодії з населенням, а також установа організаторів, керівників і суб'єктів матеріально-технічного забезпечення НЗВЗФ.

Відновлення державного контролю над територією не припиняє дії детермінант створення НЗВЗФ автоматично. На деокупованих територіях можуть залишатися сховища зброї та боєприпасів, законспіровані учасники, засоби цифрового зв'язку, фінансові посередники й особи, пов'язані з окупаційними структурами. Економічне руйнування, дефіцит державних і соціальних послуг, взаємна недовіра та збереження зовнішнього координаційного впливу створюють передумови для повторного комплектування НЗВЗФ або трансформації його осередків у диверсійні, терористичні, найманські, контрабандні чи інші організовані структури насильницького спрямування. Запобігання має поєднувати виявлення та нейтралізацію залишених мереж із відновленням законного управління, зайнятості, освіти, соціального захисту, доступу до публічних послуг і сталої комунікації з територіальними громадами.

На прифронтових територіях сукупність детермінант посилюється близькістю бойових дій, інтенсивним переміщенням військовослужбовців і цивільного населення, поширенням зброї, пошкодженням інфраструктури та діяльністю ворожих розвідувальних і диверсійних мереж. Для вербування та забезпечення учасників організатори можуть використовувати знання місцевості, родинні й особисті зв'язки по обидва боки лінії бойового зіткнення, комерційні перевезення, прикриття волонтерською діяльністю та цифрові засоби комунікації. Водночас законна діяльність військовослужбовців, волонтерів, представників руху опору та інших осіб, залучених до оборони України у передбачених законом формах, не може ототожнюватися з діяльністю НЗВЗФ без установлення визначених кримінальним законом ознак такого формування.

На тимчасово окупованих територіях детермінанти створення НЗВЗФ утворюють найбільш концентроване поєднання. Держава-агресор контролює силові й матеріальні ресурси, інформаційне середовище, фінансові потоки та діяльність окупаційної адміністрації, а підконтрольні їй формування залучаються до виконання військових, охоронних, розвідувальних, адміністративно-поліцейських і репресивних функцій. Подальше формальне включення раніше створених НЗВЗФ до військових або інших силових структур російської федерації не змінює протиправного характеру їх первинного створення та попередньої діяльності. Кримінально-правовому оцінюванню підлягають час і обставини виникнення формування, джерела його комплектування та забезпечення, система командування, характер залежності від держави-агресора, а також роль і фактичні дії кожної особи. Інтеграція таких формувань у військово-окупаційний механізм є результатом тривалого зовнішнього управління та способом їх подальшого використання у збройній агресії проти України.

Таким чином, детермінація створення та діяльності НЗВЗФ становить багаторівневу систему взаємопов'язаних чинників. На макрорівні системоутворювальне значення в умовах воєнного стану мають збройна агресія рф, тимчасова окупація, зовнішнє управління, послаблення законних інституцій, економічне руйнування, вимушене переміщення населення, інформаційно-психологічний вплив і поширення незаконної зброї. На мезорівні відповідні умови реалізуються через діяльність організаторів, керівників і координаторів, мережі вербування, підготовки, фінансування, озброєння, матеріально-технічного забезпечення та цифрової комунікації, а також через корупційні зв'язки й недоліки міжвідомчої взаємодії. На індивідуальному рівні участь особи може зумовлюватися поєднанням ідеологічної, матеріальної, статусної, захисної або примусової мотивації із соціальною вразливістю, груповим впливом та конкретною життєвою ситуацією. Визначальною ланкою детермінаційного механізму є цілеспрямована діяльність організаторів, які використовують кризові явища, індивідуальні потреби й доступні ресурси для створення

керованої структури військового типу. Відповідно, запобігання створенню НЗВЗФ має спрямовуватися не лише на окремих учасників, а передусім на нейтралізацію організаційних, кадрових, фінансових, інформаційних, матеріально-технічних і транскордонних зв'язків, припинення зовнішнього управління та постачання зброї, усунення недоліків міжвідомчої координації, відновлення інституційної спроможності держави й зменшення вразливості населення до вербувального та примусового впливу.

2.3. Особливості характеристики осіб, причетних до створення й діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

У сучасних умовах воєнного стану дослідження осіб, причетних до створення та діяльності НЗВЗФ, набуває особливого значення для визначення змісту й спрямованості правоохоронних заходів запобігання. Суспільна небезпечність відповідних формувань зумовлюється їх організаційною структурою військового типу, єдиноначальністю, підпорядкованістю і дисципліною, проведенням військової, стройової або фізичної підготовки, а для збройних формувань – також незаконною наявністю придатної для використання вогнепальної, вибухової чи іншої зброї. Збройна агресія РФ, тимчасова окупація частини території України, зовнішнє управління, поширення незаконної зброї та використання цифрових засобів вербування і координації істотно вплинули на способи комплектування НЗВЗФ, функціональний розподіл між їх учасниками та мотивацію залучених осіб [117].

Воєнний стан зумовлює середовище, у якому НЗВЗФ можуть створюватися і функціонувати як складники військово-окупаційного механізму держави-агресора, засоби протиправного контролю над населенням або автономні структури організованого застосування сили. Їх кадрову основу становлять неоднорідні за соціальним статусом, життєвим досвідом, мотивацією і ступенем добровільності поведінки особи. Поряд з організаторами,

керівниками та зовнішніми координаторами до діяльності таких формувань залучаються вербувальники, інструктори, фінансові й логістичні посередники, постачальники зброї, зв'язківці, водії, медичні працівники, охоронці об'єктів і блокпостів, а також особи, які безпосередньо беруть участь у нападах. Водночас наявність військової підготовки або бойового досвіду не свідчить про схильність особи до протиправної поведінки. Відповідні ознаки набувають значення лише у взаємозв'язку з фактично виконуваними функціями, усвідомленням незаконного характеру формування та спрямованістю поведінки на забезпечення його діяльності.

Поведінка людини формується у взаємодії особистісних властивостей із конкретними соціальними умовами, груповим впливом і життєвою ситуацією, а тому не може пояснюватися лише окремими психологічними або демографічними характеристиками [63, с. 85; 87, с. 43]. Поняття особи правопорушника поєднує соціальне розуміння особистості з кримінально-правовим статусом суб'єкта, однак не створює підстав для презумпції протиправної поведінки щодо певної соціальної категорії.

Поняття «людина» відображає єдність біологічних і соціальних властивостей, тоді як категорія «особа» характеризує передусім соціально сформовані якості, систему ціннісних орієнтацій, набутий досвід, соціальні ролі та характер взаємодії з навколишнім середовищем [184, с. 163].

У науковій літературі особа правопорушника розглядається як носій соціально значущих і морально-психологічних властивостей, сформованих у процесі соціалізації, під впливом найближчого оточення, набутого досвіду та конкретної життєвої ситуації [100, с. 194]. Такий підхід потребує обов'язкового врахування групового впливу, зовнішнього інформаційного управління, матеріальної залежності, примусу на окупованій території та поступової зміни мотивації учасника.

У дослідженнях О. М. Джужі особа правопорушника визначається через сукупність соціальних і соціально значущих властивостей, потреб, мотивів, переконань та поведінкових установок, що проявляються у конкретному

кримінальному діянні й формуються у взаємодії з умовами зовнішнього середовища [42, с. 20]. В. О. Тюнін доповнює відповідне розуміння положенням про соціально типові ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення певного виду, що дає змогу виокремити характерний науковий тип [181, с. 153]. Застосування такого підходу до НЗВЗФ дозволяє встановити відмінності між організаційно-професійним типом лідера, ідейно орієнтованим учасником, матеріально залежним виконавцем і особою, залученою під примусом.

На думку С. А. Шалгунової, особа правопорушника охоплює комплекс соціальних властивостей, морально-психологічних деформацій і біопсихологічних особливостей, які проявляються в протиправній поведінці та характеризують її суспільну небезпечність [190, с. 20]. У дослідженні учасників НЗВЗФ наведене визначення доцільно застосовувати диференційовано, уникаючи ототожнення властивостей організаторів і керівників із характеристиками всіх інших осіб. Особливості поведінки учасника можуть визначатися не стійкою протиправною спрямованістю, а залежністю від групи, інформаційною ізоляцією, матеріальною вразливістю або примусовим впливом.

Як зазначав А. П. Закалюк, особам, які вчиняють кримінальні правопорушення, може бути властива антисуспільна спрямованість, що відображає деформації соціального розвитку, мотивації та ставлення до правових заборон [58, с. 240]. Запропоноване О. М. Ігнатовим розуміння особи насильницького правопорушника може бути використане для характеристики тих учасників НЗВЗФ, які безпосередньо застосовували насильство або брали участь у нападах [65]. Щодо організаторів і керівників НЗВЗФ така спрямованість проявляється в усвідомленому створенні НЗВЗФ, залученні інших осіб, установленні системи командування, забезпеченні озброєнням та використанні формування для досягнення політичних, воєнних, корисливих або інших протиправних цілей.

Суспільна небезпечність організаторів і керівників НЗВЗФ визначається їх спроможністю поєднати людські, фінансові, матеріально-технічні та інформаційні ресурси у керовану структуру військового типу. Вони визначають

мету й територію діяльності, способи комплектування, порядок підпорядкування, напрями підготовки, канали фінансування та постачання зброї. Натомість характеристика інших учасників залежить від конкретного внеску в діяльність формування. Виконання бойових, охоронних, розвідувальних, транспортних, фінансових, медичних, інформаційних або господарських функцій має оцінюватися з урахуванням їх значення для функціонування НЗВЗФ, усвідомлення особою характеру відповідної діяльності та ступеня її самостійності.

Слушним є зауваження В. І. Тимошенко про те, що психологічні або соціальні властивості можуть розглядатися як детермінанти протиправної поведінки лише за умови їх існування до вчинення відповідного діяння [172, с. 139].

Характеристика особи має також істотне значення для кримінального провадження, оскільки сприяє з'ясуванню мотивів, спрямованості умислу, ступеня добровільності поведінки, фактично виконуваної функції та місця суб'єкта в організаційній структурі формування [177, с. 96; 110, с. 128]. Відтак необхідно враховувати соціально-демографічні ознаки особи; соціально-рольові властивості, зокрема її становище в системі командування; професійні та спеціальні навички; морально-психологічні особливості; попередній протиправний досвід; характер зв'язків з організаторами, керівниками й зовнішніми координаторами. Окремому встановленню підлягають спосіб вступу, тривалість участі, обізнаність про незаконний характер формування, зміст одержаних завдань, участь у насильстві та обставини припинення зв'язків із НЗВЗФ.

Прикладне значення дослідження полягає у визначенні типових механізмів залучення до НЗВЗФ, способів утримання особи в його структурі та чинників, які сприяють добровільному припиненню участі. Результати такого аналізу дозволяють диференціювати заходи запобігання: щодо організаторів, керівників і зовнішніх координаторів пріоритетним є припинення управлінських і ресурсних зв'язків; щодо вербувальників, фінансистів та постачальників –

блокування відповідних каналів забезпечення; щодо інших учасників – усунення групової, інформаційної й матеріальної залежності та створення правових можливостей припинення участі.

Отже, характеристика лідерів та інших осіб, причетних до створення і діяльності НЗВЗФ, охоплює сукупність соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових та морально-психологічних властивостей [195; 12; 185; 6], які проявляються у взаємодії з організаційною структурою формування та конкретними умовами його функціонування. На відміну від кримінально-правового поняття суб'єкта кримінального правопорушення, відповідна характеристика дозволяє дослідити місце особи в системі командування, механізм її залучення, ступінь добровільності, виконувану функцію, тривалість участі та ставлення до насильницької діяльності. В умовах воєнного стану та тимчасової окупації такий підхід забезпечує відмежування організаторів і добровільних активних учасників НЗВЗФ від осіб, поведінка яких була зумовлена обманом, залежністю або примусом, а також визначає адресні напрями запобіжного впливу.

Таким чином, *під особою, яка вчиняє діяння, передбачені ст. 260 КК України, пропонується розуміти фізичну осудну особу, яка досягла шістнадцятирічного віку та умисно створює не передбачене законом воєнізоване або збройне формування; бере участь у його діяльності; здійснює керівництво ним; фінансує його; постачає йому зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку; бере участь у складі такого формування в нападі на підприємства, установи, організації чи громадян.*

Характеристика таких осіб включає:

1. Соціально-демографічні ознаки, до яких належать стать, вік, громадянство, рівень освіти, сімейний стан, місце проживання, зайнятість та матеріальне становище. Відповідні відомості характеризують соціальне становище особи, доступні їй ресурси, характер зв'язків і можливі чинники вразливості, але самі по собі не свідчать про схильність до участі в НЗВЗФ.

2. Соціально-рольові та професійні властивості, які відображають місце особи у формуванні, її авторитет, підпорядкованість, професійний досвід, військові, технічні, фінансові, медичні, транспортні, інформаційні або організаційні навички. Визначальне значення має не формальна назва посади, а фактично виконувана функція: створення формування, керівництво ним, участь у діяльності, фінансування, постачання зброї або участь у нападі.

3. Кримінально-правові ознаки, які визначають можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності: досягнення встановленого законом віку, осудність, здатність усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій та керувати ними; характеризують форму і тривалість участі, зміст умислу, причетність до насильницьких дій, наявність попередніх судимостей, використання зброї, виконання організаційних або керівних функцій, одержання матеріальної вигоди, обставини виходу з формування та сприяння припиненню його діяльності. Наявність військового статусу, спеціальної підготовки, службових повноважень або законного доступу до зброї не є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 260 КК України, однак може мати значення для встановлення способу створення й забезпечення НЗВЗФ, виконуваної функції та можливості використання спеціальних знань і ресурсів.

4. Мотиваційні та морально-психологічні властивості, що охоплюють політичні й ідеологічні установки, матеріальну зацікавленість, прагнення влади або статусу, групову солідарність, ставлення до організованого насильства, здатність підкорятися груповим нормам, рівень самоконтролю та ступінь добровільності поведінки. Окремого врахування потребують випадки залучення шляхом обману, матеріальної залежності, погроз або примусу [117].

Комплексне дослідження зазначених властивостей дозволяє встановити не лише індивідуальні особливості особи, а й соціальні та організаційні умови її залучення до НЗВЗФ. Аналіз способу життя, професійного досвіду, найближчого оточення, каналів комунікації, характеру взаємодії з організаторами й керівниками, впливу воєнних подій та окупаційного режиму дозволяє визначити

механізм вступу до формування і подальшого закріплення особи в його структурі. Відповідний підхід має значення для диференціації запобіжних заходів залежно від функціональної ролі, мотивації та ступеня добровільності поведінки.

Соціально-демографічну характеристику доцільно розпочати зі статевого розподілу досліджуваної сукупності. Результати узагальнення емпіричних матеріалів засвідчили, що близько 93 % установлених осіб становили чоловіки (додатки Б, В). Переважання чоловіків пояснюється особливостями функцій, які виконуються у НЗВЗФ, зокрема несенням служби на блокпостах, охороною об'єктів, поводженням зі зброєю, проведенням розвідки, участю в бойових і силових діях. Водночас жінки можуть виконувати функції зв'язку, медичного, фінансового, інформаційного, кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Найбільш представленою є вікова група від 25 до 40 років, частка якої становить приблизно 70–73 % (додатки Б, В). Особи відповідного віку, як правило, поєднують фізичну спроможність виконувати завдання в умовах підвищеного ризику з набутими професійними, технічними, організаційними й комунікаційними навичками. Серед організаторів і керівників частіше представлені особи старшого віку, які мають розвинені соціальні зв'язки, авторитет, доступ до фінансових і матеріальних ресурсів та спроможність забезпечувати внутрішню дисципліну. Молодші учасники можуть залучатися через соціальні мережі, особисті контакти, потребу в груповому визнанні, матеріальні стимули або маніпулятивний інформаційний вплив.

Досвід військової служби, участі в бойових діях або проходження спеціальної підготовки виявлено приблизно у 18–24 % досліджених осіб (додатки Б, В). Відповідні навички можуть використовуватися для організації системи командування, військової підготовки учасників, поводження зі зброєю, інженерного обладнання позицій, забезпечення зв'язку, розвідки, конспірації та медичної допомоги. Водночас факт військової служби або наявність бойового досвіду не має самостійного криміногенного змісту і не може слугувати

підставою для упередженого ставлення до ветеранів чи військовослужбовців. Правове значення виникає лише у разі свідомого використання спеціальних знань для створення або забезпечення діяльності НЗВЗФ.

За громадянством у дослідженій сукупності переважали громадяни України. Наявність серед учасників громадян рф або інших держав обумовлювалася зовнішнім комплектуванням, направленням інструкторів, координаторів і спеціалістів, а також транскордонним характером матеріально-технічного забезпечення. Громадянство, етнічне походження, мова спілкування або місце проживання не можуть розглядатися як самостійні ознаки схильності до участі у НЗВЗФ. Оцінюванню підлягають конкретні організаційні та функціональні зв'язки особи з відповідним формуванням.

Освітній рівень учасників НЗВЗФ є неоднорідним і залежить від виконуваної функції. Серед безпосередніх виконавців переважають особи із загальною середньою або професійною освітою. Організатори, керівники, фінансисти, зв'язківці, технічні спеціалісти, інструктори та особи, залучені до інформаційного забезпечення, частіше мають професійну передвищу або вищу освіту. За результатами дослідження сукупна частка осіб із професійною, професійно-технічною або вищою освітою становила близько 54 % (додатки Б, В). Такий розподіл підтверджує, що створення й діяльність НЗВЗФ потребують не лише фізичної спроможності застосовувати силу, а й організаційних, фінансових, технічних та інформаційних компетентностей.

Освітній рівень сам по собі не визначає протиправної спрямованості поведінки. Значення мають зміст ціннісних орієнтацій, рівень правосвідомості, сприйнятливості до пропагандистського впливу, здатність критично оцінювати інформацію та усвідомлювати незаконний характер формування. В окремих випадках організатори цілеспрямовано добирають осіб із навичками управління транспортом, ремонту техніки, радіозв'язку, програмування, фінансового обліку, медицини, інженерної справи або поводження зі зброєю. Наявність відповідної освіти характеризує ресурсні можливості формування, але не може розглядатися як ознака схильності її носія до протиправної діяльності.

В умовах воєнного стану змінився професійний склад осіб, які можуть бути залучені до діяльності НЗВЗФ. Серед них трапляються колишні військовослужбовці, працівники правоохоронних та охоронних структур, спортсмени, водії, медичні працівники, інженери, підприємці й фахівці у сфері інформаційних технологій. За результатами дослідження частка осіб зі спеціальною військовою, правоохоронною, охоронною або спортивною підготовкою становила близько 6 % (додатки Б, В). Їх участь може підвищувати організаційну спроможність формування, забезпечувати професійне поведіння зі зброєю, підготовку учасників, конспірацію, розвідку, технічне забезпечення та протидію заходам законних органів влади.

Разом із тим професійна належність не може використовуватися для формування припущення про протиправну поведінку. Наукове і практичне значення має встановлення того, яким чином конкретні знання були використані у діяльності НЗВЗФ, чи усвідомлювала особа незаконний характер формування та чи був її внесок спрямований на підтримання його функціонування. Відповідний підхід запобігає необґрунтованій стигматизації ветеранів, військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, спортсменів і представників охоронної сфери.

Сімейний стан відображає характер найближчих соціальних зв'язків, однак не визначає поведінку особи безпосередньо. Серед досліджених учасників 48 % були неодруженими, 8 % – розлученими, 2 % перебували у фактичних шлюбних відносинах. Відсутність стійких сімейних зв'язків може посилювати залежність особи від групового оточення, тоді як наявність родини здатна виконувати стримувальну функцію та сприяти добровільному припиненню участі. Водночас у 82 % засуджених формальних ознак сімейного неблагополуччя не встановлено, що підтверджує неможливість пояснення участі у НЗВЗФ виключно особливостями сімейного середовища (додатки Б, В).

Родинні й дружні зв'язки можуть виконувати як запобіжну, так і протилежну функцію. Підтримка сім'ї, стабільне соціальне оточення та доступ до допомоги знижують залежність особи від вербувальника або керівника

формування. Натомість участь родичів і близьких знайомих у НЗВЗФ, спільна матеріальна зацікавленість, схвалення збройного насильства або страх перед санкціями з боку групи можуть полегшувати залучення і перешкоджати виходу з формування. Мережевий характер комплектування пояснює поширення вербування через довірчі міжособистісні контакти.

Соціально-рольова характеристика засвідчила значну частку осіб, які на момент залучення до НЗВЗФ не мали стабільної зайнятості. За результатами дослідження близько 72 % учасників працездатного віку офіційно не працювали й не навчалися (додатки Б, В). В умовах окупації, руйнування підприємств, втрати доходів і залежності від розподілу базових ресурсів відсутність законних джерел існування може використовуватися вербувальниками для залучення населення шляхом обіцянок оплати, харчування, житла, захисту або доступу до майна.

Постійною або тимчасовою зайнятістю були охоплені близько 20 % досліджених осіб. Серед них – робітники, водії, дрібні підприємці, працівники охоронної сфери, медичні працівники, спортсмени, військовослужбовці й колишні працівники правоохоронних органів. Зайнятість могла використовуватися для доступу до транспорту, приміщень, обладнання, інформації, фінансових ресурсів або об'єктів інфраструктури. Тому професійний статус має досліджуватися не як формальна біографічна ознака, а у взаємозв'язку з фактично виконуваною функцією та ресурсами, переданими формуванню.

Окремого аналізу потребує участь осіб із бойовим досвідом і військовою підготовкою. Набуті ними знання можуть забезпечувати планування операцій, організацію підготовки, обладнання позицій, використання засобів зв'язку, поводження зі зброєю і надання медичної допомоги. Психологічні наслідки війни, зокрема травматичний досвід, не визначають протиправної поведінки автоматично. Детермінаційне значення виникає лише тоді, коли відповідні обставини поєднуються з протиправною мотивацією, вербувальним впливом, груповою залежністю, доступом до зброї та фактичним включенням особи в організаційну структуру НЗВЗФ.

Наведені показники засвідчують неоднорідність соціально-демографічного і професійного складу НЗВЗФ. Серед їх учасників переважають чоловіки молодого та середнього віку; значна частина не має стабільної зайнятості; окремі особи володіють військовими, технічними, правоохоронними, медичними або організаційними навичками. Водночас відповідні характеристики не утворюють універсального портрета учасника НЗВЗФ і не можуть застосовуватися ізольовано від аналізу способу залучення, мотивації, ступеня добровільності, місця в системі підпорядкування та фактично виконуваних дій.

В умовах воєнного стану відбувається не стільки однорідна «професіоналізація» складу НЗВЗФ, скільки його функціональне ускладнення. Поряд із виконавцями силових і охоронних завдань формування потребують організаторів, керівників, вербувальників, інструкторів, фінансистів, постачальників зброї, зв'язківців, водіїв, медичних працівників, технічних спеціалістів та осіб, які здійснюють інформаційне забезпечення. Залучення фахівців із різними компетентностями підвищує керованість, стійкість, мобільність і здатність формування відновлювати діяльність після втрати окремих учасників.

Отже, характеристика лідерів та інших учасників НЗВЗФ не може зводитися до твердження про переважання соціально нестабільних або маргіналізованих категорій населення. Кадровий склад таких формувань охоплює як соціально вразливих осіб, залучених під впливом матеріальної залежності, пропаганди або примусу, так і організаторів, керівників та спеціалістів, які свідомо використовують професійні знання, соціальні зв'язки й доступні ресурси для створення та забезпечення діяльності НЗВЗФ. Диференціація відповідних категорій має ґрунтуватися на функціональній ролі, змісті умислу, ступені добровільності, тривалості участі та фактичному внеску кожної особи.

Вивчення *кримінально-правових ознак* осіб, причетних до створення та діяльності НЗВЗФ, засвідчило, що попередній кримінальний досвід властивий не

всім. На момент притягнення до кримінальної відповідальності раніше судимими були близько 25 % осіб. Серед них 60 % відбували покарання за крадіжки, 20 % – за грабежі, 11 % – за розбої, решта – за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, хуліганством, незаконним поводженням зі зброєю та іншими протиправними діями. За віком учинення першого кримінального правопорушення відповідні особи розподілилися таким чином: до 15 років – 5 %, від 15 до 20 років – 31 %, від 20 до 25 років – 35 %, від 25 до 30 років – 13 %, від 30 до 35 років – 10 %, від 35 до 40 років – 4 %, від 40 до 45 років – 2 % (додатки Б, В).

Наведені показники свідчать, що для частини учасників НЗВЗФ залученню до формування передували досвід протиправної поведінки, перебування у кримінальному середовищі або незаконного поводження зі зброєю. Водночас попередня судимість не є типовою чи обов'язковою ознакою відповідної особи. До НЗВЗФ можуть залучатися особи, які раніше не вчиняли кримінальних правопорушень, однак потрапили під вплив пропаганди, матеріальної залежності, групового тиску, обману чи примусу. Тому характеристика попереднього кримінального досвіду повинна поєднуватися з установленням способу вступу, мотивації, ступеня добровільності та фактично виконуваної функції.

Показовими є матеріали кримінальних проваджень щодо осіб, які створювали НЗВЗФ шляхом добору учасників, визначення структури й території діяльності, призначення командирів, організації військової підготовки, забезпечення місць дислокації, зв'язку, транспорту та озброєння. У таких випадках суспільна небезпечність організатора полягає не лише у власній участі, а й у поєднанні розрізнених людських і матеріальних ресурсів у керовану структуру військового типу, здатну до організованого застосування сили [167].

Серед осіб, щодо яких винесено судові рішення, близько 17 % виконували функції організаторів або керівників НЗВЗФ, решта брали участь у їх діяльності чи здійснювали забезпечувальні функції. Найвищий ступінь суспільної небезпечності властивий організаторам, керівникам і зовнішнім координаторам,

які визначають мету, структуру, порядок комплектування, напрями діяльності та джерела забезпечення НЗВЗФ. Водночас значний внесок у функціонування формування можуть здійснювати фінансисти, постачальники зброї, інструктори, вербувальники, зв'язківці, водії, медичні працівники та особи, відповідальні за охорону об'єктів або блокпостів. Кримінально-правова оцінка має ґрунтуватися не на формальній назві посади, а на змісті фактично виконуваної функції та усвідомленні її значення для діяльності НЗВЗФ.

Окремої уваги потребує наявність серед учасників НЗВЗФ колишніх працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, представників охоронних структур, спортсменів та інших осіб зі спеціальною підготовкою, частка яких у дослідженій сукупності становила близько 6 %. Володіння навичками поводження зі зброєю, військового планування, розвідки, зв'язку, конспірації та організації внутрішньої дисципліни може посилювати функціональну спроможність формування. Використання відповідних знань дозволить забезпечити професійніший добір учасників, облаштування позицій, розподіл ролей і протидію заходам законних органів влади.

Наявність військового або правоохоронного досвіду не є показником протиправної спрямованості особи. Суспільно небезпечного значення відповідні навички набувають лише за умови їх свідомого використання для створення НЗВЗФ, керівництва ним, підготовки учасників, забезпечення озброєнням або виконання інших функцій, спрямованих на підтримання його діяльності. Економічні труднощі, демобілізація чи втрата професійної перспективи також не зумовлюють протиправної поведінки автоматично, а можуть мати значення лише у взаємодії з вербувальним впливом, відповідною мотивацією та конкретною життєвою ситуацією.

Кримінально-правова характеристика передбачає врахування обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання. У 49 % досліджених випадків встановлено щире каяття, визнання вини, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, наявність утриманців або вчинення діяння внаслідок збігу тяжких особистих чи сімейних обставин. У 39 % випадків

установлено обставини, які підвищували ступінь суспільної небезпечності поведінки, зокрема рецидив, учинення інших насильницьких кримінальних правопорушень, використання безпорадного стану потерпілого або перебування особи у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. У 14 % досліджених матеріалів відповідні обставини окремо не зазначалися.

Соціальне становище та побутові умови осіб, причетних до НЗВЗФ, не підтверджують однозначної залежності між матеріальною незабезпеченістю та вступом до формування. Так, 58 % осіб не вказували на істотні проблеми з умовами життя, 29 % зазначали наявність фінансових труднощів, 6 % – проблеми з житлом, 7 % – сімейні конфлікти. Отже, матеріальна потреба є лише одним із можливих чинників залучення. Поряд із нею значення мають політичні й ідеологічні установки, прагнення влади або статусу, групова солідарність, потреба у захисті, пропагандистський вплив, страх і примус.

Близько 14 % осіб називали основним джерелом існування доходи, одержані внаслідок протиправної діяльності, ще 9 % – матеріальну підтримку знайомих і родичів. Для інших джерелом забезпечення була офіційна або неофіційна зайнятість. Такі показники засвідчують, що для частини учасників матеріальна вигода від перебування у НЗВЗФ набула систематичного характеру. Оплата, доступ до майна, житла, транспорту, пального, зброї або інших ресурсів могли використовуватися керівниками як засоби комплектування, підтримання дисципліни й утримання особи у складі формування.

Морально-психологічні властивості осіб НЗВЗФ характеризуються неоднорідністю ціннісних орієнтацій та мотивів. Для організаторів і керівників характерними можуть бути прагнення до влади, контролю над територією і ресурсами, політична або ідеологічна спрямованість, матеріальна зацікавленість та готовність використовувати інших осіб для досягнення поставленої мети. Серед безпосередніх учасників частіше простежуються групова залежність, конформізм, матеріальна мотивація, пошук захисту або статусу. Окрему категорію становлять особи, залучені внаслідок погроз, обману чи примусу.

Особи, які у складі НЗВЗФ безпосередньо застосовують зброю, беруть участь у нападах, несуть службу на блокпостах або здійснюють незаконні затримання, як правило, мають достатню фізичну підготовку, витривалість, навички поводження зі зброєю та здатність діяти в умовах ризику. Для виконання таких функцій важливими є рішучість, самоконтроль, дисциплінованість, здатність підкорятися наказам і погоджувати поведінку з іншими учасниками. За результатами вивчення судових рішень, 22 % учасників проходили попередню перевірку перед зарахуванням до формування, яка могла включати з'ясування фізичної витривалості, уміння поводитися зі зброєю, здатності виконувати накази й дотримуватися конспірації. Близько 22 % осіб повідомили про наявність жорсткої внутрішньої дисципліни та санкцій за невиконання наказів керівника, зокрема матеріального впливу, погроз або фізичного примусу.

В окремих формуваннях установлювалися обмеження щодо вживання алкоголю та наркотичних засобів, запроваджувалися фізична і військова підготовка, чергування та внутрішні правила поведінки. Частка таких формувань становила близько 3 % досліджених випадків. Відсутність письмово закріплених правил не свідчить про відсутність організованості, оскільки підпорядкованість може забезпечуватися усними наказами, авторитетом керівника, матеріальною залежністю, груповою лояльністю або примусовими санкціями.

Обдуманий характер поведінки частини учасників підтверджується тим, що лише 8 % перебували під час виконання завдань у стані алкогольного сп'яніння, а 7 % – у стані наркотичного сп'яніння. Функціонування НЗВЗФ, як правило, передбачає попередній розподіл завдань, визначення маршрутів, об'єктів охорони або нападу, способів зв'язку, порядку чергування і подальшого приховування діяльності. Тому участь у формуванні не може пояснюватися виключно спонтанною або ситуативною поведінкою.

За даними вивчення судових рішень, 75 % учасників оцінили стан свого фізичного здоров'я як задовільний, 10 % проходили протитуберкульозне лікування. Відомості про стан здоров'я мають значення для встановлення можливості виконувати конкретні функції, однак не характеризують

протиправної спрямованості особи. Так само наявність алкогольної чи наркотичної залежності потребує підтвердження належними медичними даними й не може презюмуватися на підставі загальної належності особи до НЗВЗФ.

Мотивація участі у НЗВЗФ має змішаний характер. Політичні й ідеологічні установки можуть поєднуватися з матеріальною вигодою, прагненням влади, статусу, захисту або належності до впливової групи. Особа може вступити під впливом пропаганди, залишатися у формуванні через оплату чи доступ до ресурсів, а виконувати окремі накази внаслідок погроз. Тому під час визначення мотиву необхідно досліджувати не лише рішення про вступ, а й подальшу зміну поведінки та обставини, які перешкоджали припиненню участі.

Майже 30 % учасників зазначали, що мали намір вийти з формування, однак фактично припинили участь лише близько 7 %. Основними перешкодами були страх покарання з боку керівників, погрози близьким, матеріальна залежність, відсутність безпечного маршруту виходу та затримання до реалізації відповідного наміру. Наведені відомості характеризують не тільки особистісну позицію учасника, а й механізми внутрішнього контролю, за допомогою яких керівники забезпечують стійкість НЗВЗФ.

Рівень усвідомлення неминучості відповідальності також був неоднаковим. Серед 63 % осіб розраховували уникнути покарання, 12 % виявляли байдужість до можливих правових наслідків, 25 % усвідомлювали ймовірність притягнення до відповідальності. Щодо оцінки власної поведінки 56 % висловили каяття, 18 % не шкодували про вчинене, решта не змогли однозначно визначити своє ставлення.

Наукові дослідження та узагальнення емпіричних матеріалів свідчать, що попередній кримінальний досвід може посилювати авторитет організатора або керівника НЗВЗФ, забезпечувати його обізнаність із засобами конспірації, незаконними каналами постачання зброї, способами протидії правоохоронним органам та механізмами встановлення внутрішньої дисципліни [149, с. 70]. За нашим дослідженням, раніше засудженими були 42 % осіб, які виконували організаційні або керівні функції. Водночас 47 % організаторів, керівників та

активних учасників не мали попередніх судимостей, що спростовує уявлення про кримінальний рецидив як обов'язкову передумову набуття лідерського становища у НЗВЗФ.

Відсутність судимості не виключає цілеспрямованого створення формування, керівництва ним або активного забезпечення його діяльності. Визначальними можуть бути політична чи ідеологічна мотивація, прагнення влади й контролю над територією, матеріальна зацікавленість, організаційні здібності, доступ до зброї та інших ресурсів, зв'язки із зовнішніми координаторами. За таких умов внутрішня структура НЗВЗФ, авторитет керівника, пропагандистські наративи та система групових санкцій сприяють швидкому засвоєнню новими учасниками встановлених правил поведінки, підпорядкуванню наказам і включенню у функціональну діяльність формування.

У матеріалах кримінальних проваджень простежується розподіл організаційних функцій між кількома особами. Один зі співорганізаторів може забезпечувати загальне управління, зовнішню координацію, фінансування, придбання транспорту, засобів зв'язку, спорядження та зброї, тоді як інший здійснює вербування, формує кадрову основу, розробляє структуру, розподіляє функції та контролює виконання наказів. Відповідна взаємодія характеризує спільне створення НЗВЗФ і свідчить, що фактичне лідерство не завжди зосереджується в одній особі [166].

Організатор НЗВЗФ, як правило, визначає мету, територію і напрями діяльності формування; установлює зв'язки із зовнішніми суб'єктами; залучає фінансові, кадрові та матеріально-технічні ресурси; організовує пошук приміщень, транспорту, засобів зв'язку і зброї; забезпечує формування командної вертикалі. Керівник підтримує функціонування вже створеної структури, видає накази, розподіляє завдання, контролює підготовку учасників, переміщення підрозділів і використання ресурсів. У конкретному випадку функції організатора й керівника можуть поєднуватися або розподілятися між кількома особами.

Добір кандидатів здійснюється з урахуванням їх лояльності, дисциплінованості, фізичної підготовки, професійних знань, уміння поводитися зі зброєю, здатності діяти в умовах ризику та дотримуватися конспірації. Попередня судимість не завжди має вирішальне значення, оскільки організаторів цікавить передусім спроможність кандидата виконувати визначену функцію. Для одних осіб такою функцією є несення служби на блокпостах або охорона об'єктів, для інших – керування транспортом, забезпечення зв'язку, проведення підготовки, вербування, фінансове чи інформаційне забезпечення.

Суспільна небезпечність особи без попереднього кримінального досвіду може істотно підвищуватися після включення до НЗВЗФ, одержання зброї, підпорядкування керівникові та прийняття встановлених у формуванні норм. Водночас відповідний процес не можна пояснювати лише впливом групи. Необхідно враховувати первинну мотивацію, добровільність вступу, усвідомлення незаконного характеру формування, характер ініціативи та фактично виконувані дії. Групова взаємодія посилює вже наявну готовність особи до певної поведінки, але не усуває потреби в її індивідуальному оцінюванні.

За результатами дослідження лише близько 2 % організаторів і керівників виконували виключно управлінські функції та безпосередньо не залучалися до інших напрямів діяльності формування. Більшість поєднувала організаційні й керівні повноваження з вербуванням, фінансуванням, постачанням ресурсів, проведенням підготовки або координацією конкретних операцій. Таке поєднання посилює особистий авторитет керівника, забезпечує безпосередній контроль за виконанням наказів і зменшує можливість виникнення альтернативних центрів впливу.

Лідерство у НЗВЗФ зумовлюється поєднанням організаційних здібностей із протиправною спрямованістю їх використання. Організаторам і керівникам можуть бути властиві цілеспрямованість, рішучість, розвинені комунікаційні навички, здатність до стратегічного планування, розподілу ресурсів і підпорядкування інших осіб. Негативного змісту відповідні властивості

набувають через спрямування на створення та забезпечення діяльності не передбаченої законом структури військового типу, організоване застосування сили, підтримання окупаційного режиму або реалізацію інших протиправних цілей. Саме поєднання організаційних можливостей із відповідною мотивацією забезпечує здатність особи створити кероване формування та підтримувати його внутрішню дисципліну [191, с. 132].

Функціональна роль організатора або керівника має визначальне значення для виникнення, стійкості та відтворення НЗВЗФ. До основних напрямів його діяльності належать:

1. кадровий – пошук і добір кандидатів, перевірка їх лояльності, призначення командирів, формування окремих ланок і заміна вибулих учасників;
2. організаційно-управлінський – визначення структури формування, системи підпорядкування, порядку взаємодії між підрозділами та способів виконання поставлених завдань;
3. командний – видання наказів, розподіл функцій, координація дій, контроль за їх виконанням та оцінювання результатів;
4. матеріально-технічний – забезпечення приміщеннями, транспортом, засобами зв'язку, спорядженням, харчуванням, медичними засобами, зброєю та боєприпасами;
5. фінансовий – визначення джерел фінансування, розподіл коштів, виплата винагород, використання підприємств, благодійних зборів, готівкових переказів, електронних платіжних інструментів або віртуальних активів;
6. інформаційний – збирання відомостей про законні органи влади, військові підрозділи, об'єкти інфраструктури та місцеве населення, організація зв'язку й забезпечення конспірації;
7. вербувально-пропагандистський – поширення матеріалів, що виправдовують автономне застосування сили, формування образу ворога, залучення нових учасників і підтримання їх лояльності;

8. стратегічний – визначення території та перспектив діяльності, установа зовнішніх зв'язків, координація з державою-агресором, її збройними формуваннями або окупаційною адміністрацією;

9. дисциплінарний – запровадження внутрішніх правил, заохочень і санкцій, запобігання непокорі та підтримання єдиноначальності.

У матеріалах проваджень щодо НЗВЗФ відповідна модель виявляється у послідовному здійсненні організатором комплексу дій: визначенні мети створення формування, доборі осіб, формуванні командної вертикалі, забезпеченні місць дислокації, організації підготовки, придбанні або одержанні зброї, розподілі функцій і встановленні системи зв'язку. Наявність єдиного плану, підпорядкованість учасників, узгодженість їхньої поведінки та спільне матеріально-технічне забезпечення підтверджують керований характер формування [165].

Озброєння НЗВЗФ може забезпечуватися шляхом передачі державою-агресором або пов'язаними з нею суб'єктами, незаконного переміщення через державний кордон, викрадення зі складів, придбання через кримінальні зв'язки, привласнення залишеної на місцях бойових дій зброї або її перерозподілу між підрозділами. Організатор чи керівник може не зберігати або не передавати зброю особисто, однак забезпечувати функціонування відповідного каналу, визначати відповідальних осіб, погоджувати обсяги постачання та контролювати розподіл озброєння.

Структурованість НЗВЗФ виявляється у створенні командної, штабної, силової, розвідувальної, охоронної, транспортної, інженерної, медичної, фінансової й інформаційної ланок. Навіть за відсутності формалізованого штатного розпису розподіл функцій може бути достатньо чітким: одна особа відповідає за вербування, інша – за зброю, транспорт, зв'язок, фінанси чи інформаційний супровід. Керівник забезпечує взаємодію між такими ланками та спрямовує їх діяльність на досягнення спільної мети.

Установлення фактичної ролі організатора або керівника не може ґрунтуватися виключно на використанні позивного, військового звання,

публічному авторитеті або формальному включенні до певного списку. Значення мають конкретні управлінські дії: видання обов'язкових наказів, призначення відповідальних осіб, розподіл ресурсів, координація підрозділів, визначення напрямів діяльності та контроль за виконанням завдань. Такий підхід забезпечує відмежування керівництва НЗВЗФ від участі в його діяльності та інших форм сприяння.

Характеристика інших учасників має будуватися з урахуванням того, що їх мотивація, ступінь добровільності та внесок у функціонування формування істотно різняться. За результатами емпіричного дослідження прагнення до матеріальної вигоди було властиве 66 % осіб. Для 29 % характерним було істотне зниження значення моральних і правових обмежень; у 17 % встановлено підвищену готовність до жорстокого поводження або застосування сили; 15 % виявляли схильність до ризику та небезпечних ситуацій. Близько 4 % не мали виражених девіантних установок і були залучені під впливом конкретної ситуації, залежності або групового тиску.

На підставі судових рішень і наукової літератури учасників НЗВЗФ доцільно розподілити на чотири типи, які відрізняються мотивацією, належністю до НЗВЗФ, характером соціальних зв'язків і фактично виконуваними функціями.

1. Ситуаційний тип (15 %) – особи, які до вступу у формування загалом були соціально адаптованими та не мали стійкої протиправної спрямованості. Залучення таких осіб відбувається під впливом конкретної ситуації: втрати роботи або житла, перебування в окупації, матеріальної залежності, загрози безпеці, впливу близького оточення чи помилкового сприйняття формування як законного.

Для ситуаційного типу характерні нестійка мотивація, обмежена тривалість участі, виконання окремих допоміжних або охоронних завдань, відсутність значної ініціативи та порівняно вища можливість добровільного виходу. Такі особи рідко виконують організаційні або керівні функції. Правове оцінювання їхньої поведінки потребує особливо ретельного встановлення обізнаності про незаконний характер формування, добровільності вступу, змісту виконаних дій та обставин припинення участі.

2. Залежний тип (35 %) – особи, поведінка яких значною мірою визначається груповим впливом, авторитетом керівника, матеріальною або психологічною залежністю. Залучення таких осіб може відбуватися через родинні й дружні зв'язки, потребу у захисті, прагнення належності до впливової групи, відсутність стабільних соціальних орієнтирів або залежність від розподілу ресурсів.

Характерними є підвищена сугестивність, недостатня здатність протистояти груповому тиску, прийняття встановлених у формуванні норм і виконання наказів без самостійного оцінювання їх правомірності. У структурі НЗВЗФ такі особи найчастіше виконують охоронні, патрульні, транспортні, господарські або інші виконавські функції. В умовах воєнного стану їх вразливість може посилюватися втратою житла, роботи, родинних зв'язків і доступу до законних джерел існування.

3. Ідейний тип (23 %) – представники такого типу свідомо приймають політичні або ідеологічні наративи, якими обґрунтовується необхідність автономного організованого застосування сили, заперечується легітимність української державності або виправдовується діяльність держави-агресора. Їх мотивація формується під впливом тривалої пропаганди, інформаційної ізоляції, вибіркового тлумачення історії, конструювання образу загрози та схвалення відповідної поведінки найближчим оточенням.

Для представників ідейно орієнтованого типу характерними можуть бути стійкість мотивації, готовність виконувати завдання без безпосередньої матеріальної винагороди, участь у вербуванні, пропагандистському супроводженні, охороні об'єктів, діяльності блокпостів або силових операціях. Політичні погляди чи критичне ставлення до влади самі по собі не мають кримінально-правового значення. Визначальним є перехід від переконань до конкретних дій зі створення, керівництва, комплектування, озброєння або забезпечення діяльності НЗВЗФ.

4. Професійний тип (27 %) – особи, які володіють організаційними, управлінськими, військовими, технічними, фінансовими, інформаційними або іншими спеціальними знаннями та свідомо використовують їх для створення і

забезпечення діяльності НЗВЗФ. До цієї категорії можуть належати організатори, керівники, інструктори, зовнішні координатори, вербувальники, фінансисти, постачальники зброї, фахівці зі зв'язку, транспорту або цифрової інфраструктури.

Характерними є здатність до планування, розподілу функцій і ресурсів, установлення підпорядкованості, підтримання конспірації, організації військової підготовки та координації окремих ланок. Організаційно-професійний тип становить найбільшу небезпеку для стійкості формування, оскільки забезпечує не лише виконання окремих завдань, а й відтворення його кадрової, командної, фінансової та матеріально-технічної інфраструктури.

Наявність бойового, військового, правоохоронного чи охоронного досвіду не є достатньою підставою для віднесення особи до організаційно-професійного типу. Значення має свідоме використання відповідних знань у протиправній діяльності. Посттравматичні стани також не визначають готовності до участі в НЗВЗФ і не можуть використовуватися для стигматизації ветеранів або військовослужбовців.

Запропонована типологія має аналітичний характер і не збігається з кримінально-правовим розподілом ролей, установленим ст. 260 КК України. Особа ситуаційного або залежного типу може фактично виконувати значущу функцію, а ідейний учасник – не брати безпосередньої участі у насильстві. Професійний тип найчастіше охоплює організаторів і керівників, але може включати також висококваліфікованого фінансиста, постачальника або інструктора. Тому типологічна належність не замінює встановлення конкретного діяння, умислу та фактичного внеску особи.

Узагальнення соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових і морально-психологічних характеристик засвідчує неоднорідність складу НЗВЗФ. Поряд з особами, які мають кримінальний досвід, до їх діяльності залучаються раніше не судимі громадяни, ідеологічно вмотивовані, соціально залежні виконавці, а також фахівці, спроможні забезпечувати управління, зв'язок, фінансування, озброєння, транспорт і військову підготовку.

Внутрішня структура НЗВЗФ характеризується системою єдиначальності, підпорядкованості й дисципліни. Організатори створюють формування та забезпечують його ресурсну основу; керівники підтримують командування й координують діяльність; інші учасники виконують силові, охоронні, розвідувальні, транспортні, технічні, медичні, інформаційні та господарські функції. Відмінності між відповідними ролями визначають ступінь суспільної небезпечності поведінки й напрями запобіжного впливу.

Отже, характеристика лідерів та інших учасників НЗВЗФ повинна ґрунтуватися на функціонально-рольовому підході, який поєднує вивчення мотивації, ступеня добровільності, професійних можливостей, місця в системі підпорядкування та фактичного внеску особи. Такий підхід дозволяє відмежувати організаторів, керівників і зовнішніх координаторів від учасників виконавського рівня, осіб, які виконували забезпечувальні функції, та осіб, залучених під впливом обману або примусу. В умовах воєнного стану відповідна диференціація має визначальне значення для спрямування правоохоронної діяльності на нейтралізацію командної, кадрової, фінансової, матеріально-технічної й інформаційної основи НЗВЗФ.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, що впродовж 2014–2025 рр. за ст. 260 КК України обліковано 3720 кримінальних правопорушень. Найвищі показники припали на початковий етап збройної агресії: 457 у 2014 р., 543 у 2015 р. і 536 у 2016 р.; сукупно за цей період обліковано 1536 правопорушень, або 41,3 % від загальної кількості. У 2017–2021 рр. відбулося загальне зниження показника з 431 до 213, хоча у 2020 р. його значення тимчасово зросло до 376. Відповідна динаміка відображала не припинення діяльності раніше створених НЗВЗФ, а завершення їх кадрового організаційного формування, системи командування, джерел фінансування та матеріального забезпечення. У 2022 р. кількість облікованих

порівняно з 2021 р. зросла на 29,6 % і становила 276 кримінальних правопорушень. Водночас про підозру повідомлено 294 особам, що на 110 % більше, ніж у 2021 р., а кількість проваджень, зупинених у зв'язку з розшуком підозрюваного, збільшилася з 9 до 81. Упродовж 2023–2025 рр. обліковано 187 правопорушень: 105 у 2023 р., 56 у 2024 р. і 26 у 2025 р., що становить 5,0 % усього масиву за досліджуваний період. Зниження показника 2025 р. на 95,2 % порівняно з максимальним рівнем 2015 р. не свідчить про відповідне зменшення суспільної небезпечності НЗВЗФ, оскільки відбувається в умовах інтеграції раніше створених формувань у військові структури та окупаційні адміністрації країни-агресора. Типовими для таких формувань є військова модель організації, єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліна, розподіл на командні, бойові, розвідувальні, охоронні, транспортні, медичні та матеріально-технічні підрозділи, використання позивних, внутрішніх правил і системи допуску до інформації. Комплектування здійснюється через особисті, родинні та професійні зв'язки, соціальні мережі й месенджери, матеріальне стимулювання, пропагандистський вплив, а на тимчасово окупованих територіях – також шляхом примусу та використання адміністративної залежності.

2. Сучасними тенденціями створення та діяльності НЗВЗФ є посилення зовнішнього командного, фінансового й матеріально-технічного забезпечення; перебування значної частини організаторів і керівників на тимчасово окупованих територіях або в рф; переважання серед притягнутих до відповідальності осіб, які виконували виконавські чи допоміжні функції; поширення діяльності на окуповані після 2022 р. території Запорізької та Херсонської областей; цифровізація вербування, передавання наказів і координації; виконання охоронних, адміністративних функцій та несення служби на блокпостах для забезпечення окупаційного режиму; поєднання політичної та корисливої мотивації; підвищення значення фінансових операцій, цифрових слідів і відомостей із відкритих джерел; ризик трансформації окремих осередків у диверсійні, найманські, контрабандні чи інші організовані насильницькі структури. Відтак запобігання створенню НЗВЗФ має спрямовуватися на

встановлення організаторів, керівників і зовнішніх координаторів, виявлення та припинення командних, кадрових, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних і транскордонних зв'язків, блокування каналів фінансування та постачання зброї, припинення вербування і військової підготовки, вилучення незаконної зброї й недопущення відновлення законспірованих осередків. На деокупованих територіях правове реагування має бути диференційованим: щодо осіб, які не виконували організаційних або керівних функцій, необхідно враховувати обставини залучення, тривалість та характер участі, усвідомлення протиправного характеру формування, фактично виконувані функції, участь у вчиненні насильницьких та інших кримінальних правопорушень, обставини виходу сприяння припиненню діяльності НЗВЗФ.

3. Детермінанти створення та діяльності НЗВЗФ систематизовано за макросоціальним, мезосоціальним та індивідуальним рівнями. На макрорівні системоутворювальне значення мають збройна агресія РФ і тимчасова окупація частини території України, які спричиняють послаблення або припинення діяльності законних органів влади, політичну й економічну дестабілізацію, вимушене переміщення населення, поширення зброї, боєприпасів і вибухових речовин у незаконному обігу, а також створюють умови для ворожого інформаційно-психологічного впливу. На мезорівні загальні кризові явища трансформуються у конкретні дії зі створення НЗВЗФ унаслідок цілеспрямованої діяльності організаторів, керівників і зовнішніх координаторів, функціонування неформальних та кримінальних мереж, каналів вербування, підготовки, фінансування, озброєння, матеріально-технічного забезпечення і цифрової координації учасників, а також використання локальних політичних і соціальних конфліктів та воєнізованих субкультур. Індивідуальний рівень охоплює ціннісні орієнтації, соціальний досвід і вразливість особи, її ставлення до організованого застосування насильства, а також ідеологічну, матеріальну, статусну чи захисну мотивацію; окремого врахування потребують випадки залучення під впливом погроз або іншого примусу. Визначальною ланкою детермінаційного механізму є діяльність організаторів, спроможних використати кризові умови,

індивідуальні потреби та наявні людські, фінансові, інформаційні й матеріально-технічні ресурси для створення керованої структури військового типу. Відтак запобігання створенню НЗВЗФ має передбачати комплексний вплив на детермінанти всіх рівнів із пріоритетним припиненням зовнішнього управління, вербування, фінансування, озброєння та координації таких формувань.

4. Встановлено, що у створенні та діяльності НЗВЗФ переважають особи чоловічої статі (93 %) віком 25–40 років (73 %), значна частина яких має професійну, професійно-технічну, фахову передвищу освіту (54 %), однак на момент залучення до формування офіційно не працювала й не навчалася (72 %). Досвід військової служби, участі в бойових діях або спеціальну підготовку мали близько 22 % осіб. Раніше судимі становлять 25 %, тоді як серед організаторів і керівників такий показник становив 42 %. Близько 17 % виконували організаційні або керівні функції, а 83 % брали участь у діяльності формування чи здійснювали фінансове, матеріально-технічне, транспортне, медичне, інформаційне та інше забезпечення. Основні мотивами вступу до НЗВЗФ охоплювати політичні та ідеологічні установки, прагнення влади або статусу, групову залежність, потребу в захисті, матеріальну вразливість, страх чи примус.

Запропоновано типологізацію осіб, причетних до створення та діяльності НЗВЗФ: 1. *Ситуаційний* тип (15 %) – соціально адаптовані особи без стійкої протиправної спрямованості, залучені внаслідок конкретної життєвої ситуації, зокрема втрати роботи чи житла, перебування в окупації, матеріальної залежності, загрози безпеці, впливу близького оточення або помилкового сприйняття формування як законного; вони переважно виконують окремі допоміжні чи охоронні функції та мають порівняно вищу можливість добровільного виходу. 2. *Залежний* тип (35 %) – особи, поведінка яких визначається груповим впливом, авторитетом керівника, матеріальною або психологічною залежністю; у структурі НЗВЗФ вони найчастіше виконують охоронні, патрульні, транспортні, господарські та інші виконавські функції, а в умовах воєнного стану їх уразливість посилюється втратою житла, роботи, родинних зв'язків і законних джерел існування. 3. *Ідейний* тип (23 %) – особи, які

свідомо сприймають політичні чи ідеологічні наративи, що виправдовують автономне організоване застосування сили, заперечують легітимність української державності або підтримують діяльність держави-агресора; визначальним для цього типу є перехід від переконань до конкретних дій зі створення, керівництва, комплектування, озброєння чи забезпечення НЗВЗФ.

4. *Професійний* тип (27 %) – особи, які володіють організаційними, управлінськими, військовими, технічними, фінансовими або інформаційними знаннями та свідомо використовують їх у протиправній діяльності; до них належать організатори, керівники, інструктори, зовнішні координатори, вербувальники, фінансисти, постачальники зброї та інші спеціалісти. Представники професійного типу становлять найбільшу небезпеку для стійкості НЗВЗФ, оскільки забезпечують відтворення його командної, кадрової, фінансової та матеріально-технічної основи.

РОЗДІЛ 3.
ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
СТВОРЕННЮ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ
ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ
В УКРАЇНІ

3.1. Загальні заходи запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [80]. Реалізація цього конституційного положення, як зауважує О. М. Литвак, не обмежується його нормативним проголошенням, а визначає стратегічну спрямованість державної політики у сфері національної безпеки. Однією із загроз сталому розвитку суспільства залишається злочинність як відносно масове соціальне явище, що охоплює сукупність передбачених кримінальним законом діянь, учинених на певній території протягом визначеного періоду [95, с. 8].

Безпека особи становить вихідну основу безпеки суспільства і держави. На переконання Ю. О. Загуменної, реальна спроможність держави гарантувати захищеність людини свідчить про рівень організованості, ефективності та зрілості суспільства, визначаючи загальний стан правової безпеки. Упевненість особи в належному захисті її прав та законних інтересів сприяє суспільно корисній активності, зміцнює довіру до державних інституцій і забезпечує соціалізацію. Відтак безпека людини набуває значення системоутворювальної засади державної політики [57, с. 23].

Сучасний стан забезпечення безпеки особи потребує подальшого вдосконалення. Діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших уповноважених суб'єктів не завжди характеризується

належною узгодженістю, а державні, регіональні й галузеві програми запобігання кримінальним правопорушенням нерідко реалізуються відокремлено одна від одної. Людиноцентристська спрямованість державної політики вимагає переходу від переважного реагування на вже вчинені діяння до системного усунення політичних, соціально-економічних, організаційно-правових, інформаційних та інших чинників, які створюють умови для виникнення загроз громадській і національній безпеці.

Особливого значення відповідне завдання набуває в умовах збройної агресії РФ та запровадження воєнного стану. Тимчасова окупація частини території України, руйнування органів законної влади й критичної інфраструктури, поширення незаконної зброї, вимушене переміщення населення, інформаційно-психологічний вплив та матеріальна залежність частини громадян істотно розширюють можливості створення НЗВЗФ. Такі формування можуть використовуватися державою-агресором для встановлення протиправного контролю над територіями й населенням, забезпечення функціонування окупаційного режиму, залучення громадян до збройної діяльності, охорони захоплених об'єктів, незаконних затримань, примусового вилучення майна та інших протиправних дій.

Створення НЗВЗФ становить загрозу не лише громадській безпеці, а й суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності та конституційному ладу України. Суспільна небезпечність відповідних об'єднань визначається їх організаційною структурою військового типу, єдиноначальністю, підпорядкованістю, дисципліною, проведенням військової, стройової або фізичної підготовки, а для збройних формувань – також незаконною наявністю придатної для використання зброї. Запобіжний вплив має спрямовуватися не лише на припинення діяльності вже створеної структури, а й на обмеження суспільних, організаційних і ресурсних можливостей її виникнення.

Як наголошує Ю. В. Орлов, загальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ формують основу такого впливу, оскільки спрямовуються на політичні, соціально-економічні, організаційно-правові, інформаційні, культурно-виховні

та інші процеси, від яких залежить стійкість державного управління, довіра населення до законних органів влади та здатність суспільства протистояти насильницькій мобілізації. Вони охоплюють забезпечення належного функціонування публічної влади, стабілізацію суспільних відносин, соціальний захист населення, відновлення постраждалих територій, обмеження незаконного обігу зброї, протидію ворожому інформаційному впливу та створення законних можливостей для суспільної самореалізації громадян [120, с. 388].

З огляду на організаційну й ресурсну складність НЗВЗФ застосування виключно кримінально-правових засобів не може забезпечити повного усунення умов їх створення. Відповідальність, передбачена ст. 260 КК України, виконує охоронну та запобіжну функції, проте набуває належної результативності лише в поєднанні з політичними, економічними, соціальними, освітніми, інформаційними, безпековими та організаційними заходами. Відповідна система має діяти на загальнодержавному, регіональному, місцевому та індивідуальному рівнях, забезпечуючи взаємопов'язаність загальних, спеціальних та індивідуальних напрямів запобігання.

Варто підтримати В. М. Бесчастного і наголосити, що загальні заходи створюють необхідне суспільне й інституційне підґрунтя для застосування спеціальних заходів. Їх реалізація дозволяє оцінити результативність державної політики у сфері внутрішньої та національної безпеки, спроможність органів влади підтримувати правопорядок і забезпечувати законну присутність держави на прифронтових та деокупованих територіях [9, с. 235]. Належна організація такого впливу має значення не лише для запобігання створенню НЗВЗФ під час воєнного стану, а й для недопущення збереження прихованих кадрових, фінансових, інформаційних і матеріально-технічних мереж після завершення активних бойових дій.

Досвід країн, які пережили збройні конфлікти, засвідчує тривале збереження ризиків, пов'язаних із незаконним обігом зброї, діяльністю неформальних силових структур, невирішеними соціальними суперечностями та недостатньою інтеграцією осіб, які перебували у воєнізованому середовищі [17].

Для України відповідні ризики зумовлюють необхідність завчасного формування політики післявоєнного відновлення, яка поєднуватиме відновлення законних органів влади, вилучення незаконної зброї, соціальну підтримку населення, відбудову інфраструктури та недопущення повторного залучення громадян до НЗВЗФ.

Наукове дослідження загальних заходів запобігання створенню НЗВЗФ необхідне для оцінювання інституційної спроможності держави, визначення пріоритетів розподілу ресурсів та формування узгодженої політики реагування на загрози, спричинені війною. Завдання науки, стверджує Л. М. Давиденко, полягає у наданні державним інституціям обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання кримінальним правопорушенням, побудови міжвідомчої взаємодії та впливу на причини й умови протиправної поведінки [34]. Розроблення дієвої системи запобігання потребує належного розуміння процесів, що сприяють створенню НЗВЗФ, а також взаємозв'язку між загальнодержавними рішеннями та безпековою ситуацією на конкретних територіях.

Запобігання створенню НЗВЗФ становить комплекс різних за змістом, проте взаємопов'язаних заходів, спрямованих на забезпечення громадської та національної безпеки, правопорядку, захист конституційних прав і свобод людини, законних інтересів територіальних громад, підприємств, установ та організацій. Така діяльність має випереджувальний характер і передбачає своєчасне виявлення та обмеження можливостей для вербування, фінансування, озброєння, підготовки й організаційного оформлення незаконної силової структури.

Проблема запобігання кримінальним правопорушенням належить до визначальних напрямів становлення правової держави. Її розв'язання потребує активної та послідовної діяльності державних інституцій, спрямованої на стабілізацію безпекової ситуації, удосконалення законодавства, узгодження державних і регіональних програм, розвиток організаційних форм та методів запобігання. Щодо НЗВЗФ пріоритетним є недопущення виникнення умов, за яких автономне організоване застосування сили сприймається населенням як

допустиме, необхідне або таке, що може замінити діяльність законних органів держави.

На думку В. В. Голіни, Б. М. Головкина, під загальними заходами запобігання кримінальним правопорушенням доцільно розуміти комплекс перспективних соціально-економічних, політичних, організаційних, правових, інформаційних і культурно-виховних заходів, спрямованих на розвиток суспільних відносин, зміцнення державних інституцій та усунення або обмеження причин і умов протиправної поведінки [90, с. 143]. У межах досліджуваної проблематики загальний рівень формує середовище, у якому можливості для створення НЗВЗФ або посилюються, або істотно обмежуються.

Як зауважує О. М. Джужа, відповідний напрям запобігання є невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку, удосконалення моральної та духовної сфер суспільства [89, с. 53–54]. В умовах воєнного стану стратегічні рішення у сферах економіки, соціального захисту, освіти, культури, інформаційної безпеки, охорони здоров'я та психологічної допомоги одночасно впливають на рівень захищеності населення від вербування до НЗВЗФ. Забезпечення доступу до законних джерел доходу, освіти, медичної допомоги та соціальних послуг зменшує залежність особи від неформальних силових структур, зовнішніх координаторів і незаконних систем розподілу ресурсів.

На переконання О. М. Литвинова, основними цілями загальних заходів є подолання або обмеження суспільно небезпечних суперечностей, спричинених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками. До них належать економічні й політичні кризи, надмірне майнове розшарування населення, незаконне збагачення, безробіття, несвоєчасна виплата заробітної плати, бідність, занепад моральних орієнтирів, поширення наркотичної та алкогольної залежності, безпритульність та інші негативні явища [96, с. 19].

В умовах воєнного стану наведені чинники набувають додаткового значення, зокрема масового вимушеного переміщення населення, руйнування житла й інфраструктури, тривалого перебування громадян у середовищі

збройного насильства, поширення незаконного обігу зброї, інформаційної ізоляції населення на окупованих територіях та послаблення довіри до державних інституцій. Їх поєднання може полегшувати вербування, формування кадрової основи НЗВЗФ, створення каналів фінансування та матеріального забезпечення.

Загальні заходи у сферах економіки, соціального захисту, підтримки внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та інших постраждалих від війни категорій населення, відновлення деокупованих територій і забезпечення доступності державних послуг безпосередньо впливають на можливості створення НЗВЗФ. Водночас статус ветерана, військовослужбовця, внутрішньо переміщеної особи чи жителя деокупованої території не має самостійного негативного змісту. Запобіжне значення відповідних заходів полягає в усуненні соціальної ізоляції, матеріальної залежності та інших обставин, які можуть використовуватися організаторами й вербувальниками.

Ю. В. Нікітін звертає увагу на неприпустимість надмірного розширення меж загальних заходів і їх ототожнення з ефективним функціонуванням усіх інститутів соціальної правової держави. Водночас такі заходи не можна ігнорувати під час організації запобігання кримінальним правопорушенням, оскільки вони створюють умови для усунення чи послаблення факторів, що сприяють протиправній поведінці [109, с. 13]. Відтак загальні заходи мають розглядатися не як невизначена сукупність усіх напрямів державної діяльності, а як система рішень, здатних впливати на конкретні суспільні процеси, пов'язані з можливістю створення НЗВЗФ.

У межах досліджуваної проблематики відповідний підхід означає, що економічна політика, соціальні стандарти, освітні програми, інформаційна безпека та відновлення територій не мають безпосередньо правоохоронного характеру, однак визначають середовище діяльності організаторів НЗВЗФ. Ігнорування такого впливу призводить до зосередження держави переважно на наслідках – установленні вже створених осередків та притягненні їх учасників

до відповідальності – без належного обмеження кадрових, фінансових, матеріально-технічних та інформаційних можливостей формування.

А. П. Закалюк обґрунтовано визначав об'єктом загальних заходів явища, процеси й обставини, тісно пов'язані зі злочинністю, які не завжди безпосередньо її породжують, однак перебувають із нею у взаємозв'язку. До таких явищ належать структура суспільства, рівень соціальної напруги, стан державного управління та ефективність інститутів соціального контролю. Вплив на зазначені процеси, навіть якщо він безпосередньо не спрямований на конкретне кримінальне правопорушення, належить до системи загального запобігання [58, с. 327–328].

За умов воєнного стану відповідне значення мають стан економіки, спроможність органів влади виконувати свої функції, забезпечення населення соціальними послугами, функціонування системи підтримки та реабілітації постраждалих від війни, діяльність територіальних громад, контроль за обігом зброї та інформаційна політика держави. Належне функціонування цих напрямів зміцнює законні інституції, знижує залежність населення від неформальних силових структур і звужує можливості організаторів НЗВЗФ для формування соціальної та ресурсної основи своєї діяльності.

Д. М. Тичина обґрунтовано дійшов висновку, що заходи загального рівня здійснюються не лише й не стільки з метою безпосереднього запобігання окремим кримінальним правопорушенням, скільки для розв'язання економічних і соціальних завдань держави [176, с. 282]. Відтак, соціально орієнтована, послідовна та справедлива державна політика у сфері розподілу ресурсів, забезпечення соціальних гарантій, підтримки вразливих категорій населення та відновлення постраждалих територій обмежує можливості вербування й матеріального стимулювання потенційних учасників.

Сучасні політичні, соціальні й економічні умови істотно ускладнюють реалізацію загальних заходів. Збройна агресія, тривалість воєнного стану, демографічні зміни, вимушене переміщення населення, руйнування місцевої економіки, перебування частини громадян в інформаційній ізоляції та

необхідність реінтеграції деокупованих територій формують нові вимоги до державної політики. Пошук суспільного консенсусу щодо моделей безпеки, відповідальності та післявоєнного відновлення має поєднуватися із забезпеченням верховенства права й недопущенням легітимації будь-яких силових структур, не передбачених законом.

Специфіка загальних заходів полягає в тому, що безпосереднє запобігання конкретному кримінальному правопорушенню не завжди є їх основною метою. Водночас розв'язання соціальних, економічних, управлінських, інформаційних та освітніх завдань здатне істотно обмежити дію чинників, що сприяють створенню НЗВЗФ. У період воєнного стану такі заходи знижують рівень суспільної дезорганізації, зміцнюють законні органи влади, перешкоджають установленню неформального силового контролю та ускладнюють представлення НЗВЗФ як нібито допустимого суб'єкта охорони або управління.

Загальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ мають спрямовуватися на захист населення, територіальних громад, військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб та інших постраждалих від війни категорій; забезпечення стабільного функціонування органів публічної влади; відновлення безпечного середовища; обмеження незаконного обігу зброї; протидію вербуванню та ворожому інформаційному впливу. Їх результатом має стати формування політичних, соціально-економічних, правових та інформаційних умов, за яких можливості створення, комплектування, озброєння й забезпечення НЗВЗФ будуть максимально обмежені.

Відтак системна й скоординована діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад та інститутів громадянського суспільства у сфері запобігання створенню НЗВЗФ є одним із ключових напрямів зміцнення України як незалежної, демократичної та правової держави. Особливої актуальності така діяльність набуває на прифронтових і деокупованих територіях, де відновлення законного управління, соціальних зв'язків, довіри населення та контролю за зброєю безпосередньо визначає

здатність держави не допустити повторного виникнення незаконних силових структур.

Окреслені напрями загального запобігання мають реалізовуватися з урахуванням динаміки структурних перетворень політичних, економічних і правових інститутів. Непослідовність реформ, послаблення інституційної спроможності органів влади, соціально-економічні диспропорції та прогалини у правовому регулюванні можуть супроводжуватися виникненням нових форм протиправної діяльності, зокрема створенням НЗВЗФ, незаконним установленням контролю над територіями, захопленням майна, поширенням зброї та формуванням підпорядкованих зовнішньому суб'єктові силових структур. Відповідні процеси створюють безпосередні загрози громадській і національній безпеці, що зумовлює необхідність формування виваженої, системної та послідовної державної політики запобігання.

Розроблення теоретичних і практичних засад такої політики належить до найбільш складних напрямів діяльності держави. Невизначеність її доктринальних основ, стратегічних пріоритетів, суб'єктів і форм реалізації негативно впливає на результативність запобігання кримінальним правопорушенням [41, с. 30]. За відсутності чіткої стратегії, що враховує збройну агресію, тимчасову окупацію, зовнішнє управління незаконними силовими структурами, поширення зброї та цифровізацію вербування, навіть інтенсивна діяльність правоохоронних органів матиме переважно ситуативний характер.

Посилення законності, відновлення правопорядку та забезпечення постійної присутності законних органів влади на прифронтових і деокупованих територіях мають належати до пріоритетів державного управління. Водночас політика запобігання створенню НЗВЗФ не може обмежуватися діяльністю правоохоронних органів, а повинна поєднувати відновлення економіки та соціальної інфраструктури, підтримку населення, контроль за обігом зброї, протидію ворожому інформаційному впливу, зміцнення державного кордону, реінтеграцію деокупованих територій і розвиток взаємодії з територіальними громадами.

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція В. В. Голіни щодо необхідності письмового закріплення державної політики запобігання у відповідних документах, які визначатимуть поточні й перспективні наміри, завдання та стратегії держави [30, с. 25]. До таких документів можуть належати концепція державної політики запобігання кримінальним правопорушенням, національна стратегія створення безпечного середовища, державна програма профілактики правопорушень, а також галузеві й регіональні програми, спрямовані на протидію конкретним загрозам.

В умовах воєнного стану програмні документи мають визначати не лише загальні напрями державної діяльності, а й цільові заходи щодо недопущення створення НЗВЗФ. Доцільним є передбачення в них відновлення законного управління на деокупованих територіях, виявлення і припинення каналів зовнішнього фінансування та озброєння, контролю за переміщенням зброї, протидії вербуванню, захисту населення від пропагандистського впливу, соціальної підтримки вразливих осіб і координації діяльності уповноважених суб'єктів.

Особливого значення набуває програмування заходів запобігання, оскільки воно забезпечує перехід від окремих, неузгоджених рішень до системного визначення цілей, завдань, ресурсів, строків і очікуваних результатів. Програмування становить складний інтегрований процес, що поєднує збирання та опрацювання інформації, оцінювання наявних загроз, визначення пріоритетів, формування структури майбутнього рішення, розподіл відповідальності між виконавцями та встановлення критеріїв результативності.

Зміст програмування не вичерпується підготовкою документа. Передача ухвалених рішень виконавцям, організація їх реалізації, контроль, коригування заходів і забезпечення зворотного зв'язку також належать до відповідного управлінського процесу [28]. Для запобігання створенню НЗВЗФ зазначені складові мають особливе значення, оскільки способи вербування, фінансування, озброєння і цифрової координації постійно змінюються, що потребує своєчасного уточнення державних і регіональних програм.

Коригування програм не повинно мати формального характеру або здійснюватися лише після виникнення нової загрози. Його підставою мають бути зміни воєнно-політичної ситуації, результати оцінювання регіональних ризиків, відомості про незаконне переміщення зброї, поширення ворожої пропаганди, появу каналів вербування, фінансування і матеріально-технічного забезпечення. Водночас аналітична інформація повинна використовуватися для планування загальних заходів і розподілу ресурсів, не підміняючи встановлення передбачених законом ознак конкретного кримінального правопорушення.

Як зазначає М. М. Ключев, програма запобігання, на відміну від плану, становить загальне інтегроване рішення щодо сукупності необхідних заходів. План, своєю чергою, спрямовується на реалізацію програми та конкретизує її положення у змістовому, часовому й організаційному вимірах [71, с. 19]. Відповідне розмежування має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє відокремити стратегічні цілі державної політики від конкретних завдань, строків, виконавців і ресурсів.

Програма запобігання створенню НЗВЗФ має визначати стратегічні цілі: зміцнення законних органів влади, обмеження ресурсної основи незаконних формувань, недопущення вербування населення, перекриття каналів зовнішнього управління, фінансування й озброєння, відновлення безпечного середовища на постраждалих територіях. Відповідний план повинен конкретизувати перелік заходів, відповідальних суб'єктів, порядок міжвідомчої взаємодії, строки виконання, джерела фінансування, інформаційне забезпечення та показники досягнення визначених результатів.

Отже, програмування заходів запобігання доцільно розуміти як науково обґрунтовану, нормативно визначену та узгоджену діяльність уповноважених суб'єктів із розроблення системи довгострокових і поточних рішень, спрямованих на усунення або обмеження причин та умов кримінальних правопорушень. Сформована програма має поєднувати заходи організаційного, правового, інформаційно-аналітичного, економічного, соціального, освітнього та іншого характеру.

Нормативна визначеність програмного документа передбачає чітке встановлення його правової основи, мети, строку дії, суб'єктів реалізації, механізмів координації, обсягу повноважень і відповідальності виконавців. Невизначені формулювання на кшталт «посилити», «активізувати» або «покращити» без зазначення конкретних результатів і способів їх оцінювання знижують практичну цінність програми. Кожен захід має бути пов'язаний із відповідною загрозою, ресурсним забезпеченням, відповідальним суб'єктом і строком виконання.

Застосування програмно-цільового методу, як зазначає О. О. Титаренко, є важливим елементом нового підходу до організації комплексного запобігання кримінальним правопорушенням й передбачає розроблення, ухвалення та реалізацію заходів відповідно до системних і програмних вимог [174]. Програмно-цільова модель дозволяє об'єднати політичні, соціально-економічні, правові, організаційні, інформаційні та безпекові можливості держави в межах єдиної стратегічної системи.

Програмно-цільовий метод забезпечує зв'язок між установленою проблемою, визначеною метою, комплексом необхідних заходів і результатами їх реалізації. Стосовно НЗВЗФ відповідна проблема може полягати у збереженні зовнішнього впливу на певну територію, поширенні незаконної зброї, існуванні каналів вербування або недостатній присутності законних органів влади. Метою програми в такому разі має бути не абстрактне «підвищення рівня безпеки», а досягнення конкретних змін: припинення діяльності вербувальних мереж, зменшення незаконного обігу зброї, відновлення державних послуг і зміцнення довіри населення.

Комплексне програмування має цілі, коло суб'єктів, об'єкти впливу та форми взаємодії між ними [147, с. 207], а відтак результативність такого залежить від відповідності визначених заходів характеру загроз, належного розподілу компетенції, сумісності інформаційних систем, забезпеченості ресурсами та постійного оцінювання отриманих результатів. Відсутність хоча б

одного з наведених складових здатна перетворити програму на декларативний документ, який не впливає на реальні можливості створення НЗВЗФ.

О. М. Литвинов виокремлює три основні рівні реалізації заходів запобігання: рівень великих соціальних утворень – держави, регіонів, галузей економіки й суспільних підсистем; рівень малих соціальних груп – територіальних громад, трудових колективів, сімей та організацій; рівень конкретних виконавців – посадових осіб і професійних суб'єктів запобігання [5, с. 104]. Наведений розподіл дає змогу встановити взаємозв'язок між загальнодержавною політикою, місцевими програмами та практичною діяльністю окремих виконавців.

На загальнодержавному рівні мають визначатися стратегічні пріоритети, правові засади, механізми фінансування, порядок міжвідомчої та міжнародної взаємодії. Регіональний і місцевий рівні повинні забезпечувати оцінювання особливостей конкретної території, відновлення публічних послуг, підтримку населення, взаємодію з громадами та реалізацію адресних програм. На рівні конкретних виконавців відповідні рішення втілюються посадовими особами органів державної влади й місцевого самоврядування, правоохоронцями, соціальними працівниками, педагогами, медичними працівниками, психологами, аналітиками та іншими фахівцями.

Стосовно запобігання створенню НЗВЗФ програмування виконує функцію інтеграції загальних, спеціальних та індивідуальних заходів. Воно дозволяє узгодити діяльність сектору безпеки і оборони, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, соціальної сфери, закладів освіти, територіальних громад та інститутів громадянського суспільства. Предметом такої взаємодії мають бути не лише вже створені формування, а й умови їх виникнення: зовнішнє управління, ворожа пропаганда, канали фінансування й озброєння, соціальна залежність населення та послаблення законного управління.

Програма запобігання створенню НЗВЗФ є документально закріплена система послідовних заходів із визначенням етапів виконання, необхідних

засобів, відповідальних суб'єктів, критеріїв результативності та очікуваних наслідків. Її зміст доцільно формувати за такими основними напрямками:

- відновлення та зміцнення спроможності органів публічної влади на прифронтових і деокупованих територіях;
- забезпечення зайнятості, соціального захисту, освіти, медичної та психологічної допомоги населенню;
- контроль за обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин, а також за їх транскордонним переміщенням;
- протидія інформаційній ізоляції, ворожій пропаганді та дистанційному вербуванню;
- обмеження фінансової й матеріально-технічної основи НЗВЗФ;
- відновлення довіри населення до законних органів влади та розширення партнерської взаємодії з територіальними громадами;
- забезпечення узгодженого інформаційного обміну між уповноваженими суб'єктами;
- визначення порядку коригування програмних заходів відповідно до зміни безпекової ситуації.

Критерії результативності відповідної програми не повинні обмежуватися кількістю виявлених кримінальних правопорушень або притягнутих до відповідальності осіб. Оцінюванню підлягають відновлення законного управління, зниження доступності незаконної зброї, припинення каналів вербування і фінансування, зменшення залежності населення від неформальних силових структур, розширення доступу до державних послуг та недопущення повторного виникнення осередків НЗВЗФ.

Отже, програмування загальних заходів запобігання створенню НЗВЗФ забезпечує перетворення державної політики з декларативної сукупності намірів на послідовну систему взаємопов'язаних рішень. Належно розроблений програмний документ має поєднувати стратегічне бачення, реалістичні завдання, визначені ресурси, відповідальних виконавців, механізми координації та вимірювані результати. В умовах воєнного стану така модель створює

організаційну основу для обмеження соціальних, кадрових, фінансових, матеріально-технічних та інформаційних можливостей створення НЗВЗФ.

Практичне втілення програмно-цільового підходу простежується у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 [126; 77], та Плані заходів, спрямованих на його виконання, затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р [126]. Зазначені документи визначають пріоритети комплексного реформування органів правопорядку відповідно до стандартів Європейського Союзу, передбачають застосування ризик-орієнтованого підходу, розвиток інформаційно-аналітичної діяльності, стратегічного управління, прогнозування, цифрової трансформації та міжвідомчої взаємодії. Безпосереднє значення для запобігання створенню НЗВЗФ мають упровадження моделі правоохоронної діяльності, керованої аналітикою (ILP), використання методології SOCTA, удосконалення контролю за обігом зброї, сумісність інформаційних систем і чітке розмежування компетенції органів сектору безпеки і оборони.

Реалізація відповідних напрямів потребує належного нормативно-правового, кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, узгодженості управлінських рішень і недопущення невиннованого дублювання функцій. Важливими умовами залишаються зміцнення довіри населення до органів державної влади, удосконалення контролю за зброєю та боєприпасами, забезпечення стійкості державних інституцій на прифронтових і деокупованих територіях. За таких умов стратегічні документи створюють організаційне підґрунтя для зменшення можливостей формування НЗВЗФ, нейтралізації каналів їх комплектування, фінансування, озброєння та інформаційного забезпечення.

Визначальним елементом розроблення програми запобігання кримінальним правопорушенням є науково обґрунтоване формулювання її мети й завдань. Мета програмування визначає спрямованість, структуру та зміст

передбачених заходів, а також критерії оцінювання результатів їх реалізації. До основних цілей належать поступове зниження рівня суспільно небезпечних проявів, усунення процесів і явищ, що сприяють протиправній діяльності, підвищення правосвідомості населення, утвердження поваги до закону та розвиток відповідальної участі громадян у забезпеченні безпеки.

Зазначені цілі конкретизуються у формуванні політичних, соціально-економічних, організаційно-правових та інформаційних умов, які унеможливають виникнення приватних силових структур, не передбачених законом. Відповідна програма має бути спрямована на зміцнення спроможності законних органів влади, обмеження зовнішнього деструктивного впливу, припинення незаконного обігу зброї, усунення фінансової та матеріально-технічної основи НЗВЗФ, протидію вербуванню й пропагандистській легітимзації організованого насильства, а також підвищення стійкості територіальних громад.

До завдань програмування належать упорядкування підготовки, ухвалення та виконання управлінських рішень; забезпечення координації суб'єктів запобігання; організація регіонального оцінювання загроз, їх чинників і можливих наслідків; раціональне використання бюджетних, кадрових та матеріально-технічних ресурсів; підвищення професійної компетентності працівників уповноважених органів; удосконалення правового регулювання; створення умов для правомірної участі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні громадської та національної безпеки [30, с. 210].

У сфері запобігання створенню НЗВЗФ виконання таких завдань передбачає систематичне оцінювання регіональних загроз, обмін відомостями між органами правопорядку, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, підготовку фахівців із виявлення каналів вербування, фінансування, озброєння і цифрової координації, а також приведення нормативного регулювання у відповідність до характеру загроз, зумовлених збройною агресією та тимчасовою окупацією частини території України.

Очікувані результати програмування мають виражатися не лише в кількісних показниках діяльності органів правопорядку, а й у якісних змінах безпекового середовища. До них належать підвищення результативності запобіжної діяльності, зниження рівня тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, скорочення їх невиявленої частини, встановлення організаторів і керівників протиправних об'єднань, посилення захищеності громадян, відновлення порушених прав і підвищення довіри населення до державних інституцій [175, с. 84].

Щодо НЗВЗФ відповідними результатами мають бути припинення діяльності вербувальних і координаційних осередків, блокування фінансових та матеріально-технічних каналів, вилучення незаконної зброї, установлення організаторів, керівників і зовнішніх координаторів, недопущення відновлення законспірованих структур на деокупованих територіях. Самостійного значення набувають відновлення законного управління, доступу населення до державних послуг, безпечних каналів повідомлення про діяльність НЗВЗФ і суспільної довіри до уповноважених органів.

М. М. Ключев пропонує структуру комплексної державної програми, що охоплює її паспорт, концепцію, основну частину та очікувані результати. У паспорті визначаються замовник, виконавці, строки реалізації, нормативно-правове підґрунтя, взаємопов'язані програми, обсяги й джерела фінансування; у концепції – мета, завдання, принципи та напрями діяльності; вихідні дані відображають соціально-економічні характеристики держави або регіону, стан відповідних загроз та їх територіальне поширення; змістовна частина закріплює систему заходів, виконавців, строки, ресурси й очікувані результати [71, с. 105].

Структура програми щодо запобігання створенню НЗВЗФ потребує включення до вихідних даних відомостей про стан державного управління на прифронтових і деокупованих територіях, поширення незаконної зброї, активність вербувальних та інформаційних мереж, джерела фінансування, транскордонні маршрути, зовнішнє управління, цифрові засоби координації та спроможність територіальних громад протистояти спробам створення

незаконних силових структур. Зміст програми доцільно формувати за взаємопов'язаними напрямками: політико-управлінським, соціально-економічним, безпековим, інформаційним, освітнім, реінтеграційним і міжнародним.

В. В. Голіна обґрунтовано розглядає програму як стратегічний документ і водночас як план практичних заходів. Стратегічна частина має визначати довгострокові цілі, принципи та пріоритети, тоді як планова – конкретних виконавців, строки, ресурси, показники результативності та порядок контролю [30, с. 77]. В умовах воєнного стану така побудова дозволяє поєднати сталі засади державної політики з можливістю оперативного коригування заходів залежно від зміни обстановки на окупованих, прифронтових і деокупованих територіях.

Програмний метод забезпечує концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках, узгодження діяльності різних суб'єктів і послідовне виконання взаємопов'язаних заходів. Програма повинна мати належне правове оформлення, визначений строк дії, фінансування, систему показників, механізм контролю та порядок періодичного перегляду [5, с. 95].

В Україні програмно-цільовий підхід застосовувався під час реалізації Державної програми боротьби зі злочинністю 1993 р., Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр., Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр. та Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 рр. Зазначені документи формували спільні орієнтири діяльності органів державної влади, забезпечували розподіл завдань між виконавцями та створювали основу для міжвідомчої координації.

Наступним етапом стало схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, метою якої було здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення правопорушень, захист інтересів людини, суспільства й держави та налагодження взаємодії органів влади з громадськістю [144]. Після завершення строку її реалізації питання запобігання окремим видам кримінальних правопорушень переважно розподілялися між галузевими

стратегіями, концепціями та планами заходів. Такий стан ускладнює формування єдиної системи цілей, ресурсів, виконавців і показників державної політики у відповідній сфері.

Як зазначає О. О. Титаренко, поширення програмно-цільового методу засвідчує перехід до системного, науково обґрунтованого та орієнтованого на результат планування запобіжної діяльності [174, с. 15]. Такий підхід передбачає не декларативне визначення загальних напрямів, а створення дієвого механізму узгодження зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, складових сектору безпеки і оборони, територіальних громад та інститутів громадянського суспільства.

Відсутність єдиного програмного документа ускладнює консолідоване оцінювання результатів діяльності центральних органів виконавчої влади, послаблює узгодженість заходів, унеможлиблює належне зіставлення витрачених ресурсів із досягнутими результатами та обмежує парламентський і громадський контроль [152, с. 8].

Окремим напрямом державного програмування має бути захист дітей і молоді від залучення до НЗВЗФ. Молоді особи, які перебувають в умовах окупації, вимушеного переміщення, втрати соціальних зв'язків, обмеженого доступу до освіти та працевлаштування, можуть ставати об'єктом цілеспрямованого вербувального й пропагандистського впливу. Відповідні заходи, на думку О. Г. Колба не повинні ґрунтуватися на презумпції небезпечності певної вікової чи соціальної групи, а мають бути спрямовані на зменшення конкретних чинників уразливості [146, с. 180].

До таких заходів доцільно віднести забезпечення доступу молоді до освіти, професійної підготовки та працевлаштування; адресну підтримку сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах; розвиток мережі безпечних молодіжних просторів і змістовного дозвілля; надання психологічної та соціальної допомоги постраждалим від війни; формування цифрової грамотності й стійкості до пропаганди; протидію романтизації незаконного збройного насильства; створення конфіденційних каналів повідомлення про вербування;

підтримку законних форм громадянської, волонтерської та військово-патріотичної активності; запобігання використанню освітніх, спортивних, охоронних або громадських об'єднань для прихованого формування структури військового типу.

Як наголошує Т. І. Пономарьова, системне поєднання освітніх, соціальних, економічних, інформаційних і безпекових заходів зменшує залежність особи від вербувальників, обмежує вплив деструктивної пропаганди та формує законні способи реалізації потреб у належності, суспільному визнанні й захисті [131]. В умовах воєнного стану відповідний напрям має охоплювати насамперед молодь на прифронтових і деокупованих територіях, дітей, повернутих із тимчасово окупованих територій, внутрішньо переміщених осіб та членів сімей, які зазнали безпосередніх наслідків збройної агресії.

Основні рівні формування та реалізації програмно-нормативних актів у сфері запобігання створенню НЗВЗФ доцільно визначати з урахуванням територіального масштабу, компетенції суб'єктів і характеру передбачених заходів. На загальнодержавному рівні формуються стратегічні цілі, правові засади, механізми міжвідомчої взаємодії та ресурсного забезпечення; на регіональному – конкретизуються загрози, пов'язані з воєнно-політичною й безпековою ситуацією, тимчасовою окупацією, прифронтовим розташуванням, незаконним обігом зброї та діяльністю зовнішньо керованих мереж; на місцевому – реалізуються заходи з відновлення законного управління, соціальної згуртованості, зайнятості населення, інформаційної стійкості та взаємодії правоохоронних органів із територіальними громадами. Узгодження зазначених рівнів забезпечує вплив як на загальні суспільні процеси, так і на конкретні умови, що сприяють вербуванню, комплектуванню, фінансуванню, озброєнню та матеріально-технічному забезпеченню НЗВЗФ.

Важливим напрямом загальних заходів є державна політика щодо дітей і молоді, спрямована на формування правосвідомості, громадянської та національної ідентичності, критичного мислення й несприйняття незаконного збройного насильства. Водночас соціальний статус, відсутність роботи,

внутрішнє переміщення, бойовий досвід, попередня судимість або перебування у складних життєвих обставинах не можуть розглядатися як самостійні ознаки схильності до участі в НЗВЗФ. Запобіжного значення набуває не контроль за певними категоріями населення, а своєчасне виявлення конкретних чинників уразливості, надання соціальної, психологічної та правової допомоги, забезпечення доступу до освіти, житла й працевлаштування, а також припинення цілеспрямованої діяльності вербувальників.

Вагомий вплив на формування суспільних установок здійснюють медіа та цифрові комунікаційні платформи. Поширення державою-агресором дезінформації, мови ворожнечі, повідомлень, спрямованих на делегітимацію української державності, героїзація учасників незаконних формувань і виправдання організованого застосування сили створюють інформаційне підґрунтя для вербування та суспільної легітимації НЗВЗФ. Протидія відповідному впливу має поєднувати спростування неправдивих повідомлень, розвиток медіаграмотності, забезпечення доступу населення до достовірної інформації та підтримку українського інформаційного простору на прифронтових, деокупованих і тимчасово окупованих територіях. Вжиті заходи повинні узгоджуватися зі свободою вираження поглядів і не перетворюватися на переслідування осіб за політичні, релігійні чи світоглядні переконання.

Освітнє середовище має забезпечувати не лише засвоєння знань, а й формування поваги до конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності та встановленого законом порядку створення і діяльності військових та інших силових формувань. До змісту правової освіти доцільно включати роз'яснення положень ст. 260 КК України, відмежування НЗВЗФ від законних добровольчих формувань територіальних громад та інших передбачених законом оборонних структур, висвітлення способів вербування й маніпулятивного інформаційного впливу. Військово-патріотичне виховання повинно здійснюватися виключно в установлених законом формах і не допускати використання освітніх, спортивних або громадських об'єднань для прихованого формування автономних структур військового типу.

Нормативну основу зазначеного напрямку утворюють законодавчі акти про освіту, професійну освіту, вищу освіту, соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю, молодіжну політику, охорону дитинства, зайнятість і соціальний захист. Їх реалізація має забезпечувати підтримку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та молоді, яка постраждала від збройної агресії, а також захист неповнолітніх від вербування, експлуатації, пропаганди насильства й утягнення у протиправну діяльність [86, с. 267].

Важливу роль відіграють доступні спортивні, культурні, освітні та молодіжні простори, діяльність яких сприяє соціальній інтеграції, змістовному дозвіллю, розвитку лідерських якостей і реалізації молодіжних ініціатив у законних формах. Фінансова підтримка таких закладів із державного та місцевих бюджетів, залучення молодіжних і дитячих громадських організацій, а також участь молоді у формуванні місцевої політики посилюють її зв'язок із громадою та знижують сприйнятливість до пропозицій вербувальників.

Методологічне значення набула Державна цільова соціальна програма «Молодь України: покоління стійкості – 2030» (2026 р.) [37]. Серед її орієнтирів передбачено розширення участі молоді в суспільному житті, зміцнення соціальної згуртованості, формування належності до українського суспільства та підвищення спроможності протидіяти дезінформації й вербуванню для вчинення деструктивних дій. У контексті запобігання створенню НЗВЗФ відповідні положення мають реалізовуватися через підтримку молодіжних центрів, волонтерських ініціатив, професійного розвитку, психологічної стійкості, цифрової грамотності та громадянської участі.

Організаційно-правовий механізм молодіжної політики доцільно доповнити систематичним залученням представників молодіжних і громадських організацій до підготовки державних та регіональних програм; розвитком правової освіти; підтримкою програм працевлаштування й соціальної адаптації; створенням безпечних каналів повідомлення про спроби вербування; взаємодією закладів освіти, соціальних служб, органів місцевого самоврядування та

правоохоронних органів. Участь громадян у забезпеченні безпеки може здійснюватися лише в порядку та формах, передбачених законодавством, із недопущенням самовільного утворення воєнізованих структур.

Правовим орієнтиром загальних заходів залишається Стратегія національної безпеки України (2020 р.) [143]. Її положення пов'язують захист державного суверенітету, територіальної цілісності, прав і свобод людини з розвитком стійкості суспільства, європейською та євроатлантичною інтеграцією. Відповідні засади конкретизовано в Законі України «Про основні засади молодіжної політики», який передбачає створення умов для участі молоді в суспільному житті, реалізації її освітнього та соціально-економічного потенціалу, формування громадянської, національної й культурної ідентичності, розвитку молодіжної інфраструктури та громадських об'єднань [142].

Належна соціальна інтеграція, зайнятість, правосвідомість та сформована українська громадянська ідентичність молоді мають безпосереднє запобіжне значення. Вони обмежують можливості організаторів НЗВЗФ використовувати матеріальні труднощі, соціальну ізоляцію, потребу в належності до групи, прагнення статусу або наслідки інформаційного впливу для залучення нових учасників. Водночас запобіжна політика повинна ґрунтуватися на підтримці та партнерстві, а не на стигматизації окремих соціальних груп.

Створення НЗВЗФ в умовах збройної агресії не обмежується внутрішніми соціальними або безпековими процесами. Такі формування можуть створюватися, фінансуватися, озброюватися та координуватися державою-агресором з метою дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, сприяння окупації, встановлення протиправного контролю над населенням і забезпечення функціонування окупаційного режиму. Відтак діяльність НЗВЗФ набуває значення не лише загрози громадській безпеці, а й інструменту посягання на державний суверенітет, обороноздатність і територіальну цілісність України.

Узгодженню діяльності уповноважених органів сприяє Стратегія боротьби з організованою злочинністю (2020 р.) [168]. Її положення передбачають скоординовані міжвідомчі заходи, інформаційно-аналітичне забезпечення,

міжнародне співробітництво та вплив на фінансову й матеріальну основу організованої протиправної діяльності. Застосування відповідних підходів до НЗВЗФ потребує врахування їх військової організації, зовнішнього управління, транснаціональних каналів забезпечення та зв'язку з діяльністю держави-агресора.

Комплекс загальних заходів утворює основу для здійснення спеціальних та індивідуальних заходів запобігання. Його результативність визначається здатністю держави забезпечити належне управління, соціальну стабільність, законний обіг зброї, інформаційну безпеку, зайнятість населення, діяльність освітніх і соціальних інституцій та довіру громадян до органів влади. В умовах воєнного стану особливого значення набувають відновлення державної присутності на деокупованих територіях, припинення зовнішнього впливу, нейтралізація залишених державою-агресором мереж і недопущення використання соціальних суперечностей для повторного створення НЗВЗФ.

Відповідно до запропонованої В. В. Василевичем методики стратегічного планування державна політика запобігання кримінальним правопорушенням має формуватися послідовно: перший рівень – концепція або стратегія, що визначає принципи, довгострокову мету, основні загрози, завдання та ресурсне забезпечення; другий – державна програма, яка систематизує напрями й механізми реалізації стратегічних положень; третій – план заходів на середньостроковий період із визначенням виконавців, строків та очікуваних результатів; четвертий – регіональні й місцеві програми, адаптовані до територіальної специфіки [14, с. 19].

З урахуванням наведеної позиції комплекс правових, соціально-економічних, інформаційних та організаційно-управлінських заходів запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення доцільно реалізовувати в межах цілісної системи програмно-стратегічних документів, що передбачає:

1. Прийняття *Стратегії протидії злочинності в Україні до 2035 року*, розробленої на підставі наукового прогнозування безпекової ситуації з

урахуванням воєнних, міжнародних, політичних, соціально-економічних та інформаційно-технологічних загроз. Окремий напрям Стратегії має охоплювати запобігання створенню НЗВЗФ, визначати суб'єктів, принципи міжвідомчої взаємодії, критерії результативності та порядок оцінювання загроз.

2. Прийняття *Комплексного плану запобігання кримінальним правопорушенням в Україні на 2027–2035 роки*, який конкретизуватиме стратегічні положення через систему взаємопов'язаних заходів, показників, відповідальних виконавців, строків, джерел фінансування й механізмів контролю. У частині запобігання НЗВЗФ такий план має передбачати припинення вербування, фінансування, озброєння, підготовки, цифрової координації та зовнішнього управління формуваннями.

3. Розроблення *регіональних планів запобігання створенню НЗВЗФ, насамперед для прифронтових, деокупованих і прикордонних областей*. Їх зміст має враховувати територіальне поширення незаконної зброї, стан державного управління, міграційні процеси, активність вербувальних та інформаційних мереж, транскордонні маршрути й ризик відновлення законспірованих осередків. Заходи повинні бути конкретними, ресурсно забезпеченими та придатними до коригування відповідно до зміни безпекової обстановки.

Запропонована система дозволить надати загальним заходам запобігання створенню НЗВЗФ послідовного, узгодженого та орієнтованого на результат характеру. Поєднання довгострокової стратегії, комплексного державного плану, регіональних програм забезпечить вплив не лише на окремі прояви відповідної протиправної діяльності, а й на політичні, соціально-економічні, організаційні, фінансові, матеріально-технічні та інформаційні умови її виникнення. В умовах воєнного стану така система є необхідною передумовою недопущення використання НЗВЗФ державою-агресором, відновлення безпечного середовища на деокупованих територіях і зміцнення спроможності держави до захисту громадської та національної безпеки.

3.2. Спеціальні заходи запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Створення та діяльність НЗВЗФ становлять підвищену загрозу громадській і національній безпеці України, особливо в умовах воєнного стану, коли збройна агресія, тимчасова окупація частини території, поширення незаконного обігу зброї, вимушена міграція населення, послаблення державного контролю на окремих територіях і ворожий інформаційно-психологічний вплив сприяють виникненню незаконних силових структур. НЗВЗФ можуть використовуватися державою-агресором для встановлення протиправного контролю над населенням і територіями, забезпечення функціонування окупаційного режиму, охорони захоплених об'єктів, примусової мобілізації, незаконного затримання громадян та інших форм організованого застосування сили. За таких обставин запобігання їх створенню потребує цілеспрямованих заходів – спеціальних, які поєднують оперативно-розшукові, контррозвідувальні, організаційно-управлінські, інформаційно-аналітичні та координаційні можливості уповноважених державних органів.

Спеціальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ спрямовуються на безпосереднє виявлення, обмеження й нейтралізацію конкретних чинників, що забезпечують організацію, комплектування, підготовку, фінансування, озброєння та функціонування відповідних формувань. На відміну від загальних заходів, які впливають на широке коло політичних, соціально-економічних та інформаційних процесів, спеціальний рівень має визначений об'єкт, спеціалізований суб'єктний склад і властивий йому правовий інструментарій. Його зміст охоплює встановлення організаторів, керівників і зовнішніх координаторів, виявлення вербувальних осередків, місць підготовки, каналів фінансування та постачання зброї, системи підпорядкування, цифрових комунікацій, логістичних маршрутів і способів приховування діяльності НЗВЗФ.

В умовах воєнного стану спеціальні заходи набувають особливого значення, оскільки дозволяють цілеспрямовано впливати на формування, які

використовуються для підтримання окупаційного режиму, забезпечення збройної агресії, контролю переміщення населення, охорони блокпостів і захоплених об'єктів, проведення розвідувальних, транспортних, інформаційних та інших допоміжних заходів. Результативність такого впливу залежить від його комплексності, своєчасності, безперервності та відповідності змінам безпекової ситуації. Відтак дослідження спеціальних заходів запобігання створенню НЗВЗФ має забезпечити формування узгоджених правових та організаційних засад діяльності правоохоронних органів як під час збройної агресії, так і в період деокупації та післявоєнного відновлення України.

Як слушно підкреслюють О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, результативне запобігання кримінальним правопорушенням потребує оперативного, узгодженого й цілеспрямованого реагування органів державної влади, поєднаного з участю громадянського суспільства у контролі за реалізацією відповідних заходів [4, с. 99]. Реалізація такого підходу потребує узгодженої міжвідомчої взаємодії Служби безпеки України, Національної поліції, Державної прикордонної служби України, органів прокуратури, митних органів, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування в межах визначеної законом компетенції. Залучення населення до запобіжної діяльності доцільно здійснювати через передбачені законодавством безпечні канали передавання інформації про вербування учасників, проведення незаконної військової, стрійової або фізичної підготовки, накопичення зброї, формування ієрархічної системи управління та підпорядкування, а також інші організаційні дії, спрямовані на створення НЗВЗФ, із забезпеченням конфіденційності та безпеки осіб, які повідомляють відповідні відомості [1; 68].

Взаємодія держави й суспільства сприяє своєчасному встановленню осередків організаційної діяльності, перевірці інформації про переміщення учасників і матеріальних ресурсів, обмеженню впливу вербувальників та відновленню довіри населення до законних органів влади. Водночас громадська участь не повинна набувати форм самовільного спостереження, переслідування або силового реагування. Одержані відомості підлягають перевірці

компетентними органами, а соціальна, професійна, мовна, етнічна, релігійна чи політична належність особи не може визнаватися самостійною ознакою її причетності до НЗВЗФ.

Обов'язковим принципом реалізації спеціальних заходів є додержання прав і свобод людини, верховенства права, законності, пропорційності та належного контролю за діяльністю уповноважених органів [92]. Запровадження воєнного стану не усуває вимоги щодо правової визначеності підстав і меж втручання у права особи. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» такі заходи повинні застосовуватися виключно відповідно до закону, з урахуванням характеру загрози й недопущенням невинуватеного обмеження прав громадян [139]. Порушення зазначених вимог знижує законність отриманих даних, посилює недовіру населення та може використовуватися ворожою пропагандою для подальшої дестабілізації.

Результативність спеціального запобігання безпосередньо залежить від узгодженості діяльності уповноважених суб'єктів, своєчасного врахування змін у способах створення та функціонування НЗВЗФ, установлення їх організаційної структури й нейтралізації ресурсного забезпечення. Пріоритетними напрямками є припинення вербування та підготовки учасників, блокування фінансових потоків, перекриття каналів постачання зброї, виявлення організаторів, керівників і зовнішніх координаторів, припинення використання цифрових комунікацій для управління формуваннями, а також недопущення відновлення законспірованих осередків на деокупованих територіях. Реалізація відповідних заходів має узгоджуватися із загальнодержавною політикою відновлення законної діяльності органів публічної влади, належного надання соціальних послуг і формування безпечного середовища.

Спеціальні заходи вирізняються цільовою спрямованістю та конкретизацією об'єктів запобіжного впливу, оскільки передбачають виявлення, обмеження й усунення можливостей для створення, ресурсного забезпечення та діяльності НЗВЗФ. Такий вплив здійснюється шляхом проведення оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів, оцінювання загроз, аналізу

організаційних, фінансових, комунікаційних та матеріально-технічних зв'язків, протидії незаконному обігу зброї й фінансуванню НЗВЗФ, посилення охорони державного кордону та забезпечення координації між компетентними суб'єктами.

Сукупність зазначених заходів утворює інтегровану систему, спрямовану на усунення, блокування або обмеження конкретних ризиків створення та відновлення НЗВЗФ й охоплює за твердженням оперативних підрозділів: виявлення організаційних осередків, вербувальників, інструкторів, фінансових посередників і постачальників зброї (наголосили 74 % опитаних); встановлення місць підготовки, зберігання озброєння та розташування матеріально-технічної бази (56 %); припинення функціонування групових каналів (51 %); захист населення, об'єктів критичної інфраструктури та законних органів влади (47 %). Реалізація відповідних заходів покладається на спеціально уповноважені органи, які діють у межах установленої законом компетенції та взаємодіють із територіальними громадами й інститутами громадянського суспільства.

Як відзначає В. І. Шакун, спеціальний запобіжний вплив є складовою загальної системи забезпечення безпеки, однак відрізняється визначенням об'єктом і цілеспрямованим комплексом заходів щодо конкретних видів кримінальних правопорушень та чинників, які їм сприяють. Така діяльність має прикладний характер, а її інструментарій охоплює управлінські, правові, організаційні та виховні засоби. Основними суб'єктами виступають органи державної влади й правоохоронні органи, для яких запобігання кримінальним правопорушенням є однією із законодавчо визначених функцій [173, с. 186].

У свою чергу, О. О. Білоусова пов'язує спеціальне запобігання із цілеспрямованим впливом на процеси, явища та моделі поведінки, які створюють умови для вчинення кримінальних правопорушень. Відповідна діяльність повинна охоплювати не лише блокування вже сформованих негативних чинників, а й своєчасне встановлення процесів, здатних спричинити виникнення організованої протиправної структури [11, с. 42-44]. Зазначений підхід поділяє й В. В. Черней, який наголошує, що заходи з усунення причин та

умов кримінальних правопорушень реалізуються передусім у організаційній діяльності правоохоронних органів і спрямовуються на запобігання, відвернення та припинення протиправних діянь, а також обмеження їх негативних наслідків [187, с. 365].

О. М. Литвак акцентує на відмінності загального запобігання, пов'язаного з розвитком суспільства й державних інституцій, від спеціального, якому властиві окремі завдання, методи та суб'єктний склад [94, с. 22]. До спеціалізованих суб'єктів запобігання створенню НЗВЗФ належать органи державної влади та правоохоронні органи, наділені відповідними повноваженнями. Підприємства, установи, організації, заклади освіти, надавачі фінансових і комунікаційних послуг та інші суб'єкти сприяють реалізації окремих запобіжних заходів у межах визначених законом повноважень і напрямів професійної діяльності, зокрема шляхом забезпечення захисту об'єктів та інформаційних систем, дотримання вимог фінансового моніторингу, кібербезпеки й установленого порядку обігу зброї, а також своєчасного повідомлення компетентних органів про виявлені ознаки протиправної діяльності.

З урахуванням позиції В. В. Голіни спеціальне запобігання доцільно розглядати як системну, науково обґрунтовану й організаційно впорядковану діяльність, спрямовану на недопущення кримінальних правопорушень на різних етапах формування протиправного наміру та його реалізації [29, с. 21–22]. Запобіжна діяльність правоохоронних органів має здійснюватися з моменту виявлення взаємопов'язаних дій, спрямованих на добір учасників, формування організованої структури, організацію підготовки, залучення фінансування, пошук приміщень і транспорту, придбання засобів зв'язку та зброї. Водночас окремі відомості не є достатніми для висновку про створення НЗВЗФ, у зв'язку з чим оцінюванню підлягають їх сукупність, взаємозв'язок і спрямованість на формування не передбаченої законом структури військового типу.

Метою спеціального запобігання є нейтралізація чинників, що сприяють створенню НЗВЗФ, своєчасне реагування на відповідні організаційні дії,

припинення діяльності сформованих осередків і недопущення їх повторного створення. Така діяльність має послідовний і динамічний характер та охоплює взаємопов'язані заходи запобігання, відвернення і припинення кримінальних правопорушень. Співвідношення зазначених напрямів визначається ступенем сформованості НЗВЗФ, змістом і спрямованістю вчинених дій, наявністю озброєння, системи командування та підпорядкування, а також характером діяльності формування [113, с. 358].

За визначенням О. М. Джужі, спеціальний запобіжний вплив реалізується шляхом ухвалення й виконання взаємопов'язаних управлінських рішень, адаптованих до фактичного стану об'єкта, що забезпечує гнучкість і відповідність застосовуваних заходів змінам безпекового середовища [88, с. 63]. Такий підхід передбачає визначення й постійне уточнення пріоритетів залежно від обстановки на окупованих, прифронтових і деокупованих територіях, зміни маршрутів переміщення зброї, способів фінансування, цифрових технологій вербування та форм зовнішнього управління.

Ю. В. Нікітін розглядає спеціальне запобігання як інтегровану теоретико-прикладну систему, що ґрунтується на використанні знань і методів права, соціології, економіки, психології, педагогіки та інших наук [109]. Міждисциплінарний характер має практичне значення для виявлення механізмів вербування, групового впливу, фінансової залежності, інформаційної маніпуляції та способів організаційного оформлення НЗВЗФ. Поєднання відповідних знань дозволяє обирати правові й організаційні заходи з урахуванням конкретного середовища, ролі особи та характеру встановленої загрози.

А. П. Закалюк наголошував, що спеціальні заходи можуть застосовуватися як до вчинення кримінального правопорушення, так і після нього, одночасно з іншими напрямками запобіжної діяльності [58, с. 328], що означає необхідність не лише припинення діяльності конкретного формування, а й подальшого блокування його фінансових, кадрових, інформаційних та матеріально-технічних зв'язків, вилучення незаконної зброї, установлення зовнішніх

координаторів і недопущення відновлення осередку під іншою назвою або організаційною формою.

Узагальнення наведених наукових підходів дозволяє визначити *спеціальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ як системну, науково обґрунтовану й нормативно врегульовану діяльність уповноважених державних органів у взаємодії з іншими суб'єктами, спрямовану на виявлення, усунення або обмеження конкретних чинників організації, комплектування, підготовки, фінансування, озброєння та забезпечення НЗВЗФ, припинення діяльності сформованих осередків і недопущення їх відновлення*. В умовах воєнного стану така діяльність має враховувати зовнішнє управління відповідними формуваннями, їх інтеграцію у військово-окупаційний механізм держави-агресора, транскордонні канали постачання та використання цифрових засобів комунікації.

Належна реалізація спеціальних заходів потребує послідовного організаційного, інформаційного, аналітичного та методичного забезпечення:

I етап – організаційне забезпечення, що охоплює визначення компетенції та порядку взаємодії уповноважених органів; підготовку фахівців із виявлення організаційних, фінансових, матеріально-технічних і цифрових зв'язків НЗВЗФ; утворення міжвідомчих робочих механізмів; налагодження безпечної взаємодії з населенням; посилення охорони органів влади, об'єктів критичної інфраструктури, місць зберігання зброї та інших об'єктів, які можуть бути використані для забезпечення незаконного формування;

II етап – інформаційне забезпечення, що передбачає своєчасне одержання, перевірку, систематизацію й обмін відомостями про вербування учасників, формування організовано-злочинної вертикалі, проведення військової, стрийової або фізичної підготовки, накопичення зброї та спорядження, фінансові операції, переміщення через державний кордон, цифрову координацію і зв'язки із зовнішніми суб'єктами;

III етап – аналітично-прогностичне забезпечення, яке включає оцінювання регіональних загроз, аналіз організаційних, комунікаційних, фінансових і

логістичних зв'язків, геопросторове відображення ризиків, визначення можливих сценаріїв створення або відновлення НЗВЗФ та прогнозування зміни способів їх комплектування й забезпечення в умовах воєнного стану;

IV етап – теоретико-методичне забезпечення, що полягає в розробленні, апробації та оновленні методичних рекомендацій, алгоритмів міжвідомчої взаємодії, критеріїв оцінювання загроз і тактичних прийомів припинення організаційної діяльності НЗВЗФ, адаптованих до умов збройної агресії, тимчасової окупації та деокупації територій, із обов'язковим дотриманням законності, пропорційності й прав людини.

У структурі спеціальних заходів доцільно виокремити заходи захисту населення, територіальних громад та об'єктів, які можуть зазнати протиправного впливу НЗВЗФ. По-перше, заходи, які спрямовуються на забезпечення особистої безпеки громадян і передбачають правове та безпекове інформування населення, формування навичок розпізнавання вербувального й маніпулятивного впливу, підготовку працівників професій, пов'язаних із підвищенням ризиком, удосконалення алгоритмів поведінки під час спроб примусового залучення до незаконних формувань, а за наявності визначених законом підстав – застосування засобів індивідуального захисту. По-друге, заходи, які включають заходи безпеки: удосконалення діяльності правоохоронних органів, посилення охорони органів публічної влади, об'єктів критичної інфраструктури, місць зберігання зброї та інших уразливих об'єктів, застосування технічних систем спостереження, контролю доступу й оповіщення [38, с. 422]. Результативність таких заходів, як слушно зазначає В. О. Туляков, залежить від інтеграції зусиль усіх суб'єктів запобігання та належного нормативного визначення засад їх взаємодії [180, с. 15].

В умовах воєнного стану головна роль у запобіганні створенню НЗВЗФ належить оперативним підрозділам Служби безпеки України, Національної поліції, Державної прикордонної служби України та інших органів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Повноваження таких суб'єктів реалізуються відповідно до визначеної законом компетенції та

спрямовуються на встановлення організаторів, керівників і зовнішніх координаторів, виявлення вербувальних осередків, місць підготовки, каналів фінансування, озброєння, транскордонного переміщення й цифрової координації НЗВЗФ. Особливості відповідних загроз потребують мобільності, належного аналітичного забезпечення, сумісності інформаційних систем і здатності уповноважених органів діяти в умовах швидкої зміни оперативної обстановки.

Як зауважує В. І. Шакур, реформування правоохоронної системи без орієнтації на реальні загрози й потреби суспільства не забезпечило належного підвищення результативності [189]. Тому виникає необхідність переходу до ризик-орієнтованого управління, стратегічного прогнозування та системного аналізу взаємопов'язаних відомостей про організаційну структуру, вербування, підготовку, фінансування, озброєння й зовнішнє управління формуванням. Окрема інформація про контакти, висловлювання, одяг, символіку або фізичну підготовку не може автоматично свідчити про причетність особи до НЗВЗФ чи бути самостійною підставою для обмеження її прав.

Захищеність суспільства від кримінальних загроз, як зазначає С. А. Мозоль, є складовою національної безпеки та потребує виявлення, нейтралізації й недопущення ризиків, зумовлених діяльністю організованих силових структур. Основна роль у реалізації відповідних заходів належить правоохоронним органам, тоді як участь інститутів громадянського суспільства забезпечує взаємодію з населенням і громадський контроль за дотриманням правових засад запобіжної діяльності. Така захищеність поряд з іншим передбачає недопущення встановлення ними контролю над територіями, населенням, адміністративними будівлями, транспортними шляхами, об'єктами критичної інфраструктури й місцями зберігання зброї [103, с. 127].

М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак пов'язують стан безпеки із сукупністю заходів, спрямованих на обмеження протиправної активності, зниження ризиків для потенційних потерпілих, нейтралізацію чинників організованого насильства та формування безпечного суспільного середовища [36, с. 129]. Такий підхід поєднує цілеспрямований вплив на організаційну й ресурсну основу НЗВЗФ із

захистом населення, органів законної влади, військовослужбовців, правоохоронців, об'єктів критичної інфраструктури та інших потенційних об'єктів протиправного силового контролю.

Оцінювання рівня безпеки не повинно обмежуватися кількістю облікованих за ст. 260 КК України кримінальних правопорушень. Кількісне зменшення відповідних показників може поєднуватися зі збереженням організаційної структури раніше створених формувань, їх інтеграцією у військово-окупаційний механізм держави-агресора, функціонуванням прихованих мереж забезпечення та ризиком повторної активізації на деокупованих територіях. Результативність спеціальних заходів має визначатися фактичним обмеженням спроможності НЗВЗФ до вербування, фінансування, озброєння, застосування організованих насильницьких дій.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» така діяльність становить систему гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [139]. Запобіжна діяльність, на думку А. А. Небитова та Д. М. Тичини, полягає у своєчасному одержанні й перевірці інформації про організаційні дії, встановленні взаємозв'язків між організаторами, керівниками, вербувальниками, фінансовими посередниками та постачальниками зброї, а також у припиненні діяльності відповідної структури в порядку, визначеному законом. В умовах воєнного стану оперативно-розшукова діяльність має враховувати поєднання внутрішніх організаційних осередків із зовнішнім управлінням, цифровими каналами зв'язку та транскордонним матеріально-технічним забезпеченням [59].

Результативність діяльності оперативних підрозділів обмежується недоліками розмежування компетенції, несумісністю окремих інформаційних систем, складністю міжвідомчого обміну та недостатньою узгодженістю стратегічного й оперативного рівнів управління. Як зазначає В. М. Бесчастний, структурні перетворення правоохоронної системи не завжди супроводжувалися належним перерозподілом функцій і збереженням спеціалізації у протидії

організованим формам протиправної діяльності [10]. Зазначені проблеми особливо відчутні під час запобігання створенню НЗВЗФ, оскільки відповідна діяльність одночасно охоплює загрози громадській і державній безпеці, незаконний обіг зброї, фінансові операції, перетин державного кордону, інформаційний вплив та використання цифрових технологій.

Як стверджує С. М. Князєв, потребує вдосконалення і співвідношення оперативно-розшукової, контррозвідувальної та кримінальної процесуальної діяльності. Нечіткість окремих правових процедур і відомчих алгоритмів може ускладнювати своєчасне використання інформації про підготовку організаційної та ресурсної основи НЗВЗФ. Водночас удосконалення відповідного регулювання не повинно передбачати необґрунтованого розширення негласних повноважень. Нормативні зміни мають забезпечувати визначеність підстав, меж і порядку застосування заходів, судовий та інший передбачений законом контроль, захист персональних даних і дотримання принципу пропорційності [72].

Діяльність правоохоронної системи істотно змінилася після прийняття законів України «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» і «Про Бюро економічної безпеки України». Натомість Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», прийнятий у 1992 р., попри численні зміни, становить основу, сформовану за інших організаційних умов. Відтак актуальними залишаються системне оновлення правових засад оперативно-розшукової діяльності, їх узгодження з кримінальним процесуальним законодавством, визначення порядку міжвідомчого інформаційного обміну та адаптація до цифрових і транскордонних загроз [188, с. 334].

У правоохоронній системі обґрунтовується доцільність підготовки та прийняття Закону України «Про кримінальну розвідку» [118]. Запропонований нормативно-правовий акт має визначити поняття, завдання та принципи відповідної діяльності, систему уповноважених суб'єктів, межі їх компетенції, види й порядок застосування спеціальних заходів, правила оброблення та використання отриманої інформації, засади міжнародного співробітництва, а

також механізми контролю і нагляду. Особливого значення набуває закріплення гарантій недоторканності приватного життя, захисту персональних даних та недопущення використання аналітичної інформації для необґрунтованого переслідування осіб або соціальних груп.

Оновлення правового й організаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності є одним із ключових напрямів підвищення спроможності держави запобігати створенню НЗВЗФ у воєнний і післявоєнний періоди. Модернізація системи має забезпечити своєчасне виявлення організаційних осередків, установлення командних, кадрових, фінансових та логістичних зв'язків, припинення вербування й постачання зброї, а також запобігання відновленню формувань на деокупованих територіях. Як наголошує О. С. Яра, правове регулювання повинно поєднувати ефективність спеціальних заходів із належними гарантіями прав людини, підзвітністю та контролем за діяльністю уповноважених органів [196, с. 473].

Ураховуючи викладене, спеціальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ мають забезпечувати виконання таких завдань:

- посилення охорони органів публічної влади, об'єктів критичної інфраструктури, місць зберігання зброї, боєприпасів і вибухових речовин, транспортних вузлів, засобів зв'язку та інших об'єктів, які можуть бути захоплені або використані для забезпечення діяльності НЗВЗФ;
- виявлення та усунення організаційних і безпекових умов, які полегшують вербування, підготовку, озброєння, фінансування та матеріально-технічне забезпечення НЗВЗФ на конкретній території;
- перевірку інформації про створення організованої структури, добір учасників, проведення військової, стройової або фізичної підготовки, накопичення зброї, облаштування баз, блокпостів і сховищ, а також установлення зв'язків відповідних осередків із зовнішніми координаторами;
- припинення в передбаченому законом порядку діяльності організаційних осередків НЗВЗФ, каналів їх комплектування, фінансування, озброєння, цифрової координації та транскордонного забезпечення;

- невідкладне реагування на повідомлення громадян, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та посадових осіб про дії, пов'язані зі створенням або відновленням НЗВЗФ, із залученням компетентних органів відповідно до характеру встановленої загрози;

- формування та використання інформаційно-аналітичних масивів про організаційні, фінансові, матеріально-технічні й комунікаційні зв'язки НЗВЗФ із додержанням законодавства про захист персональних даних і недопущенням дискримінаційного профілювання;

- залучення територіальних громад, громадських об'єднань і передбачених законом добровільних формувань до обміну безпековою інформацією та захисту населення виключно в межах установлених повноважень, без надання їм невластивих оперативно-розшукових функцій;

- підвищення обізнаності населення щодо способів вербування, ознак прихованого формування структури військового типу, безпечного повідомлення компетентних органів та правомірної поведінки під час спроб примусового залучення;

- внесення до відповідних органів державної влади, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування подань і пропозицій щодо усунення умов, які сприяють створенню НЗВЗФ, зокрема недоліків охорони об'єктів, контролю за зброєю, прикордонного режиму, інформаційного обміну та захисту критичної інфраструктури.

Наголосимо, що головне місце у безпосередньому запобіганні створенню НЗВЗФ належить слідчим та оперативним підрозділам Національної поліції України. Такий висновок випливає із положень ст. 216 КПК України, відповідно до якої слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, не віднесених до підслідності інших органів, тоді як ст. 260 КК України не включена до переліку кримінальних правопорушень, прямо віднесених до підслідності органів безпеки [85]. Водночас використання НЗВЗФ в інтересах держави-агресора може бути пов'язане з посяганнями на основи національної безпеки, терористичною, диверсійною або колабораційною

діяльністю, що зумовлює необхідність взаємодії Національної поліції зі Службою безпеки України та іншими компетентними органами відповідно до фактичних обставин і встановленої законом підслідності.

Оперативні підрозділи здійснюють безпосередній вплив на середовище, у якому виникають, комплектуються, забезпечуються й функціонують НЗВЗФ. Їхня діяльність охоплює ініціативний пошук, одержання, перевірку та фіксацію фактичних даних про створення структури військового типу, вербування учасників, формування командної вертикалі, проведення підготовки, накопичення зброї, фінансування, постачання спорядження, транспортних засобів і засобів зв'язку. Самостійного значення набувають розшук організаторів, керівників та учасників, які переховуються від правоохоронних органів, а також установлення осіб, що забезпечують діяльність НЗВЗФ у тилкових, прифронтових, прикордонних або тимчасово окупованих районах.

Оперативна діяльність щодо запобігання створенню НЗВЗФ реалізується за кількома взаємопов'язаними напрямками.

1. *Пошуковий* – передбачає виявлення та припинення дій зі створення НЗВЗФ; установлення організаторів, керівників, вербувальників, інструкторів, фінансових посередників і постачальників зброї; розшук учасників формувань, які переховуються від уповноважених органів; виявлення місць зберігання зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військової техніки та спорядження; перекриття каналів їх незаконного переміщення. Такий напрям дозволяє встановити канали надходження озброєння з районів бойових дій, тимчасово окупованих територій або з-за кордону.

2. *Перевірочний* – охоплює реалізацію спеціальних адміністративно-правових режимів на територіях ведення бойових дій, у прифронтових і прикордонних районах, а також на деокупованих територіях. Його зміст становлять перевірка інформації про канали забезпечення НЗВЗФ зброєю, транспортом, боєприпасами, засобами зв'язку та коштами; встановлення осіб, які виконують логістичні, інформаційні, технічні або інші допоміжні функції; припинення використання гуманітарних, волонтерських, охоронних чи

комерційних структур для приховування протиправної діяльності. Відповідні заходи мають здійснюватися на визначених законом підставах і не повинні створювати необґрунтованих перешкод для законної волонтерської, гуманітарної та оборонної діяльності.

3. *Інформаційно-аналітичний* – передбачає одержання, систематизацію, оцінювання й узагальнення відомостей про стан і тенденції створення НЗВЗФ, місця розташування організаційних осередків, командні, кадрові, фінансові, матеріально-технічні й цифрові зв'язки, маршрути переміщення учасників і ресурсів, способи маскування та зовнішнього управління. Результати аналізу використовуються для визначення пріоритетних загроз, планування узгоджених заходів, розподілу сил і засобів та коригування способів запобіжного впливу. Важливою складовою є оцінювання результативності вжитих заходів з урахуванням трансформації НЗВЗФ, їх мережевої організації, цифровізації комунікацій і доступу до зброї.

Особливе місце у структурі діяльності оперативних підрозділів посідає оперативно-розшукове запобігання. С. О. Павленко пов'язує його специфіку з поєднанням гласних і негласних заходів, сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності [124]. Проте визначальною ознакою відповідного напрямку є не форма застосовуваних заходів, а їх спрямованість на недопущення створення НЗВЗФ, припинення організаційної діяльності та нейтралізацію конкретних чинників, що забезпечують комплектування, озброєння й функціонування формування.

На думку О. І. Козаченка, мета такого запобігання пов'язується із застосуванням комплексу заходів, спрямованих на обмеження можливостей участі особи в організованій протиправній діяльності, усунення умов, які можуть бути використані для її здійснення, створення правових і фактичних перешкод реалізації протиправного наміру та своєчасне припинення відповідних дій [74, с. 381].

Обґрунтованою є позиція В. І. Ткаченка, який визначає завдання оперативно-розшукового запобігання через систему взаємопов'язаних заходів,

об'єднаних метою недопущення кримінальних правопорушень або створення перешкод для реалізації протиправного наміру [178, с. 396]. Такий підхід передбачає своєчасне встановлення організаційних осередків і взаємопов'язаних дій, спрямованих на формування незаконної силової структури, припинення кадрових і ресурсних зв'язків, а також недопущення використання НЗВЗФ державою-агресором.

Одним зі способів послаблення кадрового потенціалу НЗВЗФ є переконання учасників до добровільної відмови від подальшої участі. Такий вплив може передбачати роз'яснення правових наслідків перебування у формуванні, можливості безпечного звернення до органів державної влади, умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності та гарантій захисту від погроз з боку керівників або інших учасників.

Застосування переконання має ґрунтуватися на достовірному інформуванні, добровільності та повазі до людської гідності. Неприпустимими є незаконний примус, погрози, маніпулювання близькими особи або інші способи психологічного впливу, не передбачені законом. Практичне значення мають роз'яснення неминучості правових наслідків подальшої участі, можливості припинення зв'язків із формуванням, доступу до правової, соціальної та психологічної допомоги, а також забезпечення безпеки особи та членів її сім'ї за наявності відповідних підстав.

Тактика запобіжної діяльності визначається здатністю НЗВЗФ приховувати свою структуру, склад, командні зв'язки, ресурсну базу та фактичне призначення. Організатори можуть використовувати зовнішньо правомірні форми громадської, охоронної, спортивної або військово-патріотичної діяльності; розподіляти інформацію між окремими ланками; застосовувати позивні, закриті канали зв'язку, цифрові засоби конспірації та підприємства-прикриття. Окремим напрямом протидії правоохоронним органам є поширення дезінформації, компрометація посадових осіб, виявлення джерел інформації, використання корупційних зв'язків і створення хибного уявлення про чисельність, підпорядкованість або діяльність формування [186, с. 514].

Способи приховування діяльності НЗВЗФ доцільно аналізувати на трьох рівнях. На індивідуальному рівні використовуються зміна місця перебування, документи прикриття, приховування зв'язків, коштів, зброї та виконуваної функції. На груповому рівні забезпечуються розподіл ролей, ізоляція окремих ланок, використання посередників і кодованих комунікацій, перевірка лояльності учасників та обмеження їх доступу до інформації про всю структуру. На мережевому рівні можуть створюватися осередки, які формально не пов'язані між собою, використовуватися різні юридичні особи й конвертаційні центри, а правоохоронним органам навмисно розкриватися окремі учасники для збереження командного складу, зовнішніх координаторів і каналів забезпечення [155, с. 292].

Особливо небезпечними є спроби НЗВЗФ проникнути до органів публічної влади, правоохоронних структур, підприємств критичної інфраструктури або залучити на свій бік посадових осіб, які мають доступ до зброї, інформаційних систем, режимних об'єктів і управлінських рішень. Запобігання відповідним проявам потребує внутрішнього контролю, перевірки доброчесності, захисту службової інформації, розмежування доступу до даних та належного реагування на корупційні ризики [52, с. 150].

Оперативне виявлення діяльності НЗВЗФ ускладнюється її прихованим характером, конспірацією, розподілом функцій між учасниками, здатністю швидко змінювати організаційну структуру та способи комунікації. Формування може існувати під виглядом громадської, охоронної, спортивної, ветеранської або волонтерської організації, тоді як військова структура, система підпорядкування, підготовка й озброєння приховуються. За таких умов установлення фактичної спрямованості діяльності потребує використання передбачених законом сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності.

Початковий етап пошукової роботи охоплює встановлення та перевірку ознак створення або діяльності НЗВЗФ, аналіз вихідної оперативної ситуації та дослідження джерел, у яких відображено відомості про організаційну структуру, керівництво, вербування, підготовку, фінансування й озброєння. На підставі

отриманої інформації формується початкова інформаційна модель, що визначає напрями подальшої перевірки, коло об'єктів і необхідні заходи [160, с. 173].

Р. М. Шехавцов слушно зазначає, що початкові дії оперативного працівника мають переважно логіко-аналітичний характер та передбачають моделювання, діагностування і зіставлення наявних відомостей про кримінальне правопорушення та обставини його вчинення [193, с. 10]. Відносно НЗВЗФ аналізу підлягає взаємозв'язок між набором учасників, формуванням командної вертикалі, проведенням підготовки, одержанням ресурсів, доступом до зброї та визначенням функціонального призначення групи.

Недоліком окремих методик є їх недостатня узгодженість із фактичним механізмом створення НЗВЗФ. Підходи, орієнтовані переважно на наявність відомостей про конкретних осіб та вже вчинені кримінальні правопорушення, мають обмежену результативність на початковому етапі, коли організаційна структура лише формується, а наявна інформація має фрагментарний характер. Залежність оцінювання від індивідуального професійного досвіду працівника може зумовлювати неоднакове реагування на подібні обставини. Тому методичне забезпечення повинно містити систематизовані ознаки створення НЗВЗФ, алгоритми їх перевірки, критерії оцінювання одержаних відомостей і порядок міжвідомчого інформаційного обміну.

Наведені положення обґрунтовують необхідність формування цілісної системи одержання, перевірки, узагальнення та аналітичного опрацювання оперативно значущої інформації. Функціонування такої системи має забезпечувати виявлення прихованих осередків, установлення організаційних і функціональних ознак НЗВЗФ, ролей організаторів, керівників та інших учасників, джерел фінансування, місць зберігання зброї, а також каналів зовнішнього управління і матеріально-технічного забезпечення. Застосування негласних заходів, засобів і методів допускається виключно на підставах та в порядку, визначених законом, із дотриманням прав і свобод людини, вимог щодо захисту персональних даних, а також належного відомчого контролю, прокурорського нагляду й судового контролю [85].

Пошук ознак створення й діяльності НЗВЗФ охоплює три взаємопов'язані напрями:

- встановлення фактів організації, комплектування, підготовки, фінансування, озброєння або іншого забезпечення НЗВЗФ;
- виявлення зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військової техніки, документів, цифрових носіїв, засобів зв'язку та інших предметів, пов'язаних із функціонуванням формування;
- встановлення осіб, які можуть бути організаторами, керівниками, учасниками, фінансовими посередниками, постачальниками, свідками або потерпілими від діяльності НЗВЗФ [113].

Тактика оперативного пошуку може розвиватися за принципами «від особи до факту», коли відомості про функції конкретного учасника дозволяють установити організаційні дії та пов'язаних осіб; «від факту до особи», коли аналіз вербування, підготовки, фінансової операції, переміщення зброї або облаштування бази дозволяє встановити причетних суб'єктів; «від ознак до факту й особи», коли сукупність непрямих відомостей стає підставою для подальшої перевірки [101]. Непрямі ознаки мають орієнтувальне значення і не можуть самі по собі обґрунтовувати висновок про участь особи у НЗВЗФ.

За результатами проведеного опитування респондентів встановлено, що у 65 % переважно пошук здійснюється «від взаємопов'язаних ознак – до організаційних дій та осіб» (додаток Б). Необхідність такого підходу зумовлена тим, що на початковому етапі правоохоронні органи зазвичай мають лише фрагментарні відомості про вербування учасників, проведення військової підготовки, придбання спорядження, накопичення зброї, створення закритих каналів зв'язку або формування системи командування та підпорядкування. Відтак результативність оперативного пошуку залежить від обізнаності працівників щодо середовища функціонування конкретного осередку, його командних і міжособистісних зв'язків, способів комплектування, місць підготовки, джерел фінансування, маршрутів постачання, способів зберігання зброї та використовуваної цифрової інфраструктури. Водночас професійний

досвід має поєднуватися зі стандартизованими методиками аналітичного опрацювання інформації, належним міжвідомчим обміном відомостями в межах визначених законом повноважень і систематичним підвищенням кваліфікації працівників.

Пошуково-запобіжні заходи реалізуються шляхом:

- установа в передбаченому законом порядку осіб, які здійснюють вербування, організацію підготовки, розподіл функцій, фінансування, постачання зброї або координацію діяльності НЗВЗФ;
- аналізу інформації про безпекову обстановку в місцях можливого формування організаційних осередків, незаконного зберігання зброї, проведення підготовки та концентрації матеріальних ресурсів;
- перевірки відомостей про використання підприємств, громадських, охоронних, спортивних або волонтерських організацій для приховування військової структури чи забезпечення її діяльності;
- установа цифрових, фінансових, транспортних і транскордонних зв'язків, які поєднують локальний осередок із командним центром або зовнішнім суб'єктом.

Однією з цілей спеціального запобігання є припинення діяльності НЗВЗФ шляхом блокування організаційних зв'язків [156]. Відносно НЗВЗФ вплив може здійснюватися у таких формах:

по-перше, стимулювання добровільного виходу учасників, забезпечення конфіденційних каналів звернення та застосування передбачених законом заходів безпеки. Особливого значення набуває захист осіб, які перебувають у залежності від керівників формування або побоюються переслідування за припинення участі;

по-друге, припинення комунікації між командною і виконавчою ланками, блокування каналів фінансування та постачання зброї, вилучення незаконного озброєння, припинення діяльності вербувальних осередків і місць підготовки. Заходи мають бути спрямовані на позбавлення формування керованості та

ресурсної спроможності, а не на провокування збройного протистояння між окремими групами чи їх учасниками;

по-третє, використання наявних відомостей про внутрішні суперечності виключно для оцінювання стійкості формування, визначення осіб, готових добровільно припинити участь, та планування безпечного припинення його діяльності. Штучне створення конфліктів, провокування насильства або використання одного НЗВЗФ проти іншого суперечить завданням правоохоронної діяльності та створює додаткову загрозу цивільному населенню;

по-четверте, забезпечення соціальної, психологічної та правової підтримки особам, які зазнали примусового вербування, перебувають під впливом пропаганди або опинилися у матеріальній залежності від формування. Індивідуальна допомога, відновлення документів, працевлаштування, захист родини та реінтеграційні заходи знижують кадровий потенціал НЗВЗФ і обмежують можливості повторного вербування.

Спеціальні заходи в умовах воєнного стану, таким чином, повинні охоплювати активний оперативний пошук, установлення організаційних і ресурсних зв'язків, припинення вербування, фінансування, озброєння та цифрової координації, стимулювання добровільного виходу, захист населення й недопущення відновлення осередків на деокупованих територіях.

Підсумовуючи, наголосимо, що спеціальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ мають адресний характер і спрямовуються не на загальні суспільні процеси, а на конкретні організаційні дії, осередки, осіб, зв'язки та ресурси, які забезпечують комплектування, підготовку, фінансування, озброєння й функціонування таких формувань. Результати опитування підтверджують пріоритетність виявлення організаційних осередків, вербувальників, інструкторів, фінансових посередників і постачальників зброї (74 %); установлення місць підготовки, зберігання озброєння та розташування матеріально-технічної бази (56 %); припинення функціонування каналів зв'язку й управління (51 %); захисту населення, органів публічної влади та об'єктів критичної інфраструктури (47 %) (додаток Б).

Провідну роль у безпосередній реалізації зазначених заходів відповідно до визначеної законом компетенції відіграють оперативні підрозділи Національної поліції та Служби безпеки України у взаємодії з іншими уповноваженими органами. Оперативно-розшукове запобігання має поєднувати пошук, перевірку й аналітичне опрацювання інформації та здійснюватися за пошуковим, перевірочним й інформаційно-аналітичним напрямками. Його результативність визначається своєчасністю встановлення організаторів, керівників, вербувальників і зовнішніх координаторів, припиненням командних та ресурсних зв'язків, блокуванням фінансових потоків, каналів постачання зброї і цифрової координації, а також недопущенням відновлення осередків на деокупованих територіях. Водночас недосконалість нормативно-правового та методичного забезпечення, відзначена 81 % опитаних оперативних працівників (додаток Б), обумовлює необхідність уточнення міжвідомчих алгоритмів, систематизації ознак створення НЗВЗФ і вдосконалення методик перевірки одержаних відомостей із неухильним додержанням законності, пропорційності та прав людини в умовах воєнного стану.

Висновки до розділу 3

1. Загальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ становлять комплекс системних і довготривалих правових, політичних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, інформаційних та освітньо-виховних заходів, що реалізуються на загальнодержавному, регіональному, місцевому й міжвідомчому рівнях та спрямовуються на зміцнення громадської і національної безпеки, забезпечення стійкості державних інституцій, усунення або обмеження умов створення, комплектування, фінансування, озброєння та забезпечення НЗВЗФ. За результатами проведеного дослідження основними стратегічними напрямками загального запобігання визначено посилення: *правового та програмно-стратегічного забезпечення* – прийняття Стратегії протидії

злочинності в Україні до 2035 року, Комплексного плану запобігання кримінальним правопорушенням на 2027–2035 роки, розроблення регіональних планів запобігання створенню НЗВЗФ, удосконалення контролю за обігом зброї та нормативне визначення конкретних заходів, виконавців, строків і показників результативності (підтримали 45 % опитаних); *інституційного та організаційно-управлінського забезпечення* – посилення координації органів правопорядку, складових сектору безпеки і оборони, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, соціальних служб, освітніх і молодіжних інституцій, відновлення законного управління та державних послуг на деокупованих територіях (34 %); *інформаційно-аналітичного забезпечення* – застосування ризик-орієнтованого підходу, моделей ILP і SOCTA, систематичне оцінювання регіональних загроз, узагальнення відомостей про вербування, фінансування, озброєння, транскордонні зв'язки, цифрову координацію та зовнішнє управління НЗВЗФ (21 %). Реалізація таких пріоритетів забезпечить зміцнення законних органів влади, обмеження незаконного обігу зброї, запобігання ворожому інформаційному впливу, зниження соціальної напруженості, підтримку постраждалого від війни населення, розвиток правосвідомості та громадянської стійкості молоді, недопущення стигматизації ветеранів і внутрішньо переміщених осіб, нейтралізацію кадрової, фінансової, матеріально-технічної та інформаційної основи НЗВЗФ, а також запобігання їх повторному створенню на прифронтових і деокупованих територіях.

2. Спеціальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ передбачають вирішення таких завдань: своєчасне виявлення дій, спрямованих на добір учасників, формування системи командування та підпорядкування, проведення військової підготовки, фінансування, озброєння й матеріально-технічне забезпечення формувань; установа організаторів, керівників, вербувальників і зовнішніх координаторів; блокування фінансових потоків, каналів постачання зброї та цифрової координації; припинення діяльності сформованих осередків і недопущення їх відновлення на деокупованих територіях; оперативне реагування на повідомлення громадян, військових

адміністрацій, органів місцевого самоврядування й посадових осіб про дії, пов'язані зі створенням НЗВЗФ; формування та використання систематизованої інформації про організацію й діяльність НЗВЗФ; забезпечення міжвідомчої взаємодії та залучення населення до запобіжної діяльності через передбачені законом безпечні канали повідомлення.

3. Встановлено, що основне місце в системі спеціального запобігання створенню НЗВЗФ належить оперативним підрозділам Національної поліції та Служби безпеки України, які діють у межах визначеної законом компетенції та взаємодіють із Державною прикордонною службою України, органами прокуратури, митними органами, військовими адміністраціями й органами місцевого самоврядування. Специфіка оперативно-розшукового запобігання, що здійснюється шляхом проведення гласних і негласних оперативно-розшукових заходів із застосуванням відповідних сил, засобів та методів з метою виявлення прихованих осередків, установлення їх персонального складу, нейтралізації ресурсного забезпечення та припинення дій, спрямованих на створення НЗВЗФ, полягає в поєднанні оперативного пошуку, перевірки й аналітичного опрацювання інформації та спрямуванні запобіжного впливу на організаторів, керівників й інших учасників. Водночас недосконалість нормативно-правового та методичного забезпечення, на яку звернули увагу 81 % опитаних оперативних працівників, звужує практичні можливості оперативних підрозділів і набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану, тимчасової окупації частини території України та зовнішнього управління НЗВЗФ.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та розв'язано комплексну науково-прикладну задачу щодо діяльності правоохоронних органів у запобіганні створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. До основних сформульованих концептуальних наукових положень, висновків і рекомендацій належать такі:

1. Повномасштабна збройна агресія рф, поширення організованих форм злочинної діяльності, трансформація безпекового середовища, реформування правоохоронних органів та оновлення законодавства істотно актуалізували проблему запобігання створенню НЗВЗФ. Проведений аналіз наукових доробків розширює теоретичне підґрунтя для вдосконалення відповідної діяльності правоохоронних органів. Водночас значна частина наявних досліджень не враховує сучасних криміногенних чинників, зокрема неконтрольованого обігу зброї, використання інформаційно-комунікаційних технологій для залучення та координації учасників, специфіки діяльності на деокупованих територіях, соціальної вразливості населення і транснаціоналізації діяльності відповідних формувань. Запобігання створенню НЗВЗФ є не сукупністю тимчасових заходів, а комплексним механізмом, що поєднує адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні, криміналістичні та оперативно-розшукові засоби, спрямовані на раннє виявлення передумов і ознак підготовки до створення таких формувань, припинення їх фінансування, недопущення комплектування та озброєння, а також забезпечення належної координації діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

2. Соціально-правова природа НЗВЗФ визначається відсутністю передбаченої законом правової підстави для їх створення, наявністю організаційної структури військового типу, єдиноначальності, підпорядкованості та дисципліни, проведенням військової, стройової або фізичної підготовки, а для збройних формувань – також незаконною наявністю на озброєнні придатної для використання вогнепальної, вибухової чи іншої

зброї. Сукупність зазначених ознак зумовлює здатність НЗВЗФ до організованого застосування сили та їх підвищену суспільну небезпечність, яка істотно посилюється в умовах воєнного стану, коли НЗВЗФ можуть використовуватися для забезпечення агресії та функціонування окупаційного режиму. Відтак, обґрунтовано необхідність посилення кримінальної відповідальності за воєнно зумовлені форми діяльності НЗВЗФ та конкретизації умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, у зв'язку з чим у ст. 260 КК України ч. 6 викласти в такій редакції: *«6. Діяння, передбачені частинами першою – третьою цієї статті, вчинені з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора, якщо вони не утворюють складу іншого кримінального правопорушення, за яке передбачено більш суворе покарання, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна»; ч. 7 – «7. Звільняється від кримінальної відповідальності за цією статтею особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування та сприяла припиненню його діяльності, за умови, що така особа не брала участі у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину».*

3. В умовах воєнного стану запобігання створенню та діяльності НЗВЗФ потребує переорієнтації правоохоронних органів із реагування на окремі факти участі на комплексне виявлення й нейтралізацію організаційної, кадрової, фінансової, матеріально-технічної та інформаційної інфраструктури формувань. Пріоритетними напрямками мають стати припинення вербування і військової підготовки учасників, установлення організаторів, керівників та зовнішніх координаторів, блокування каналів фінансування і постачання зброї, запобігання цифровій координації та інформаційно-пропагандистському забезпеченню. Зарубіжний досвід засвідчує доцільність постійного міжвідомчого оцінювання загроз за методологією SOCTA, поєднаного з OSINT-аналізом, використанням

SIENA, обліків Інтерполу, механізмів міжнародного відстеження зброї та співробітництва з Європолем і Євроюстом. Упровадження такого запобіжного алгоритму сприятиме своєчасному припиненню використання НЗВЗФ країною-агресором, установленню функціональних зв'язків між їх структурними елементами та диференціації правового реагування відповідно до ролі кожної особи. На деокупованих територіях її застосування має бути спрямоване на недопущення відновлення НЗВЗФ, ліквідацію залишених країною-агресором мереж забезпечення, вилучення незаконної зброї та відновлення безпечного середовища.

4. В умовах воєнного стану сучасний стан і тенденції створення НЗВЗФ визначаються їх використанням як складової механізму збройної агресії, окупаційного управління та протиправного контролю над населенням. У 2022–2024 рр. загальна кількість кримінальних правопорушень проти громадської безпеки зросла із 7333 до 8789, тоді як кількість діянь, облікованих за ст. 260 КК України, після збільшення до 276 у 2022 р. скоротилася до 105 у 2023 р., 56 у 2024 р. та 26 у 2025 р., що свідчить про організаційне закріплення раніше створених формувань, їх інтеграцією у військові структури й окупаційні адміністрації країни-агресора, розширенням діяльності на окуповані після 2022 р. території, збереження зовнішнього командування та мереж вербування, фінансування, озброєння, логістичного й інформаційного забезпечення, а не про їх мінімізацію. Встановлені тенденції характеризуються переходом від масового створення відкритих структур до використання малих спеціалізованих груп і законспірованих осередків, цифровізацією передавання наказів та залучення учасників, поєднанням військових, охоронних, адміністративних, розвідувальних і репресивних функцій.

5. Проведений комплексний аналіз детермінант створення та діяльності НЗВЗФ в умовах воєнного стану дозволив установити, що відповідна протиправна діяльність обумовлюється багаторівневою системою воєнно-безпекових (збройна агресія РФ, тимчасова окупація частини території України, зовнішнє командування, фінансування і постачання зброї, послаблення або

втрата державного контролю над окремими територіями, руйнування інфраструктури та масове переміщення населення), соціально-економічних (втрата житла, роботи й доходів, поглиблення матеріальної залежності населення, тінізація господарських процесів, незаконний розподіл майна та ресурсів), організаційно-правових (ослаблення інституційної спроможності органів влади на окупованих, прифронтових і деокупованих територіях, недостатність міжвідомчої координації, корупційні зв'язки, незаконний обіг зброї, використання організаторами зовнішньо правомірних форм громадської, охоронної чи військово-патріотичної діяльності для маскуванню створення структур військового типу), інформаційно-технологічних (пропагандистська делегітимація української державності, героїзація незаконного збройного насильства, інформаційна ізоляція населення, дистанційне вербування, використання соціальних мереж, месенджерів та електронних платіжних інструментів для координації й забезпечення НЗВЗФ) і морально-психологічних чинників (деформація правосвідомості, нормалізація збройного насильства, соціально-психологічна дезадаптація окремих осіб, послаблення соціальних зв'язків, групова лояльність, зниження довіри до державних інституцій, сприйнятливність до пропагандистського та вербувального впливу, поєднання ідеологічної, статусної, захисної або примусової мотивації), взаємодія яких зумовлює виникнення, організаційне оформлення, комплектування, озброєння та функціонування НЗВЗФ.

6. Під особою, яка належить до НЗВЗФ, слід розуміти фізичну осудну особу, яка досягла шістнадцятирічного віку та умисно створює НЗВЗФ; бере участь у його діяльності; здійснює керівництво ним; фінансує його; постачає йому зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку; бере участь у складі такого формування в нападі на підприємства, установи, організації чи громадян. Характеристика таких осіб охоплює соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки. Внутрішня структура НЗВЗФ характеризується єдиноначальністю, підпорядкованістю, дисципліною та функціональним розподілом, що може охоплювати командну,

штабну, силову, розвідувальну, охоронну, транспортну, інженерну, медичну, фінансову й інформаційну ланки. Організатори визначають мету, територію діяльності, структуру, способи комплектування та джерела забезпечення НЗВЗФ; керівники видають накази, розподіляють завдання, координують діяльність підрозділів і контролюють використання ресурсів; інші учасники виконують силові, охоронні, розвідувальні, транспортні, технічні, медичні, інформаційні чи господарські функції. В умовах воєнного стану кадровий потенціал НЗВЗФ характеризується зовнішнім управлінням, використанням цифрових засобів вербування і координації та залученням осіб із різними професійними компетентностями, а відтак характер і ступінь суспільної небезпечності поведінки кожної особи визначається умислом, способом залучення, ступенем добровільності, місцем у системі підпорядкування, тривалістю участі та фактичним внеском у створення або діяльність НЗВЗФ.

7. У межах загальних заходів запобігання створенню НЗВЗФ запропоновано: 1) прийняття *Стратегії протидії злочинності в Україні до 2035 року* та розвиток програмно-цільового підходу шляхом удосконалення механізмів стратегічного планування, оцінювання безпекових загроз і координації діяльності уповноважених суб'єктів; окремий напрям Стратегії має визначати засади запобігання створенню НЗВЗФ і слугувати загальнодержавним орієнтиром для розроблення середньо- та короткострокових державних і регіональних планів, що коригуватимуться відповідно до змін воєнно-політичної та безпекової ситуації; 2) прийняття *Комплексного плану запобігання кримінальним правопорушенням в Україні на 2026–2035 рр.* як базового документа реалізації Стратегії, що визначатиме систему взаємопов'язаних заходів, відповідальних виконавців, строки, джерела фінансування, показники результативності та методологічні засади формування регіональних планів; 3) розроблення *регіональних планів запобігання створенню НЗВЗФ*, організацію виконання яких доцільно покласти на обласні військові (державні) адміністрації у взаємодії зі Службою безпеки України, Національною поліцією України, Державною прикордонною службою України, органами прокуратури та місцевого самоврядування, передбачивши стандартизовану структуру з

урахуванням загальнодержавних пріоритетів, регіональних загроз, стану незаконного обігу зброї, активності вербувальних та інформаційних мереж, ресурсного потенціалу й організаційних можливостей відповідної території.

8. Спеціальні заходи запобігання створенню НЗВЗФ спрямовуються на безпосереднє виявлення та припинення організаційних дій, а також нейтралізацію кадрової, фінансової, матеріально-технічної та комунікаційної основи таких формувань. Пріоритетними напрямками визначено виявлення організаційних осередків, вербувальників, інструкторів, фінансових посередників і постачальників зброї (74 % опитаних); установлення місць підготовки, зберігання зброї та розташування матеріально-технічної бази (56 %); припинення функціонування каналів зв'язку й управління (51 %); захист населення, органів публічної влади та об'єктів критичної інфраструктури (47 %). Основне місце в безпосередній реалізації зазначених заходів належить оперативним підрозділам Національної поліції України, які взаємодіють зі Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України та іншими компетентними органами, а їх діяльність охоплює пошук, одержання, перевірку, аналітичне опрацювання та фіксацію відомостей про створення структури військового типу, вербування учасників, формування системи командування й підпорядкування, проведення підготовки, фінансування, накопичення зброї, матеріально-технічне та транскордонне забезпечення й здійснюється за трьома взаємопов'язаними напрямками: *пошуковим* – виявлення організаторів, керівників, інших учасників, місць підготовки і зберігання зброї, перекриття каналів її переміщення; *перевірочним* – перевірка відомостей в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів на територіях ведення бойових дій, у прифронтових, прикордонних і деокупованих районах; *інформаційно-аналітичним* – систематизація й оцінювання даних про організаційні, командні, кадрові, фінансові, матеріально-технічні та цифрові зв'язки НЗВЗФ. Водночас недосконалість нормативно-правового забезпечення знижує результативність запобіжних заходів, особливо в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків, 2017. 152 с.
2. Андрищенко Е. С. Парамілітарні структури українського націоналістичного руху 90-х рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. XXX. С. 42–51.
3. Баганець О. В. Злочин і кара. Частина 1: Аналіз стану досудового розслідування у 2022 році кримінальних правопорушень, які умовно можна віднести до воєнних злочинів. *LexInform*. 16.08.2023. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/zlochyn-i-kara-chastyna-1>.
4. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.
5. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 318 с.
6. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних із проникненням у житло. Харків : Одиссей, 2003. 256 с.
7. Бедриківський В. В., Литвинов О. М. Бандитизм: соціально-правовий і кримінологічний аналіз : монографія / за наук. ред. О. Н. Ярмиша. Харків : ХНУВС, 2009. 164 с.
8. Бекетов О. О. Нормативно-правове забезпечення міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2025. № 1 (87). С. 150–156.
9. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : В справі, 2017. 360 с.
10. Бесчастний В. М. Методи організаційного забезпечення протидії злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 29, ч. 2, т. 4/2. С. 141–145.

11. Білоусова О. О. Соціальний феномен протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 2. С. 42–44.
12. Валуйська М. Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 19 с.
13. Василевич В. В. Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 205 с.
14. Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 40 с.
15. Васильчук Є. О. Вплив діяльності незаконних воєнізованих і збройних формувань на криміногенну ситуацію в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 256–262.
16. Верле Г. Принципи міжнародного кримінального права : підручник / пер. з англ. С. В. Саяпіна. Одеса : Фенікс, 2011. 910 с.
17. Використання досвіду іноземних спеціальних служб у протидії організованій злочинності та корупції : монографія / Ю. Р. Гавдьо, І. М. Гриненко, Ю. В. Луценко та ін. ; за заг. ред. проф. Г. В. Новицького. Київ : НА СБУ, 2021. 172 с.
18. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації : практ. poradnik / Д. С. Зоренко, Р. В. Лех, Д. О. Кулик, О. І. Червяков. Харків : ППЮК для СБУ, 2023. 36 с.
19. Воєнні злочини : навч. посіб. / І. В. Авдошин, О. І. Заболотний, О. Ю. Звонарьов та ін. Київ : 7БЦ, 2023. 280 с.
20. Вознюк А. А. Актуальні проблеми кримінально-правового впливу на учасників не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 40–49.

21. Вознюк А. А. Відповідальність юридичних осіб за створення злочинних об'єднань та участь у них за законодавством України та інших країн. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 163–169.
22. Вознюк А. А. Конструкції одиничних складів злочинів, передбачених ст.ст. 255, 257, 258-3, 260 КК України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (12). С. 35–44.
23. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 928 с.
24. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 38 с.
25. Гвоздецький В. Д. Організована злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 1997. 202 с.
26. Геркула Н. М. Колабораційна діяльність: загальний погляд на детермінанти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 319–322.
27. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження : монографія. Харків : Регіон-інформ, 2004. 212 с.
28. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Сучасна нормативно-правова база та практика державного програмування протидії злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 46–59. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pbzz/2011_21/46.pdf.
29. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
30. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с.
31. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24.

32. Головкін О. В. Групова злочинність та її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 19 с.
33. Грохольський В. Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 425 с.
34. Давиденко Л. М., Бандурка А. А. Протидія злочинності: теорія, практика, проблеми : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 388 с.
35. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.
36. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія / М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак, М. І. Флейчук, В. І. Франчук. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
37. Державна цільова соціальна програма «Молодь України: покоління стійкості – 2030» : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.01.2026 р. № 20. *Офіційний вісник України*. 2026. № 10. Ст. 798. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2026-%D0%BF#Text>.
38. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12..00.08. Харків, 2018. 662 с.
39. Джужа А. О., Підболячний М. В. Запобігання інтернаціоналізації організованої злочинності на міжнародному та національному рівнях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 306–314.
40. Джужа О. М., Василевич В. В., Тичина Д. М. Колабораціонізм як об'єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2023. № 1, т. 28. С. 33–43.
41. Джужа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4 (93). С. 30–45.

42. Джужа О. М., Горlach С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
43. До 15, 13 і 10 років позбавлення волі засуджено учасників так званих «ДНР» і «ЛНР», які воювали проти Збройних Сил України. *Судова влада України*. 21.07.2023. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1453744>.
44. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ : НІСД, 2015. 474 с.
45. Дорошенко А. Д. Фактор транснаціональної злочинності в сучасних міжнародних відносинах : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2003. 24 с.
46. Доценко О. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення протидії організованим злочинності в Україні: концептуальні підходи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 502 с.
47. Дударець Р. М. Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 269 с.
48. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 189–196.
49. Дудоров О. О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2022. 632 с.
50. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2025 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://data.gov.ua/dataset/8b9b1677-2407-454a-bfa7-76eb638c0ea1/resource/3c6b0719-4572-4429-8808-6ec54a1310b9>.
51. Єспринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 560 с.

52. Єпринцев П. С. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання організованій злочинності в Україні. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 144–151.

53. Єпринцев П. С. Теорія і практика запобігання організованій злочинності в Україні : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Хмельницький, 2023. 36 с.

54. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 205 с.

55. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 578 с.

56. Жаровська Г. П. Основні моделі транснаціональних злочинних організацій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 49–60.

57. Загуменна Ю. О. Концептуальні підходи до проблеми концепції національної безпеки. *Право і безпека*. 2021. № 1(80). С. 21–27.

58. Закалюк А. П. Курс сучасної управлінської кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

59. Запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються іноземцями у складі організованих груп в умовах воєнного стану в Україні : монографія / А. А. Небитов, Д. М. Тичина, О. М. Джужа, І. В. Посудевський. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2026. 180 с.

60. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації / О. Гарбар, А. Конопкін, О. Кореньков, С. Мовчан ; за ред. О. Павліченка, О. Мартиненка. Київ : Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2018. 40 с.

61. Звіт Головного управління Національної поліції в Луганській області про результати роботи у 2024 році. *Кремінська міська військова адміністрація*. URL: <https://kremrada.gov.ua/index.php/vsi-novyny/item/12551-zvit-holovnoho>

upravlinnia-natsionalnoi-politsii-v-luhanskii-oblasti-pro-rezultaty-roboty-u-2024-rotsi.

62. Здійснювали контрольо-пропускний режим на ворожих блокпостах, вчиняли розбійні напади на громадян: поліція Запоріжжя оголосила про підозри трьом держзрадникам. *ГУНП в Запорізькій області*. 20.06.2023. URL: <https://zp.npu.gov.ua/news/zdiisniuvaly-kontrolno-propusknyi-rezhym-na-vorozhykh-blokpostakh-vchynialy-rozbiini-napady-na-hromadian-politsiia-zaporizhzhia-oholosyla-pro-pidozry-trom-derzhzradnykam>.

63. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.

64. Іванчишин І. І. Виявлення та розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2017. 321 с.

65. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія. Харків : Диска Плюс, 2013. 650 с.

66. Ілінський О. В. Про деякі міжнародно-правові підходи, що стосуються запобігання протиправній діяльності транснаціональних воєнних злочинних організацій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 01, ч. 2. С. 402–406.

67. Ільченко О. В., Лимонько А. О. Актуальні проблеми встановлення кримінальної відповідальності за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Галицькі студії*. Серія : Юридичні науки. 2023. № 4. С. 82–87.

68. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. *Офіційний вісник України*. 2017. № 67. Ст. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

69. Кваша О. О., Левчук В. В. Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного суду. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 163–179.

70. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року : прийнята 14 Конгресом ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Кіото, Японія, 7–12 березня 2021 року). URL: <https://bit.ly/31njfxd>.

71. Ключев М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 198 с.

72. Князев С. М. Нормативно-правова регламентація негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 123–133.

73. Ковальчук В. П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 224 с.

74. Козаченко О. І. Оперативно-розшукова профілактика у протидії злочинності. *Форум права*. 2011. № 2. С. 379–385.

75. Колодязний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.

76. Колянда В. В., Дробаха Г. А., Неклонський І. М. Оцінка типового складу, структури та тактики дій незаконного збройного формування у межах спеціальної операції з його знешкодження за участю Національної гвардії України. *Чесць і закон*. 2017. № 1 (60). С. 46–56.

77. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : схв. Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. *Офіційний вісник України*. 2023. № 51. Ст. 2823. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.

78. Конончук А. О. Кримінально-правова характеристика створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участі в них : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2021. 263 с.
79. Конончук А. О. Мета створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участі в них. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 288–302.
80. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
81. Коць Є. П. Доказування під час досудового розслідування кримінальних проваджень про створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... д-ра філос. : 081. Львів, 2022. 222 с.
82. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: аналіз процесів трансформації. 2024 рік : монографія / О. Г. Кулик, І. В. Наумова, Л. В. Лісниченко та ін. ; за заг. ред. О. Г. Кулика. Київ : 7БЦ, 2025. 296 с.
83. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік : монографія / М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2024. 306 с.
84. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
85. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
86. Кримінологія : підручник / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
87. Кримінологія : Загальна і Особлива частини : підручник / за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
88. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

89. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2009. 348 с.
90. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
91. Кучменко С. В. Причини та умови створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 152–160.
92. Леган І. М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.
93. Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 18 с.
94. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини запобігання злочинності. *Право України*. 2001. № 5. С. 97–102.
95. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 303 с.
96. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.
97. Луценко Б. Г. Кримінологічне забезпечення та супроводження деокупації тимчасово окупованої території України : дис. ... д-ра філос. : 081. Харків, 2024. 263 с.
98. Луценко Ю. В. Кримінально-правове забезпечення державної безпеки України у війсьній сфері в контексті сучасних викликів та загроз : монографія. Київ : НА СБ України, 2021. 348 с.
99. Мазур В. Ю., Фаріон О. Б. Оперативно-розшукова діяльність прикордонних підрозділів як інструмент протидії незаконним збройним формуванням в зоні проведення антитерористичної операції. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. 2015. № 4 (66). С. 160–173.

100. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.
101. Малюк В. В. Сфери пошукової діяльності кримінальних правопорушень, вчинюваних злочинними спільнотами. *Правові новели*. 2020. № 10. Т. 3. С. 177–181.
102. Малюк В. В. Характеристика осіб – носіїв оперативно значимої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). С. 33–39.
103. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Константа, 2018. 482 с.
104. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І., Лосич С. В. Особливості здійснення правоохоронної діяльності на деокупованих територіях : навч. посіб. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 199 с.
105. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
106. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
107. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.
108. Нетяга В. В. Причини та умови вчинення контрабанди в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 544–547.
109. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства : монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.
110. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності

дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 128–131.

111. Нікіфорова А. Ю. Використання зарубіжного досвіду у запобіганні створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Людина, право, держава: правові та соціально-психологічні виміри* : зб. матеріалів наук. практ. конф., м. Вінниця, 15 травня 2026 р. Вінниця, 2026. С. 191–194. URL: <https://gocsri.com/index.php/HLS-LSPD/uk/article/view/NIKIFOROVA>.

112. Нікіфорова А. Ю. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів у запобіганні створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 5. С. 409–413. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.64>.

113. Нікіфорова А. Ю. Заходи запобігання створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 6. С. 357–361. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.56>.

114. Нікіфорова А. Ю. Криміналізація створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 4. С. 309–313. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.48>

115. Нікіфорова А. Ю. Організаційні заходи запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Глобальні виклики сучасності та шляхи їх вирішення: науковий і практичний дискурс*: зб. матеріалів наук.практ.конф., м. Вінниця, 20 березня 2026 р. Вінниця, 2026. С. 142–146. URL: <https://gocsri.com/index.php/GCPS/article/view/NIKIFOROVA>.

116. Нікіфорова А. Ю. Особливості створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах збройного конфлікту. *Сучасні виклики та загрози системі національної стійкості України*: тези наук.-практ. конф., м. Вінниця, 20 червня 2025 р. Вінниця, 2025. С. 350–353. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21077694>.

117. Нікіфорова А. Ю. Характеристика лідерів та інших учасників створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 3. С. 42–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-7>.

118. Нові підходи до безпеки: в НАВС обговорили законопроект «Про кримінальну розвідку». *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://www.navs.edu.ua/news/novi-pidhodi-do-bezpeki-v-navs-obgovorili-zakonoprojekt-pro-kriminalnu-rozvidku.html>.

119. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

120. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. 656 с.

121. Осуховський Р. В. Характеристика не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, створених в умовах збройної агресії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 293–301.

122. Осуховський Р. В., Пефтієв Д. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 березня 2023 р. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 235–239.

123. Оцінка загроз серйозної та/або організованої злочинності : звіт про результати оцінювання загроз серйозної та/або організованої злочинності - СОСТА Україна. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/8/5/3/8/2/socta.pdf>.

124. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

125. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків : Юрайт, 2018. 446 с.

126. План заходів спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони

України на 2023–2027 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 р. № 792-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 81. Ст. 4799. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80>.

127. Погорецький М. А. Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 99–110.

128. Пожидаєв Г. П. Адміністративно-правові засади протидії організованим транснаціональній злочинності : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 19 с.

129. Положення про відомчу воєнізовану охорону акціонерного товариства «Українська залізниця» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.1994 р. № 7 ; зі змінами від 10.11.2021 р. № 1205. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/7-94-п>.

130. Положення про воєнізовану охорону Державного підприємства спеціального зв'язку : затв. Наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 05.10.2016 р. № 619. *Офіційний вісник України*. 2016. № 93. Ст. 3055. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1407-16>.

131. Пономарьова Т. І. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Гельветика, 2022. 368 с.

132. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>.

133. Постанова Верховного Суду від 27.05.2020 р. у справі № 296/2803/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564246>.

134. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.04.2024 у справі № 296/10812/20. *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду*. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_04_2024_1.pdf.

135. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 р. № 2114-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2114-20>.

136. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

137. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

138. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

139. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

140. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.

141. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1702-20>.

142. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 28. Ст. 233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.

143. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Офіційний вісник Президента*

України. 2020. № 19. Ст. 926. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

144. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 93. Ст. 3389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p>.

145. Проєкт нового Кримінального кодексу: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / П. П. Андрушко, О. С. Бакумов, Ю. В. Баулін та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : ВАІТЕ, 2024. 494 с.

146. Протиправна діяльність маргінальних молодіжних угруповань в Україні: поняття, кримінологічна характеристика та запобігання : навч. посіб. / К. В. Агапова, О. Г. Колб, Д. М. Тичина та ін. Ірпінь : Держ. подат. ун-т, 2023. 232 с.

147. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

148. Пшеничний І. В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 16 с.

149. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика лідера організованої групи, яка здійснює злочинну діяльність. *Наше право*. 2004. № 3. С. 68–74.

150. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 259 с.

151. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 20 с.

152. Світлична Ю. О. Стан і перспективи програмування у сфері протидії злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. міжнар. наук.-

практ. конф., м. Харків, 18 квітня 2019 р. / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 8–9.

153. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : Видавництво Людмила, 2022. 1092 с.

154. Севрук В. Г. Зарубіжний досвід використання інформаційно-аналітичного забезпечення під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 61–66.

155. Севрук В. Г. Протидія Національної поліції України злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2 (252). С. 288–293.

156. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.

157. Семенишин М. О. Теорія та практика запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 40 с.

158. Серватко Т. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.

159. Серватюк В. М., Поліщук М. М. Структура незаконних збройних формувань та особливості їхньої тактики дій на південному сході України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : Військові та технічні науки. 2015. № 1 (63). С. 131–146.

160. Синовєрський А. І. Організація та планування розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. *Věda a perspektivy*. 2023. № 1. С. 170–182.

161. Сірий М. І. Незаконні збройні формування як загроза національній безпеці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2025. Т. 36 (75). № 5. С. 157–163.

162. Скрябін О. М., Санакоєв Д. Б. Соціально-психологічний портрет лідера етнічного злочинного угруповання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 251–255.

163. Служба безпеки України як складова системи протидії організованим злочинності та корупції : монографія / Ю. Р. Гавдьо, І. М. Гриненко, Ю. В. Луценко та ін. ; за заг. ред. проф. Г. В. Новицького. Київ : НА СБУ, 2021. 144 с.

164. Сорочик Ю. Ю. Адміністративно-правове забезпечення протидії організованим злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2010. 19 с.

165. Справа № 710/437/16-к. Придніпровський районний суд м. Черкаси. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88446486>.

166. Справа № 728/1725/20. Бахмацький районний суд Чернігівської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95830529>.

167. Справа № 761/11716/19. Дарницький районний суд м. Києва. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81412549>.

168. Стратегія боротьби з організованою злочинністю : схв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1126-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>.

169. Стратегія воєнної безпеки України : затв. Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 27. Ст. 1321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.

170. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392. *Офіційний вісник Президента України*. 2020. № 19. Ст. 926. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

171. Судова статистика. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

172. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології : зб. наук. праць. Київ : Маслаков, 2021. 300 с.

173. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

174. Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Промарт, 2019. 698 с.

175. Титаренко О. О. Щодо концепції теоретичної моделі державної комплексної програми протидії злочинності. *Форум права*. 2019. № 3. С. 77–86.

176. Тичина Д. М. Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству в умовах війни. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 278–284.

177. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

178. Ткаченко В. І. Пошукові ознаки об'єктів, що становлять оперативний інтерес для суб'єктів оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків. *Форум права*. 2017. № 5. С. 395–401.

179. Томак М. Справа харківських «тітушок», або як у Києві намагалися «запустити» «ДНР». *Радіо Свобода*. 2018. 12 серпня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27185165.html>.

180. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 36 с.

181. Тюнін В. О. Типологія злочинців, які сприяють учасникам злочинних організацій та укривають їх злочинну діяльність. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 150–157.

182. Устінова-Бойченко Г. М. Богатирьова М. О., Черниш Т. В. Генеза встановлення відповідальності за «створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань». *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 78–84.

183. Устінова-Бойченко Г. М. Кримінологічна оцінка осіб, які беруть участь у створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р. Одеса, 2021. Т. 2. С. 253–255.

184. Фіалка М. І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність та співвідношення понять. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 162–171.

185. Ходимчук О. В. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 18 с.

186. Чекін Д. О. Напрями удосконалення взаємодії оперативних підрозділів з іншими суб'єктами у протидії незаконного заволодіння транспортними засобами, що вчиняються молоддю. *Національні інтереси України*. 2025. № 6 (11). С. 512–522.

187. Чернєй В. В. Превентивна діяльність поліції. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. : В. І. Шаkun (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін. Харків, 2019. С. 365.

188. Чернявський С. С., Тичина Д. М. Перспективи боротьби зі злочинністю – реформування оперативно-розшукового законодавства України в умовах воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 19 квітня 2024 р. / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Вінниця, 2024. С. 332–335.

189. Шаkun В. І. Толерантне ставлення суспільства до злочинності – це, скоріше за все, прояв його небезпечної хвороби. *Юридичний вісник України*. 2025. № 6 (1540). URL: <https://yvu.com.ua/vasyl-shakun-tolerantne-stavlennya->

suspilstva-do-zlochynnosti-tse-skorishe-za-vse-proyav-jogo-nebezpechnoyi-hvoroby/.

190. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

191. Шапкін І. С. Кримінальна відповідальність за створення стійких злочинних об'єднань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 247 с.

192. Шевчишена К. П. Сутність та зміст воєнних злочинів. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 283–290.

193. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 246 с.

194. Шостко О. Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 38 с.

195. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 177 с.

196. Яра О. С., Світличний О. П. Функції правоохоронних органів України в умовах режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 472–476.

197. Appeals Court upholds verdict: Mandić, Knežević and others acquitted in «coup attempt» case. Café del Montenegro. 20 February 2026. URL: <https://www.cdm.me/english/appeals-court-upholds-verdict-mandic-knezevic-and-others-acquitted-in-coup-attempt-case/>.

198. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) : Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 21 January 2021,. *HUDOC. European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-207757>

199. Case of Catan and Others v. The Republic of Moldova and Russia (Applications nos. 43370/04, 8252/05 and 18454/06) : Judgment of the European Court

of Human Rights (Grand Chamber) of 19 October 2012. *HUDOC. European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-114082>.

200. Codul penal al Republicii Moldova : Codnr. 985 din 18.04.2002, art. 282. URL: <https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/125325>.

201. Council of the European Union. Council de fines EU crime-fighting priorities for the next years. 13 June 2025. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/06/13/council-defines-eu-crime-fighting-priorities-for-next-years/>.

202. Criminal Code of Georgia : Law of Georgia No. 2287 of 22 July 1999, art. 223. *Matsne*. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/16426?publication=281>.

203. Cybercrime Convention Committee. Guidance Cybercrime Convention Committee. Guidance Note on the scope of powers under the Budapest Convention concerning electronic evidence. Strasbourg : Council of Europe, 2023. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/-/t-cy-confirms-broad-scope-of-powers-for-the-collection-of-electronic-evidence-and-international-cooperation>

204. Eurojust. Joint investigation team in to alleged crimes committed in Ukraine. *Eurojust*. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-alleged-crimes-committed-ukraine/>

205. Europol. Secure Information Exchange Network Application (SIENA) : Ensuring the secure exchange of information between Europol and its partners. 2026. *Europol*. URL: <https://www.europol.europa.eu/how-we-work/services-support/siena>.

206. Europol. The changing DNA of serious and organised crime: EU Serious and Organised Crime Threat Assessment 2025. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2025. URL: <https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/changing-dna-of-serious-and-organised-crime>.

207. Financial Action Task Force. Crowdfunding for Terrorism Financing. Paris : FATF, 2023. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/crowdfunding-for-terrorism-financing.html/>

208. International Organization for Migration. Ukraine – Displacement and Return : Trends, Drivers and Intentions – June 2025. Geneva : IOM, 2025. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-displacement-and-return-trends-drivers-and-intentions-june-2025/>

209. INTERPOL. Firearms trafficking. *Iinterpol*. URL: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Firearms-trafficking>.

210. INTERPOL operation nets terror suspects, cash and illegal weapons. 16 October 2024. URL: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2024/INTERPOL-operation-nets-terror-suspects-cash-and-illegal-weapons>.

211. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the Human Rights Situation during the Russian Occupation of Territor of Ukraine and its Aftermath, 24 February 2022 – 31 December 2023. Geneva, 2024. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

212. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach – Pilot Training Course. 2021. URL: <https://odihr.osce.org/odihr/502521>.

213. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina. Addressing security and safety risks of illegal possession, misuse and trafficking of SALW and their ammunition in Bosnia and Herzegovina. 2020–2026. URL: <https://projects.osce.org/project/662653>.

214. OSCE supports Ukraine in preventing and combating illicit trafficking of weapons, ammunition and explosives. *Organization for Security and Co-operation in Europe*. 13.12.2024. URL: <https://www.osce.org/secretariat/583357>.

215. OSINT Open Source Intelligence. Теорія та методологія : монографія / О. Користін, С. Демедюк, О. Барановський, Д. Ланде та ін. ; за заг. ред. О. Користіна, С. Демедюка. Київ : 7БЦ, 2025. 304 с.

216. United Nations Office on Drugs and Crime. Guiding Templates for Firearms-related Investigations. Vienna : United Nations, 2020. URL:

https://www.unodc.org/documents/firearms-protocol/2020/UNODC-GFP-GUIDLINES-ENGLISH_final.pdf.

217. United Nations Office on Drugs and Crime. Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of the War. Vienna : UNODC, 2025. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Ukraine/Ukraine_OC_Study.pdf.

218. United Nations Institute for Disarmament Research, United Nations Office on Drugs and Crime. Addressing the Linkages between Illicit Arms, Organized Crime and Armed Conflict. Geneva ; Vienna, 2022. URL: https://www.unodc.org/documents/firearms-protocol/2022/UNIDIR-UNODC_Adressing_the_linkages_between_illicit_arms_organized_crime_and_armed_conflict.pdf.

219. World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. Ukraine: Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4), February 2022 – December 2024. Washington, D.C. : World Bank Group, 2025. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022025114040022>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Нікіфорова А. Ю. Характеристика лідерів та інших учасників створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024 № 3. С. 42–46.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-7>

2. Нікіфорова А. Ю. Криміналізація створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 4. С. 309–313.

DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.48>

3. Нікіфорова А. Ю. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів у запобіганні створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 5. С. 409–413.

DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.64>

4. Нікіфорова А. Ю. Заходи запобігання створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 6. С. 357–361.

DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.56>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Нікіфорова А. Ю. Особливості створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в умовах збройного конфлікту. *Сучасні виклики та загрози системі національної стійкості України: тези наук.-практ. конф.* (Вінниця, 20 черв. 2025 р.). Вінниця: Zenodo, 2025. С. 350–353.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21077694>

6. Нікіфорова А. Ю. Організаційні заходи запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Глобальні виклики сучасності та шляхи їх вирішення: науковий і практичний дискурс*: зб. матеріалів наук. практ. конф. (Вінниця, 20 берез. 2026 р.) Вінниця: «ГО ЦНДІ», 2026. С. 142–146.

URL: <https://gocsri.com/index.php/GCPS/article/view/NIKIFOROVA>

7. Нікіфорова А. Ю. Використання зарубіжного досвіду у запобіганні створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Людина, право, держава: правові та соціально-психологічні виміри*: зб. матеріалів наук. практ. конф. (Вінниця, 15 трав. 2026 р.). Вінниця: «ГО ЦНДІ», 2026. С. 191–194.

URL: <https://gocsri.com/index.php/HLS-LSPD/uk/article/view/NIKIFOROVA>

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

опитування 93 слідчих і 122 оперативних працівників Національної поліції України з проблем запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Питання та варіанти відповідей	Слідчі (%)	Оперативні працівники (%)
1. Як Ви оцінюєте рівень загрози створення та діяльності НЗВЗФ для громадської і національної безпеки України в умовах воєнного стану?		
а) дуже високий	64,5	64,8
б) значний	33,3	27,0
в) незначний	2,2	8,2
2. Стаж практичної роботи у правоохоронних органах:		
а) до 3 років	19,4	18,9
б) від 3 до 5 років	24,7	25,4
в) від 5 до 10 років	33,3	30,3
г) понад 10 років	22,6	25,4
3. Чи маєте Ви практичний досвід роботи з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з НЗВЗФ?		
а) безпосередньо за ст. 260 КК України	66,7	61,5
б) за суміжними кримінально-правовими нормами	21,5	26,2
в) не маю такого досвіду	11,8	12,3
4. Як Ви оцінюєте визначені ст. 260 КК України ознаки НЗВЗФ?		
а) достатні для практичного застосування	19,4	18,9
б) загалом достатні, але потребують уточнення	67,7	64,8
в) недостатньо визначені	12,9	16,4

5. Відмежування НЗВЗФ від яких утворень або форм поведінки викликає найбільші труднощі? (можна обрати декілька варіантів)		
а) законних добровольчих формувань територіальних громад та інших оборонних формувань	68,8	75,4
б) терористичних груп чи терористичних організацій	67,7	64,8
в) злочинних організацій і банд	47,3	50,8
г) державної зради, колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору	62,4	57,4
г) правомірних дій цивільних осіб під час відсічі збройної агресії	43,0	44,3
6. Які зміни до ст. 260 КК України є найбільш доцільними? (можна обрати декілька варіантів)		
а) уточнення назви статті та ознак НЗВЗФ	71,0	68,0
б) диференціація участі, створення, організації та керівництва	69,9	73,0
в) визначення у примітці кількісних і функціональних ознак формування	64,5	59,0
г) запровадження кваліфікуючої ознаки дій в інтересах держави-агресора	79,6	81,1
г) уточнення умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності	60,2	57,4
7. Чи підтримуєте Ви посилення відповідальності за створення та діяльність НЗВЗФ в інтересах держави-агресора?		
а) так	80,6	80,3
б) частково	15,1	9,8
в) ні	4,3	9,8
8. Як Ви оцінюєте нормативно-правове та методичне забезпечення оперативно-розшукового запобігання створенню НЗВЗФ?		
а) недостатнє	78,5	82,8
б) частково достатнє	12,9	13,1
в) достатнє	8,6	4,1

9. Які тенденції створення та діяльності НЗВЗФ є найбільш характерними в умовах воєнного стану? (можна обрати декілька варіантів)		
а) посилення зовнішнього командування, фінансування та матеріально-технічного контролю	81,7	84,4
б) інтеграція у військові структури й окупаційні адміністрації держави-агресора	79,6	77,0
в) цифровізація вербування, передавання наказів і координації	66,7	73,0
г) використання малих спеціалізованих і законспірованих осередків	68,8	64,8
г) трансформація у диверсійні, найманські або інші організовані насильницькі структури	54,8	58,2
д) ризик повторної активізації на деокупованих територіях	66,7	61,5
10. Які дії найчастіше утворюють механізм створення НЗВЗФ? (можна обрати декілька варіантів)		
а) об'єднання зусиль і розподіл обов'язків	31,2	29,5
б) залучення особи до складу формування	21,5	27,9
в) формування організаційної структури та системи підпорядкування	25,8	22,1
г) добір і вербування учасників	18,3	21,3
г) планування подальшої діяльності	21,5	16,4
д) учинення інших кримінальних правопорушень для забезпечення формування	16,1	18,9
11. Які способи комплектування НЗВЗФ є найбільш поширеними? (можна обрати декілька варіантів)		
а) особисті, родинні та професійні зв'язки	74,2	79,5
б) соціальні мережі та месенджери	53,8	50,8
в) матеріальне стимулювання	62,4	66,4
г) пропагандистський вплив	62,4	57,4
г) погрози або інший примус	44,1	46,7
д) використання адміністративної чи ресурсної залежності на окупованій території	41,9	39,3
12. Які цілі найчастіше переслідуються під час створення НЗВЗФ? (можна обрати декілька варіантів)		

а) встановлення незаконного контролю над територією, органами влади та об'єктами	59,1	55,7
б) дестабілізація політичної і безпекової ситуації	52,7	56,6
в) посягання на територіальну цілісність України	57,0	50,8
г) одержання матеріальної вигоди та заволодіння ресурсами	29,0	31,1
г) забезпечення функціонування окупаційного режиму	21,5	18,9
д) підготовка до вчинення нападів, диверсій або інших насильницьких дій	2,2	7,4
13. Які обставини найбільше впливають на створення НЗВЗФ? (можна обрати декілька варіантів)		
а) збройна агресія	86,0	90,2
б) тимчасова окупація територій	84,9	79,5
в) поширення зброї, боєприпасів і вибухових речовин у незаконному обігу	78,5	79,5
г) послаблення або припинення функціонування законних органів влади	73,1	72,1
г) ворожий інформаційно-психологічний вплив	65,6	72,1
д) політична дестабілізація	67,7	64,8
е) масове переміщення населення	60,2	63,1
є) економічні втрати та матеріальна залежність населення	60,2	54,9
14. Які обставини безпосередньо забезпечують створення та функціонування НЗВЗФ? (можна обрати декілька варіантів)		
а) діяльність організаторів і керівників	77,4	72,1
б) канали озброєння	71,0	72,1
в) неформальні та кримінальні мережі	69,9	67,2
г) вербування учасників	63,4	69,7
г) цифрова координація	66,7	62,3
д) фінансування	61,3	64,8
е) матеріально-технічне забезпечення	64,5	58,2
є) підготовка учасників	57,0	59,0
15. Який мотив, за матеріалами Вашої практики, найчастіше визначає залучення особи до НЗВЗФ?		

а) корисливий	54,8	60,7
б) політичний або ідеологічний	33,3	33,6
в) помста	5,4	5,7
г) інший мотив	6,5	0,0
16. Які матеріальні сліди діяльності НЗВЗФ найчастіше виявляються на деокупованих територіях? (можна обрати декілька варіантів)		
а) зброя та боєприпаси	64,5	62,3
б) військова амуніція і спорядження	60,2	65,6
в) накази, списки, журнали, посвідчення та інші документи	62,4	59,0
г) агітаційна продукція	45,2	48,4
г) військова техніка і транспортні засоби	43,0	37,7
д) засоби зв'язку та цифрові носії	25,8	27,9
17. Які джерела фінансування НЗВЗФ мають найбільше практичне значення? (можна обрати декілька варіантів)		
а) пряме або опосередковане фінансування державою-агресором	78,5	83,6
б) готівкові виплати та перекази через підконтрольні установи	62,4	59,0
в) доходи від інших видів протиправної діяльності	52,7	56,6
г) використання пов'язаних підприємств і контроль місцевого бізнесу	49,5	43,4
г) електронні платіжні інструменти та віртуальні активи	33,3	34,4
д) псевдоблагодійні збори та внески	30,1	28,7
18. Які напрями спеціального запобігання створенню НЗВЗФ є пріоритетними? (можна обрати декілька варіантів)		
а) виявлення організаційних осередків, вербувальників, інструкторів, фінансових посередників і постачальників зброї	76,3	72,1
б) установлення місць підготовки, зберігання зброї та матеріально-технічної бази	53,8	57,4
в) припинення функціонування каналів зв'язку й управління	54,8	48,4

г) захист населення, органів публічної влади та об'єктів критичної інфраструктури	46,2	47,5
г) інші напрями	9,7	7,4
19. Яка вихідна модель оперативного пошуку найчастіше застосовується під час виявлення створення НЗВЗФ?		
а) від взаємопов'язаних ознак – до організаційних дій та осіб	62,4	67,2
б) від особи – до факту	17,2	17,2
в) від факту – до особи	12,9	13,9
г) інша модель	7,5	1,6
20. Які напрями діяльності оперативних підрозділів найбільше впливають на результативність запобігання? (можна обрати декілька варіантів)		
а) пошуковий	84,9	78,7
б) перевірочний	64,5	67,2
в) інформаційно-аналітичний	78,5	76,2
г) блокування фінансового, матеріального та комунікаційного забезпечення	75,3	81,1
г) створення умов для добровільного припинення участі	50,5	46,7
21. Які недоліки міжвідомчої взаємодії найбільше ускладнюють запобігання створенню НЗВЗФ? (можна обрати декілька варіантів)		
а) недостатньо чітке розмежування компетенції	68,8	71,3
б) несумісність інформаційних систем	74,2	72,1
в) несвоєчасний обмін відомостями	64,5	70,5
г) відсутність уніфікованих алгоритмів спільних дій	64,5	59,8
г) обмежені можливості захищеного обміну великими масивами даних	35,5	39,3
22. Які міжнародні інструменти доцільно використовувати для запобігання створенню НЗВЗФ? (можна обрати декілька варіантів)		
а) захищений обмін інформацією через SIENA	61,3	59,0
б) обліки і канали Інтерполу	68,8	73,8
в) механізми Європолу та Євроюсту	66,7	62,3

г) спільні слідчі групи	51,6	55,7
г) OSINT-аналіз	83,9	78,7
д) міжнародне відстеження зброї	75,3	76,2
23. Який напрям загальних заходів запобігання створенню НЗВЗФ потребує першочергового посилення?		
а) удосконалення законодавства та контролю за обігом зброї	44,1	49,2
б) розвиток інституційного забезпечення і міжвідомчої координації	33,3	34,4
в) інформаційно-аналітичне забезпечення та оцінювання загроз	22,6	16,4
24. Як Ви оцінюєте запобіжний потенціал спеціального звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільним виходом із НЗВЗФ?		
а) має істотне запобіжне значення	72,0	68,9
б) має обмежене значення і потребує уточнення умов застосування	19,4	23,8
в) не має істотного запобіжного значення	8,6	7,4
25. Які напрями вдосконалення системи запобігання створенню НЗВЗФ є першочерговими? (можна обрати декілька варіантів)		
а) уточнення положень ст. 260 КК України	73,1	77,0
б) запровадження єдиних міжвідомчих алгоритмів	75,3	69,7
в) інтеграція інформаційно-аналітичних систем	73,1	74,6
г) спеціалізована підготовка слідчих та оперативних працівників	67,7	66,4
г) оновлення законодавства про оперативно-розшукову діяльність	65,6	71,3
д) розвиток безпечних каналів повідомлення та захисту осіб, які співпрацюють із правоохоронними органами	53,8	50,8